

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almenyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

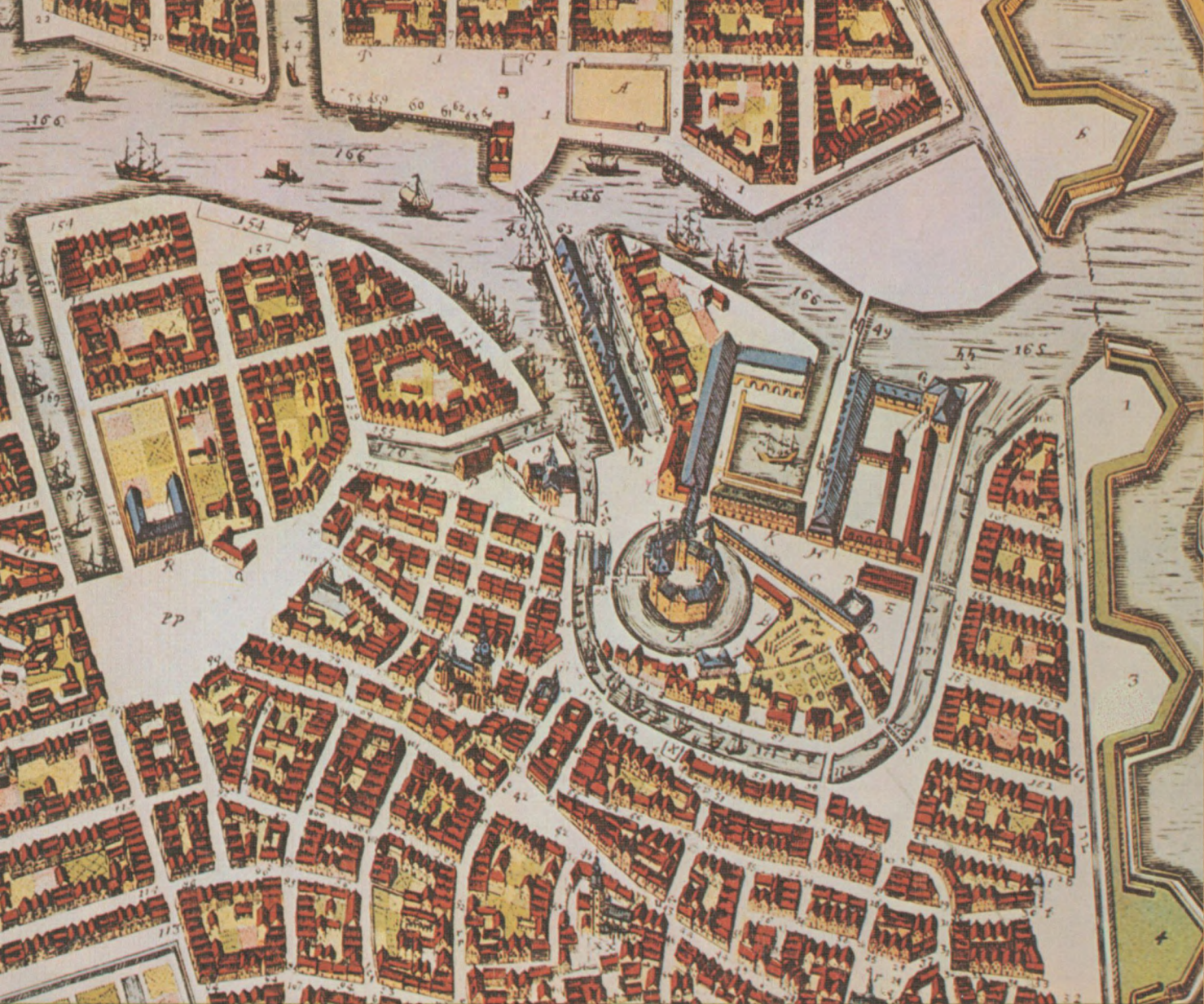
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

MOGENS LEBECH

Københavnske projekter

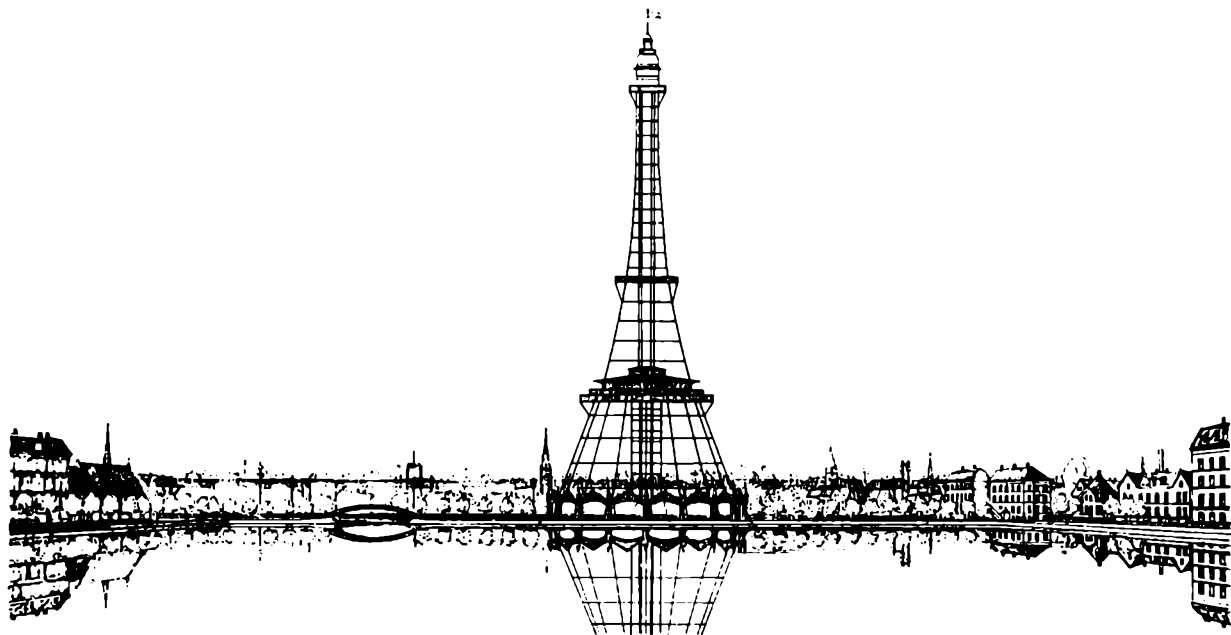
—det København som aldrig blev

MOGENS LEBECH

Københavnske projekter

- det København som aldrig blev

STIG VENDELKÆRS FORLAG

Københavnske projekter – det København, som aldrig blev fortæller i billeder og tekst, hvordan hovedstaden kunne være kommet til at tage sig ud, hvis man havde valgt de her viste planer i stedet for dem, der blev foretrukket.

Der bringes projekter fra de skiftende tider, fra vore egen og tilbage til de ældste kendte, fra Christian IVs dage.

På omslaget er gengivet et udsnit af Københavns præsident Peder Resens plan fra 1674 af hovedstaden, set ikke blot i fugleperspektiv, men tillige i fremtids-

perspektiv! Man konstaterer let, at flere af de viste kvarterer aldrig blev virkelighed.

Vignetten til venstre – fra Klunke-tiden, stilefterligningernes glansperiode – viser en arkitekt, hjemkommet fra en studierejse med „hovedet fuldt“ af inspirerende bygningsværker i udlandet. Har den unge Vilhelm Dahlerup villet tegne et selvportræt? Han hørte jo til „Europæerne“. Det var dog et moderne bygningsværk, et Eiffeltårn, han ville bygge ved Søerne. Men han måtte nøjes med Søpavillionen.

Indhold

Indledning	6
Fra Absalon til Christian IV	8
Christianshavn	10
Sankt Annæ by	11
Ny København	12
Christianshavn – selvstændig købstad	13
Kastellets bygmester	14
Citadellet Frederikshavn	15
Griffenfelds København	16
Resens kort over København	17
Det første Christiansborg	18
Det første Amalienborg	19
København 1685	21
Det ny Kongetorv	21
Barokkens kuplede tårne	22
Tessin og Frederiksberg	23
Nyholm og flådens leje	24
Branden 1728	25
Byen med de skønne tårne	26
Thura tegnede spiret på Vor Frelses kirke	27
Christianshavn igen –	28
Den store mastekran på Nyholm på Nyholm	29
Den pietistiske konge elskede verdslig pragt	30
Christiansborg	31
Frederikskirken	32
Harsdorffs Frederikskirke	35
Harsdorffs Amaliegade	36
Hesten og kolonnaden	37
Slotsbranden	38
– og bybranden	39
De mange planer med Nikolaj kirke	40
Vagttårn	41
Oldnordisk museum og brandstation	41
Slagterboderne ved Nikolaj	42
Peder Madsens Gang som butiksgade	43
Bindesbøll	44
Thorvaldsens museum	44

Fiolstrædeprojekter	45
Marmorpladsen og andre pladsprojekter	46
Gammelholms bebyggelse og Toldbodens indgang	47
Kampen mod Københavns befæstning	48
Voldenes snærende krans	49
Portenes fald	50
Bebyggelsesplaner	51
Det grønne Frederiksberg	52
Villakvarteret	52
Bülowsvej og Landbohøjskolen	53
Banegård i Prinsens Palæ	54
Helsingørbanen	55
Orla Lehmanns nye hovedbanegård	55
Meldahl på godt og ondt!	56
Et nyt sejløb i Kalleboderne	58
Andre private planer	59
Nye havnebroer	60
Voldenes fald	62
Byens ældste bolig	63
Den 100årige ruin af Marmorkirken	64
Meldahls Marmorkirke	65
Industriforeningsbygningen	66
En karré i fransk renæssance	67
H. C. Andersens statue	68
Tredobbelt Rosenborg	70
Dronning Louises bro som butiksgade	72
Kastellet i farezonen	74
Det første projekt til Boulevardbanen	75
Theophilus Hansens slotsprojekter	76
Andre slotsprojekter	79
Og man kom stadig ikke videre med Christiansborg	80
Nyrops plan til Slotsholmen	81
Der var også mange rådhusprojekter	82
En udsmykning efter Meldahls hjerte	84

Meldahls vision	85
Købmagergades udvidelse	86
– og Rundetårns flytning	87
Parallelgader til Strøget	88
Nytorv som haveanlæg	89
Nikolaj kirkeplads	90
Pladskunst – Højbroplads	91
Rådhuspladsen	92
Slutstenen på klunketiden	93
En besværlig byggegrund	94
Klunketidens stil	94
De ville alle tage hensyn til Børsen	95
Museumsbyggeriet igen	96
Kastellet som park og museum	97
Slotsprojekter igen	98
Det nye kongelige bibliotek blev sin egen nabo	100
Christianshavnsplaner	102
Københavns landsbyer	103
Kasserede statuer	104
Den gavmilde brygger	104
Hørup i Kongens have	105
Plesners Islands brygge	106
Studenternes borg	107
Det gamle banegårdsterræn	108
Frue kirkes spir – Frihedsstøttens omgivelser	110
Grundtvigsmindesmærket	111
Raavads sydhavnsprojekt	112
Højbro over havnen	113
Den store sanering	114
Konkurrence om Rådhuspladsen	116
Frihedsstøtten igen	116
Mere og mindre ejendommelige projekter	117
Tivoli	118
Højhusenes opmarch	119
Rådhusudvidelse	120
Konkurrence om Søerne	122
Konkurrence om et område på Frederiksberg	123
Søfartsmuseum på Christianshavn	124

KAMPEN OM LUFTHAVET.

af
Alfred Nervø

„Nat-Aeroplan-Ekspressen fra New York drøede ind over Jyllands Vestkyst“, begynder denne artikel fra 1910, et fremtidsperspektiv fra 1960, hvis ophavsmænd blot et par måneder tidligere som den første var fløjet ind over København og rundt om rådhusårnet. Og dog forestillede han sig, det ville være „en ligegyldig selvfølgelighed“, at turen over Dammen kun havde taget et døgn, når han som gammel mand kom flyvende til hjembyen i mindet om hin fjerne majaften med rattet i hænderne og motoren kogende bag sig stod ind over København, der lå under ham i aften-tågen som en ny og ukendt verden, han som den første opdagede og trængte ind i.

Indledning

Fantasibilledet – for ikke at sige luftkastellet! – overfor blev i al fald ikke virkelighed på den måde. Man kan jo ikke, som Nervø fablede om, gå op på „Broen“ og læne sig frem i luftsuset for bedre at se „Forstaden Roskilde ... og de store Fabrikker og Arbejderkvarterer ved Glostrup“. Og selv om man vil kunne konstruere kæmpehelikoptere, får de oversøiske ruter næppe station på Rådhuspladsen!

Billedet bringes nærmest som et apropos til den standende diskussion om lufthavnen på Saltholmen. Vil modstanden blive så stor, at projektet burde være bragt her blandt de ufuldførte? Det er ikke meningen i denne bog at vise lignende sciencefiction billeder. Derimod realistiske fremtidsplaner, der ikke er blevet udført, men har haft større eller mindre chancer for at blive det.

Blader man bogen igennem uden forhåndskendskab til billedstoffet er det, ligesom man ser prospekter fra en fremmed, ukendt by. I nogen tilfælde vil man synes, det var godt, det ikke blev sådan, i andre det modsatte.

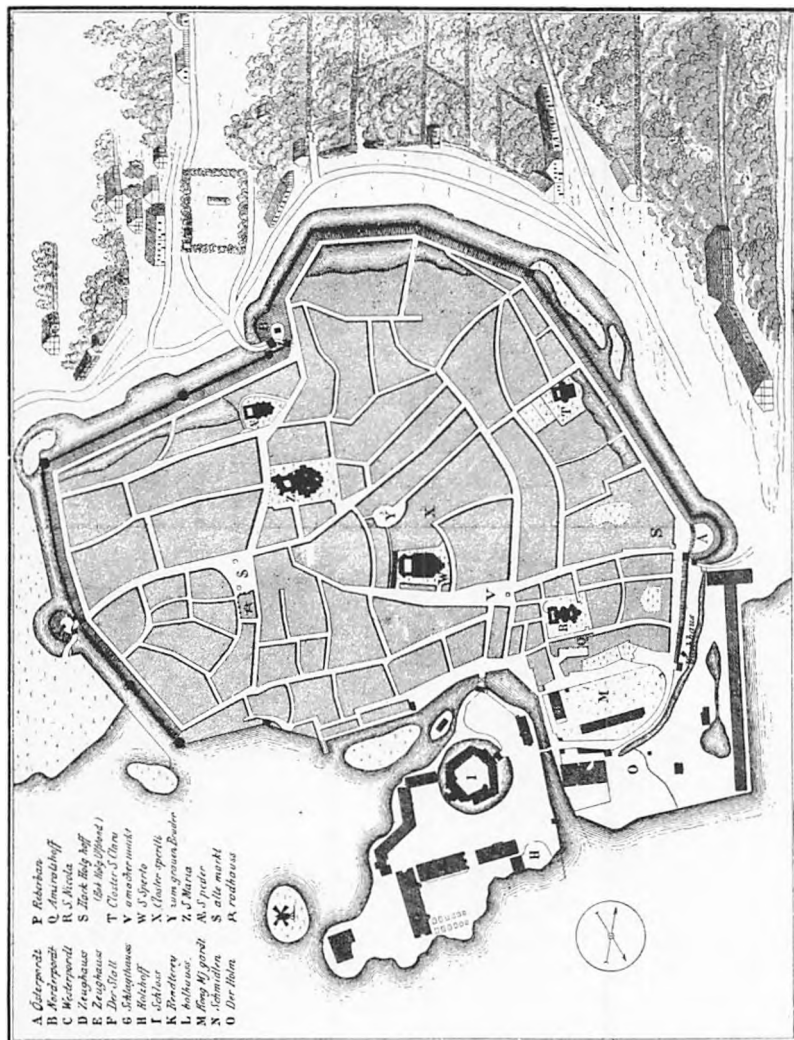
Smag og behag er jo forskellig, ikke mindst de forskellige tiders. Det huskes vel endnu, at København for få år siden fejrede sit 800 års jubilæum. I 1167 var det „Absalon byggede borg ved Havn“, og samtidig lagde en vold omkring den bydannelse, der lang tid forinden var vokset op ved den naturlige havn, en vold i en stor bue i afstand fra bebyggelsen, således at staden fik vokserum nok i godt og vel de næste 400 år. Altså et med tiden fuldført projekt.

Bygrunden blev først udvidet af Christian IV, som man har kaldt Københavns anden grundlægger.

Kortet herover viser, hvad han og efterfølgeren Frederik III havde udført eller planlagt, inden svenskernes belejring 1658–60.

Man ser de svenske løbegrave udenfor Vesterport, men også Christian IVs mere eller mindre fuldførte anlæg, Orlogshavnen med proviantgård og tøjhus, Knippelsbro, Christianshavn Nybo'r og Østervold, samt Frederik IIIs forslag til bebyggelsen indenfor denne, kastellet og udvidelsen af Vestervold. Udenfor voldene ses de ødelagte forstæder.

Fra Christian IVs tid foreligger de første kasserede projekter til de nævnte anlæg, de første af sin art, der kendes, begyndelsen af den lange række ned til nutiden, som denne bog bringer et udvalg af, fyldigst fra tiden inden år 1900, kun et mindre antal fra det indeværende århundrede.

Fra Absalon til Christian IV

Absalon – portrætteret på en samtidig mønt, vist nederst på siden – Absalon var det jo, som 1167 „byggede borg ved Havn“ samt volden omkring byen og dermed projekterede den vordende hovedstads vokserum i de følgende mere end 400 år. Indtil Christian IV foretog sine udvidelser af både by og befæstning, ja, i virkeligheden projekterede stadsgrundens omfang indtil voldenes fald sidst i 1800tallet. Absalons lave, palisadekronede vold var efterhånden forhøjet og moderniseret og på Kong Hans' tid o. år 1500 forsynet med mure, tårne og runddele, så bybilledet blev som på hosstående kort – dog stærkt fortegnet, hvad Nørrevold angår, som det kan ses af den lille grundplan herover fra 1550. Det gamle kort er fra o. 1590, før Christian IV begyndte sine udvidelser.

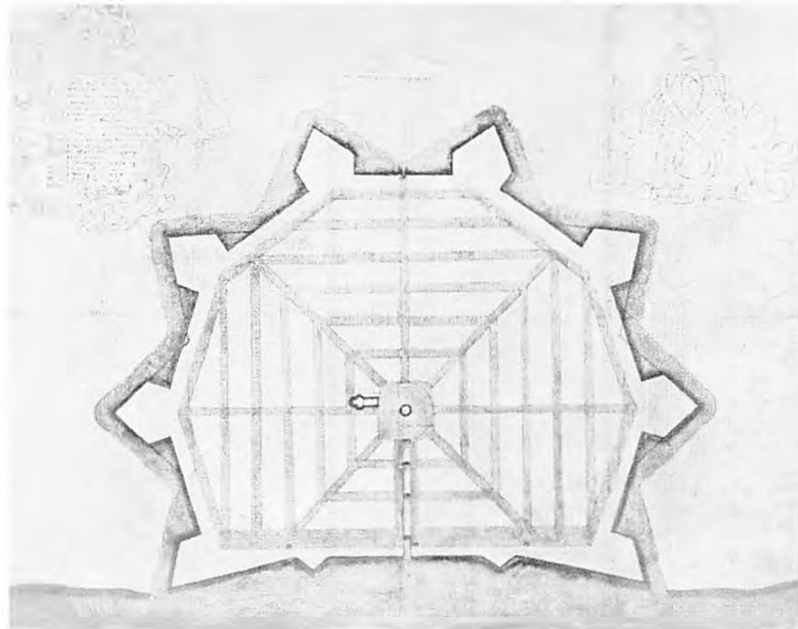

De tre kort er fra hhv. 1650, 1750 og 1850. Prospektet herunder viser København som den middelalderlige ommurede stad og til højre slottet, alt set fra Valby

bakke, og som prospektet – nederst side 8 – af hovedstaden set fra Amager gengivet efter Theatrum Urbium 1587. Samme parti ses på denne side, tegnet 1611

efter at Christian IV havde bygget sin lukkede orlogshavn – til venstre – og erstattet de gammel-dags bymure med mere tidssvarende jordvolde.

Christianshavn

Christianshavn, Christian d. IV's første udvidelse af København, ville være blevet et mærkeligt foretagende, hvis det var anlagt efter den første plan, sandsynligvis inspireret af kongen selv. Indenfor den halvrunde fæstningsvold med de fremspringende bastioner skulle der kunne udstykkes 924 byggepladser! Den nye bydel ville således ikke blot være blevet et brohoved til værn for byen og havnen, men en kaserneby, et befæstet Nyboder. Men planen blev på papiret. Christianshavn blev anlagt efter en anden mere praktisk plan med større grunde.

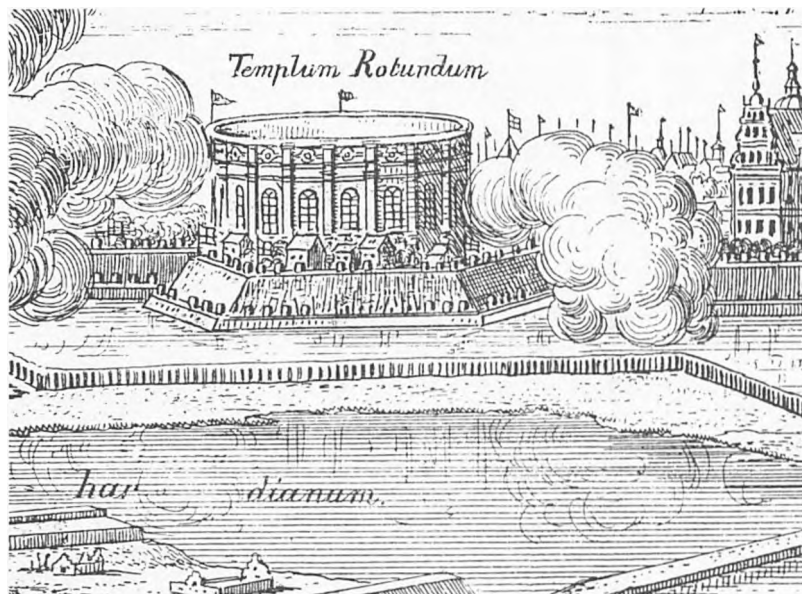

Sankt Annæ by

Datidens byplanlæggere arbejdede meget med begrebet den ideale by. Blandt resultaterne var også helt runde anlæg à la Christianshavn og som dette med en åben plads i centrum, særlig praktisk i fæstningsbyer. Place d'Armes, våbenpladsen, kaldte man den. Her kunne garnisonens reserve stå opstillet under angreb og ad radialgaderne hurtigt nå til udsatte steder på volden.

Skønt han havde opgivet at anvende det på Christianshavn, fastholdt Christian IV stædigt systemet ved anlægget af den senere større byudvidelse nord for Gammelkøbenhavn, som det fremgår af planen overfor til venstre. Hvor det forøvrigt var ret tåbeligt at anvende det, beskåret som det blev, både af „Kongens Have“ ved „Rosenborg“ og „Skansen ved St. Annæ“. Begge ses på planen.

Den selvkloge og selvrådige monark ville selv bestemme, som det synes illustreret af billedet herover med Christian IV højt til hest sammen med en af sine ingeniører, syd for Rosenborg, hvor den ny Østervold skulle udstikkes. Og virkelig blev den første del af „de ny bådsmandsboder“, siden Nyboder, bygget efter „stjerneplanen“, se overfor til højre. Men siden opgav man princippet.

Ny København

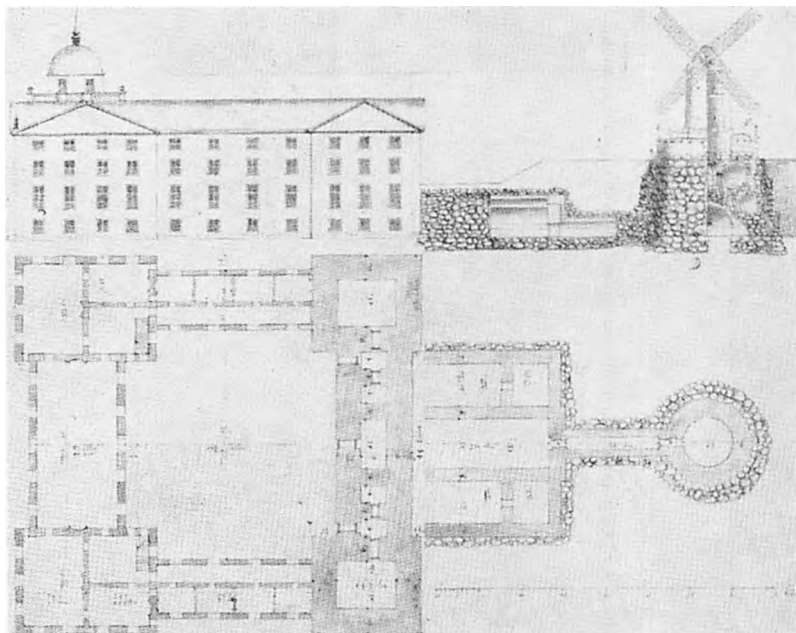
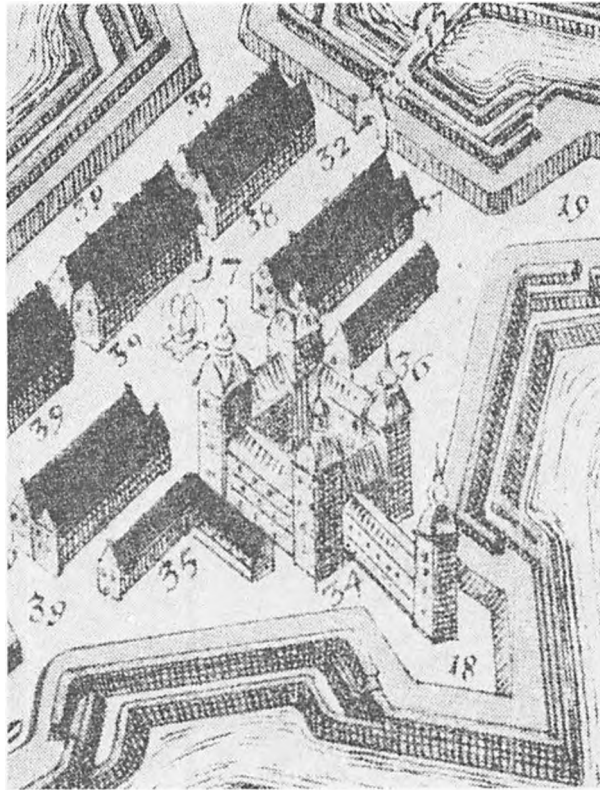
Manden herover er den skånske adelsmand Aksel Urup, en uanselig, lidt forvokset herre, hvem Christian IV havde givet øgenavnet Homunculus, men en dygtig ingeniørofficer, der havde tjent kongen i mange år, inden han i 1647 blev betroet overledelsen af de københavnske befæstningsarbejder og samtidig anlægget af Sankt Annæ by, som Christian IV kaldte det ny kvarter efter Sankt Annæ bro, et navn, der stammede fra den katolske tid, men ikke desto mindre også skulle knyttes til den ny kæmpestore rundkirke, Sankt Annæ Rotunda, et ret enestående bygningsværk, der bare aldrig blev færdigt. Den ses øverst til venstre, hyllet i røg og damp under svenskernes belejring, og tillige nedenunder på den nye kvarterplan fra 1648, sikkert Urups værk, som dog heller aldrig blev udført, ialfald ikke med så mange kompakte karreer og uden kanalen. Heller ikke Kastellet blev, som Urup havde projekteret det på polygonplanen med de tre drabelige hornværker.

Christianshavn - selvstændig købstad

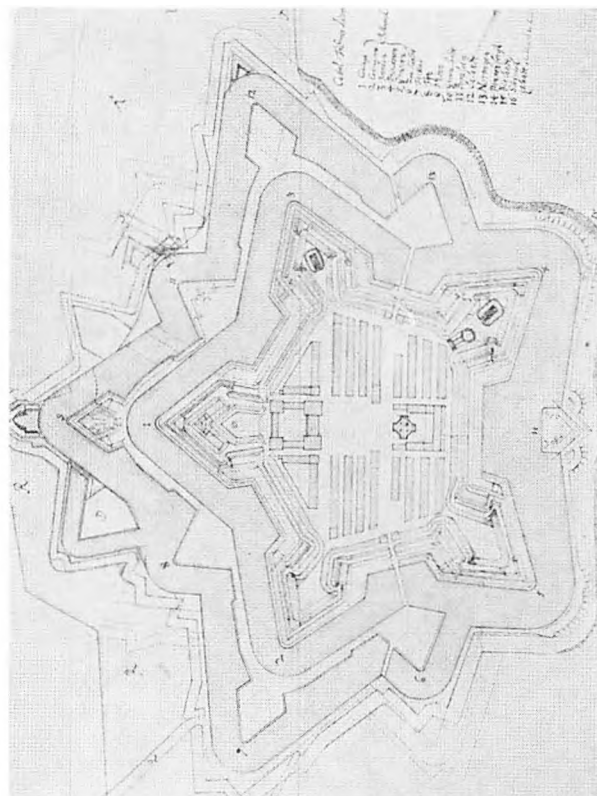
Fra første færd skulle Christianshavn ikke blot være et befæstet brohoved anlagt i det flakke vand mellem hovedstaden og Amager, og ikke blot et nyt kvarter i den, men et selvstændigt bysamfund. Med løfte om egne privilegier blev kapitalstærke folk lokket til at overtage, opfylde og bygge de store grunde i den endelig med firkantede karreer og større grunde anlagte stad. Men det gik så langsomt med bebyggelsen, at byen ikke før i 1639 blev købstad med eget byvåben, et blåt tårn med tre kroner, åbenbart Blåttårn på Københavns slot som tegn på kongens specielle bevågenhed og – herredømme! Majestæten havde nærmest grundlagt staden som et konkurrenceforetagende til den gamle hovedstad. Som den havde Christianshavn egen militær kommandant, der under svenskerne storm i februar 1659 måtte tage mod et af hovedangrebene over isen mod bastionen overfor tøjhuset. Her blev vold og by siden udvidet. Se plan og billede.

Kastellet's bygmester

Rysenstengade minder om den forsvundne Rysensteng bastion og denne atter om det fjerne vestjyske baroni, i sin tid overdraget den nederlandske ingeniørofficer Henrik Ruse, Axel Urups efterfølger, der efter Svenskekrigene videreførte de københavnske befæstningsarbejder. Da Carl Gustav angreb var de kun halvvejs færdige, og han lod ikke den rådgive, der ville have, de skulle storme straks, så lave var byens volde. Men de brændende forstæder, han så fra en kæmpehøj på Rødovre mark, viste ham indvånerne kampvilje, og han lod sig standse i sin sejrstræben.

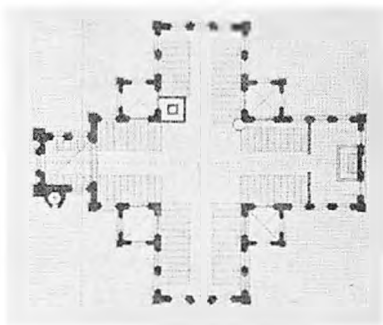

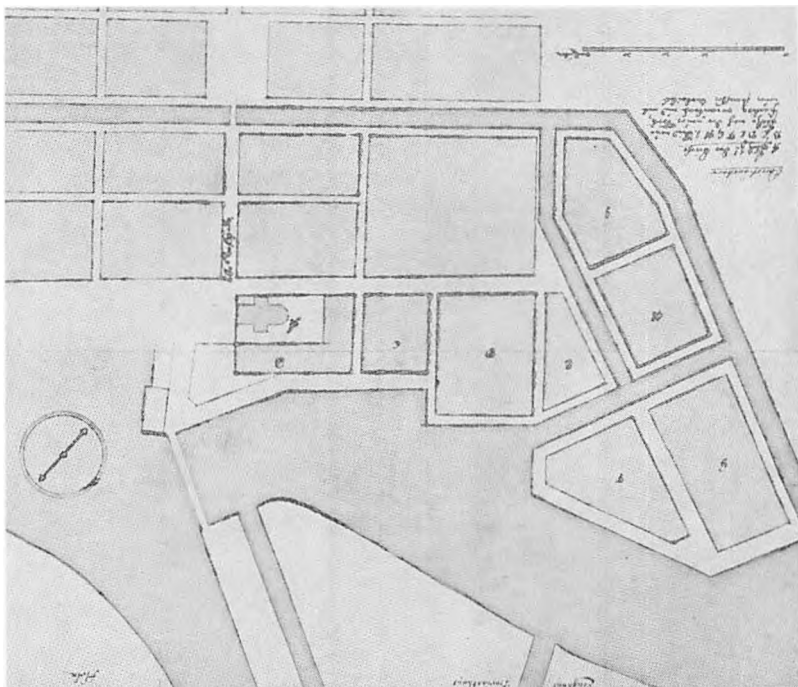
Citadellet Frederikshavn

Således var Kastelets officielle navn. På siden overfor ser man jævnsides portrættet af Henrik Ruse, der gav det sin endelige, mere moderne skikkelse, et perspektivbillede af det kgl. slot, som det var hensigten at bygge i Kastelet, og nedenunder facaden af samme aldrig opførte bygningsværk. Officielt skulle det være blevet et tilflugtssted for enevoldskongen og hans hus, hvis fjenden lå for byen, men menigmand opfattede både slot og kastelet opført med henblik på indre uroligheder, altså et mistillidsvotum til det borgerskab, der ikke blot så mandeligt havde været

deres by, men også ivrigt støttet enevældens indførelse. Stemningen var sådan, at „Monsieur Ruse“ dårligt turde vise sig i staden, og det at de nyprojekterede, snorlige gader kunne bestryges fra Kastelet, kunne jo lige så godt være beregnet på indre som ydre fjender. Både Kastelet og gadenet blev dog anlagt, som Ruse havde projekteret, og over Sjællandsporten blev placeret en buste af den kgl. bygherre Frederik III som laurbærkranset imperator. Hvor slottet skulle have ligget, blev siden Kastelkirken bygget, dog ikke den korskirke, som det en overgang var planen at op-

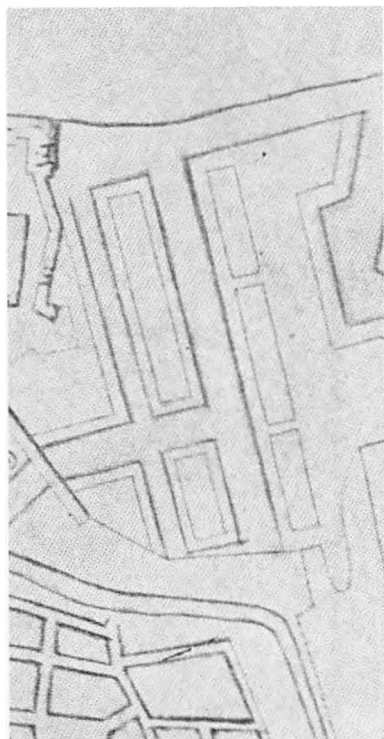
føre, vis-à-vis det projekterede slot. Se planen over Kastelet overfor til højre. Herunder en af de bevarede planer til en sådan korskirke, muligvis den i Kastelet. Se nederst side 22.

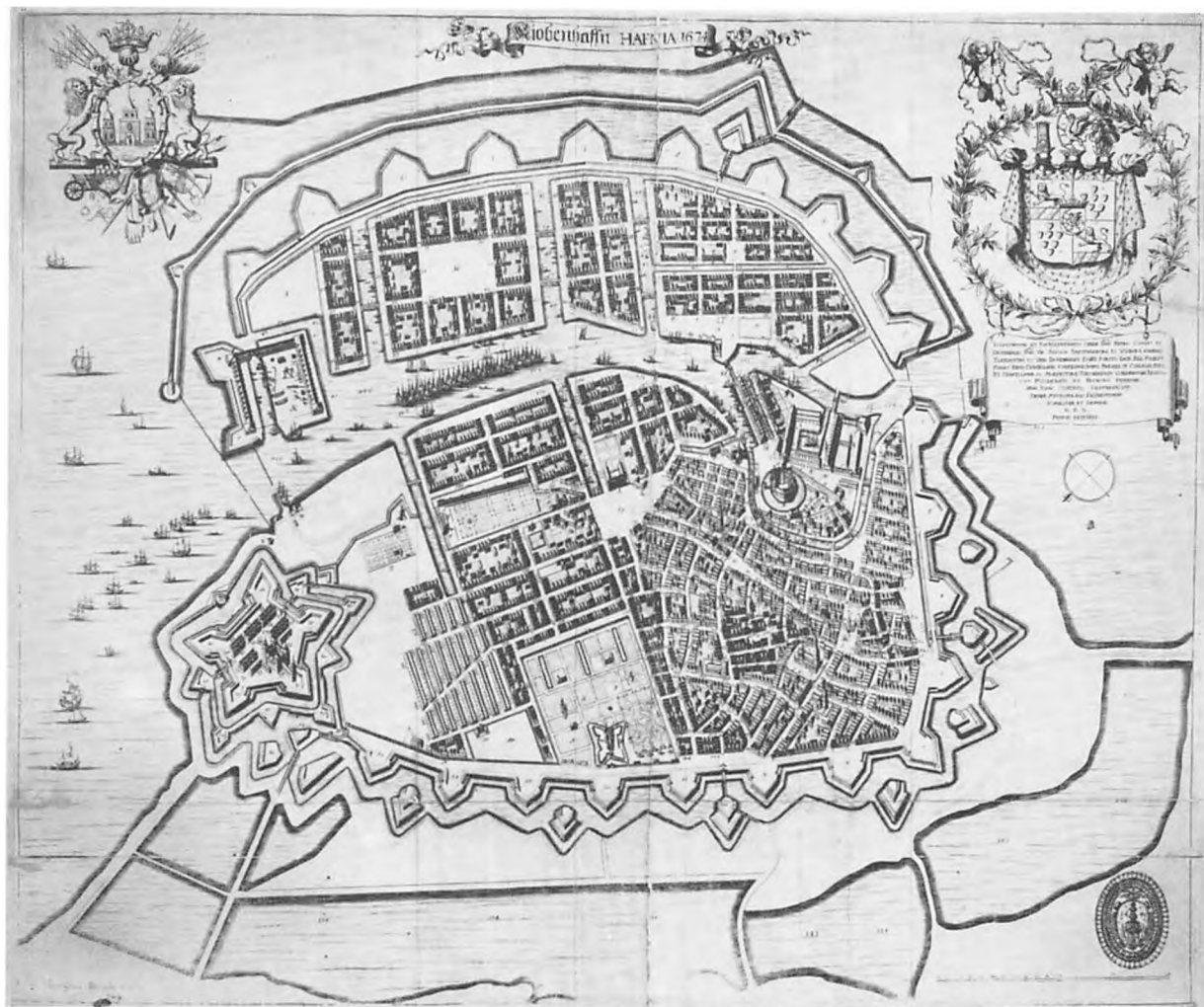

Griffenfelds København

Det smukke, kobberstukne kort på næste side var, som det grevelige våbenskjold i højre øverste hjørne markerer, tilegnet datidens mægtige førsteminister, borgersønnen Peder Schumacher, adlet Griffenfeld, herover portrætteret af Wuchters, og i 1674, da kortet udkom, nær sin magts højeste tinde. To år senere var han styrtet og benådet med „evigt“ fængsel på Munkholm! På de kort, der siden blev trykt, var hans våben bortraderet. Det var Københavns præsident Peder Resen, der udgav kortet, ikke netop præget af hans historiske interesser – tværtimod! Det var ikke blot et fugle-, også et fremtidsperspektiv, en generalplan for byens bebyggelse ville man nu sige, ikke et tro billede af hovedstaden i 1674, og den blev kun i ringe grad efterlevet.

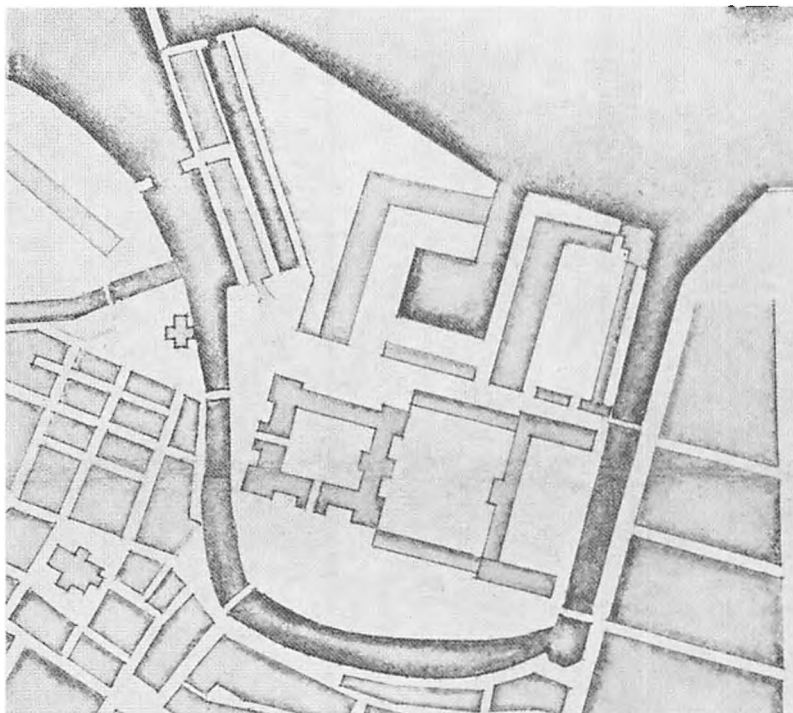

Resens kort over København var en generalplan

Resens kort viser voldenes København i det omfang, hovedstaden siden fik og beholdt, så længe fæstningen var ved magt. Christianshavns krummede voldlinje, der eksisterer den dag i dag, var derimod ikke fuldført, da kortet blev tegnet, ialfald kun den vestlige trediedel, Christianshavns gamle vold med forlængelsen ned til sejllobet, der ligesom den ny vestervold fra dette op til Vester-

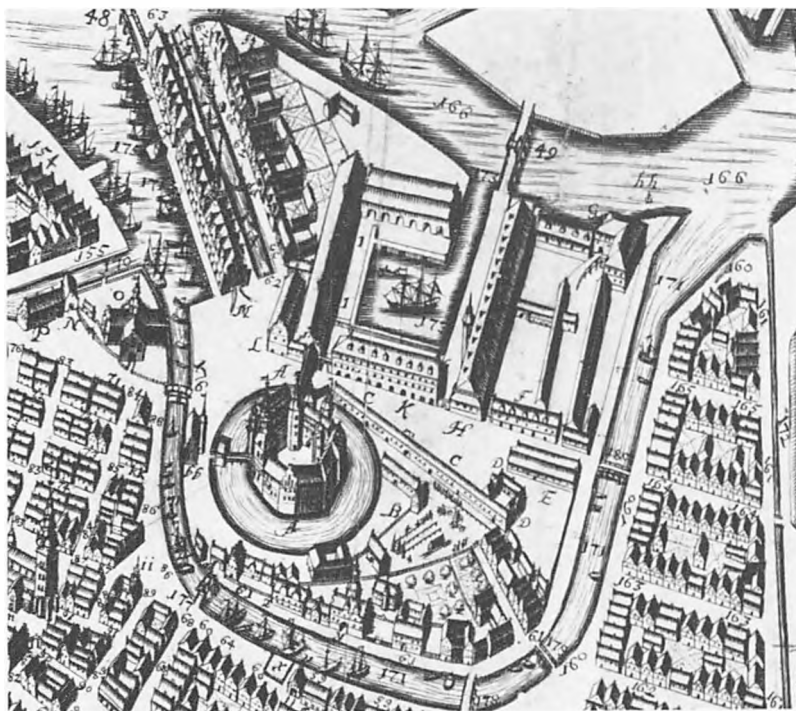
port var anlagt inden 1668 og det nye Frederiksholms kvarter mellem volden og kanalen ikke anlagt efter to projekter gengivet overfor, det ene traditionelt med mange smågrunde. Projekt var også boligkarreerne ved Sofie Amalienborg langs stranden og på Gammelholm såvel som Orlogsværftet på Nyholm og det store boligkvarter på Christianshavn, det mindre mod vest det

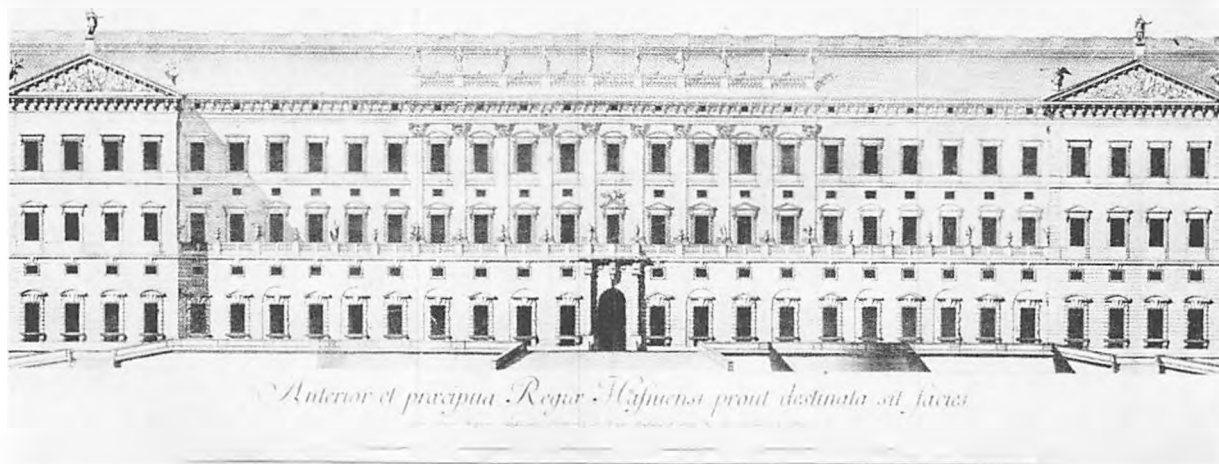
øverst på siden overfor – med en kirke ud mod Torvegade – men aldrig realiseret. Projekterne til Christianshavn vedblev at dukke op adskillige gange i det næste par menneskealdre. Forøvrigt var Christianshavn netop i 1674 blevet indlemmet i København. Det er den nedlagte købstads våben, der ses nedst til højre.

Det første Christiansborg

Christian V, herover klædt i guld, silke, fløj og hermelin som elefantridderens „enevolds ordens herre“, ville at hans hofstat, de nybakte grever og baroner, elefant- og dannebrogssiddere skulle kaste glans over den unge enevælde. Men det gammeldags, uregelmæssige slotskompleks var næppe en passende baggrund for denne pragtudfoldelse. Forståeligt nok, at Christian Vs generalbygmester, Lambert v. Haven arbejdede med planer til et nyt kongeslot på det gamles plads, et regulært, firfløjet barokpalads med tilstødende udenomsbygninger, indtegnet på en plan over Slots-holmen gengivet øverst, mens nedenunder et tilsvarende udsnit ses af kortet fra 1674. Med sin anlægsplan orienteret øst-vest, foregreb v. Havens slotsprojekt det senere Christiansborg.

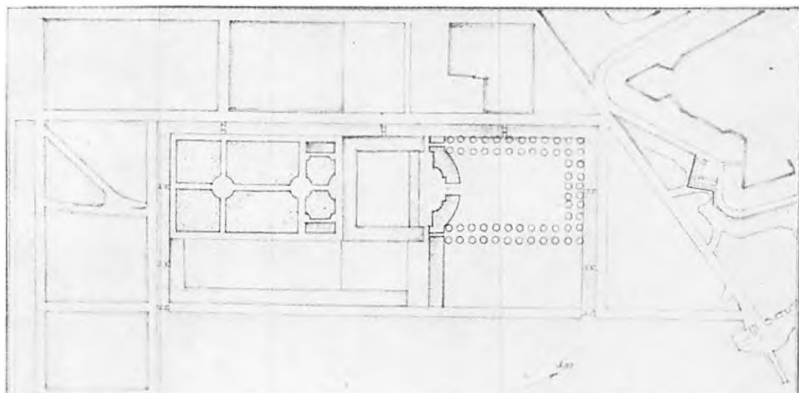

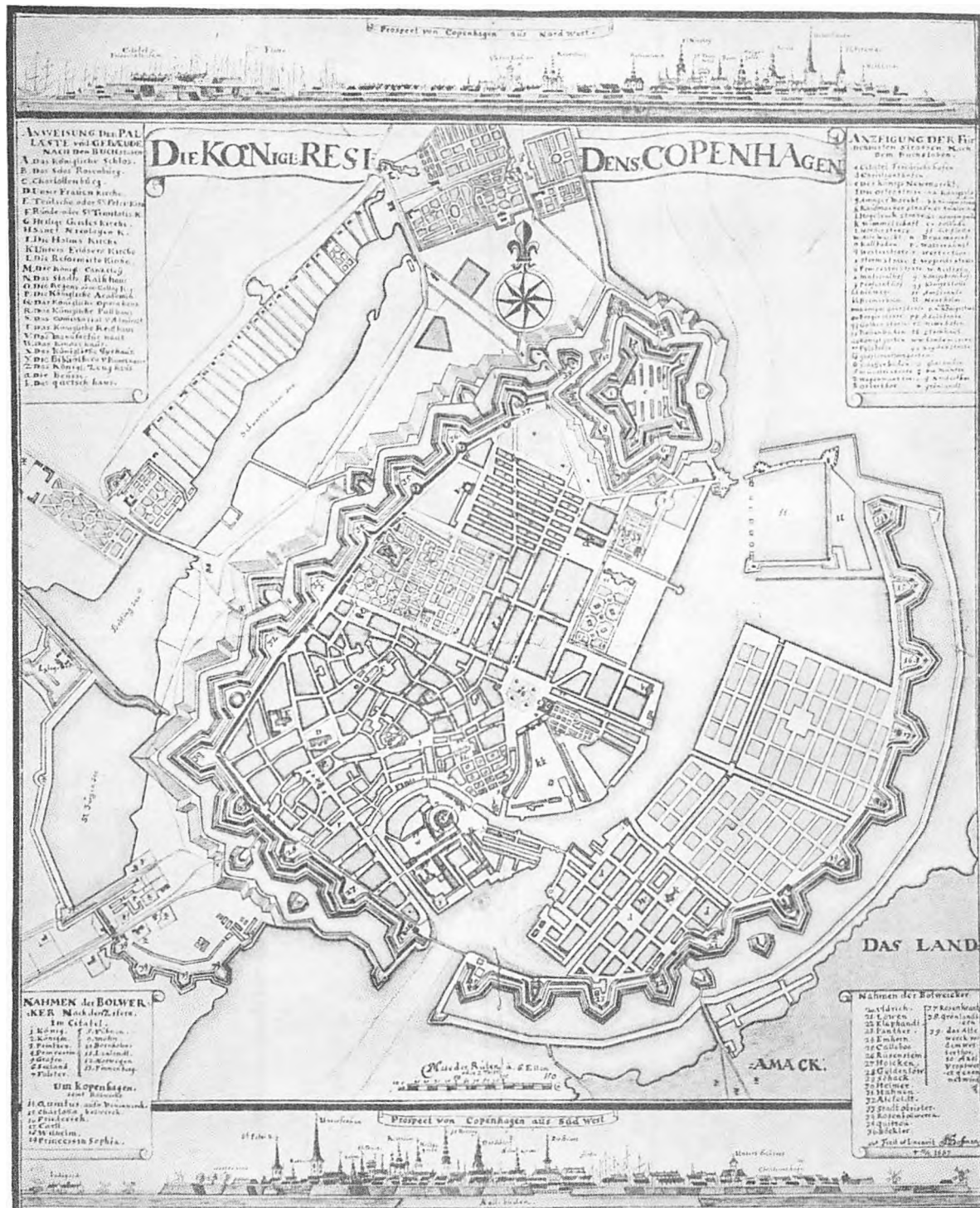
Det første Amalienborg

Heller ikke den berømte svenske arkitekt Nikodemus Tessins projekt til et dansk kongeslot blev virkeliggjort. Selv om der af det, som også af v. Havens, var udført en stor og kostbar model, ja, Tessins blev endda stukket i kobber. Hovedfacaden ses øverst og derunder placeringen, hvor Frederik III's dronning havde haft sit lystslot Sofie Amalienborg.

Også Tessins slotsbygning ville være blevet et anseligt, firfløjet anlæg, tilsluttet et langagtigt dito med udenomsbygninger, såvel som det eksisterende haveanlæg mod syd og en ny slotsplads mod nord, især imponerende set fra havneindløbet.

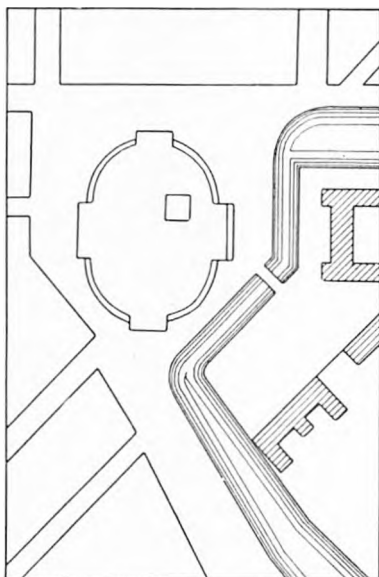
Planen satte sit præg på den følgende tids danske slotsbyggeri, selv på ombygningen af det gamle Københavns slot. Frederik IV havde ikke villet forlade sine forfædres gamle rede, der dog som billedet her viser fik et noget forvokset udseende.

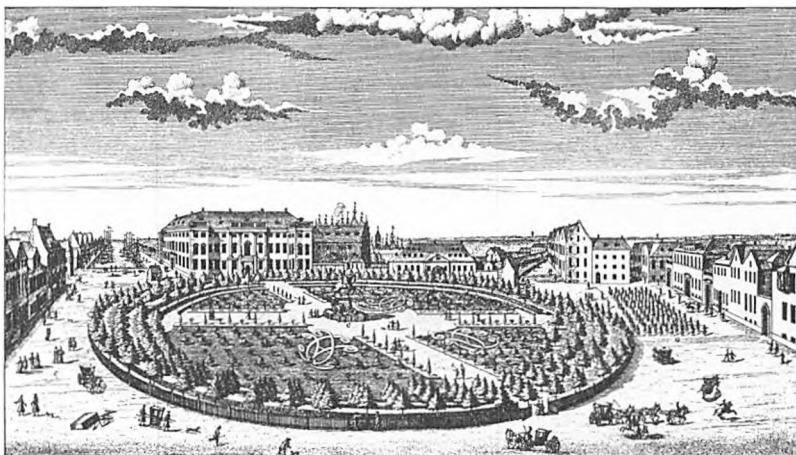
København 1685

Kortet overfor, viser resultatet af den gennem 1600-tallet skete udvikling, både af by og befæstning. Projekt var dog stadig de viste udvidelser af Christianshavn, som det en snes år før påtænkte anlæg af Kongens Nytorv.

Det ny Kongetorv

Man havde en overgang tænkt at forbinde Holmens Kanal med Nyhavns Kanel. Pladsen var brolagt i 1663 til 1680, da det ovale haveparti „Krindsen“ blev indrettet som en værdig ramme om heststatuen af Chrisian V. Men smagen skifter. Fra 1749 skulle monumentet knejse i majestætisk ensomhed, og i mere end 100 år var kanekørsel omkring „hesten“ en yndet vinterforøjelse. Indtil den første tilstand blev genoprettet, dog ikke i den stive franske havestil. De tre billeder viser det skiftende billede af torvet.

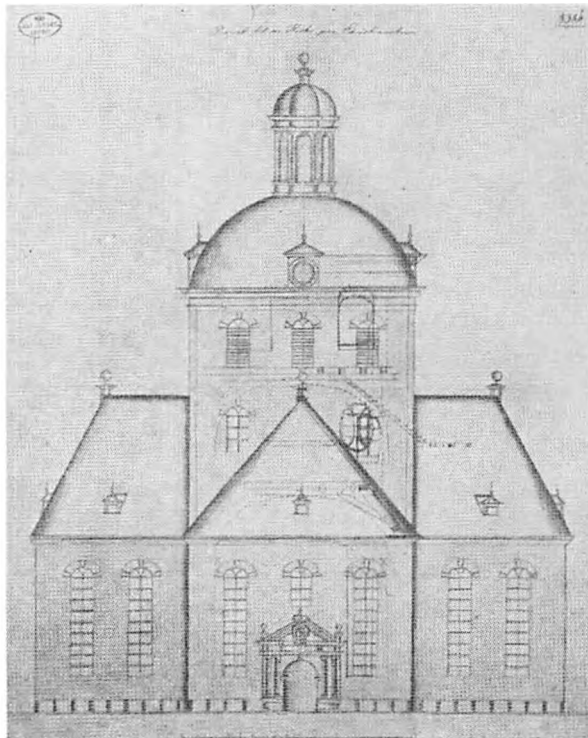
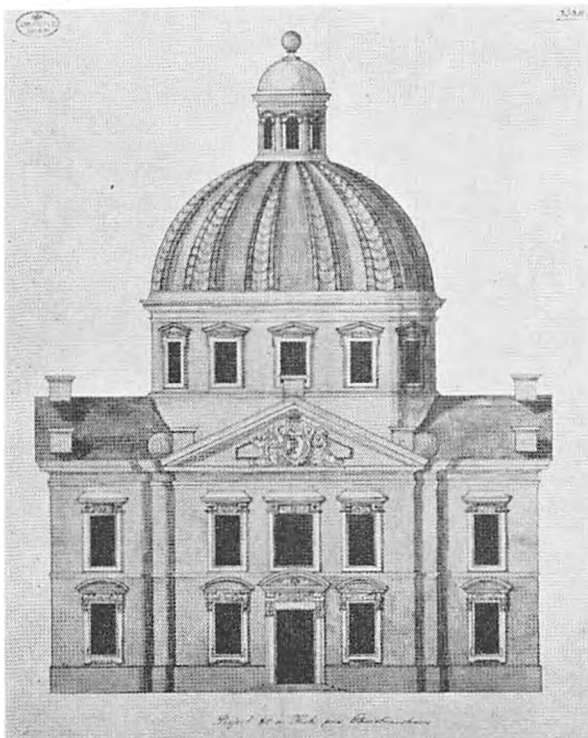

Barokkens kuplede tårne

Det første af de fornemme palæer, der skulle omgive det ny kongetorv, var Ulrik Frederik Gyldenløves, det senere Charlottenborg, bygget af Christian Vs halvonkel, der står sammen med nevøen til højre. Det blev dog ikke så pompøst, som udkastet herover viser. Heller ikke projekterne nedenunder blev udført,

hverken det venstre, sandsynligvis et udkast til Vor Frelses kirke på Christianshavn, en lige-armet korskirke i italiensk stil, mens Lambert v. Havens fuldførte centralkirke var hollandsk præget. Projektet til højre var måske til den foran side 19 påtænkte kastelskirke. De slanke høje vinduer ligner Vor Frelses.

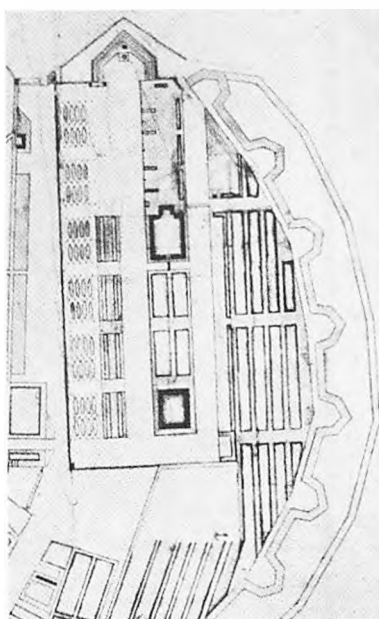
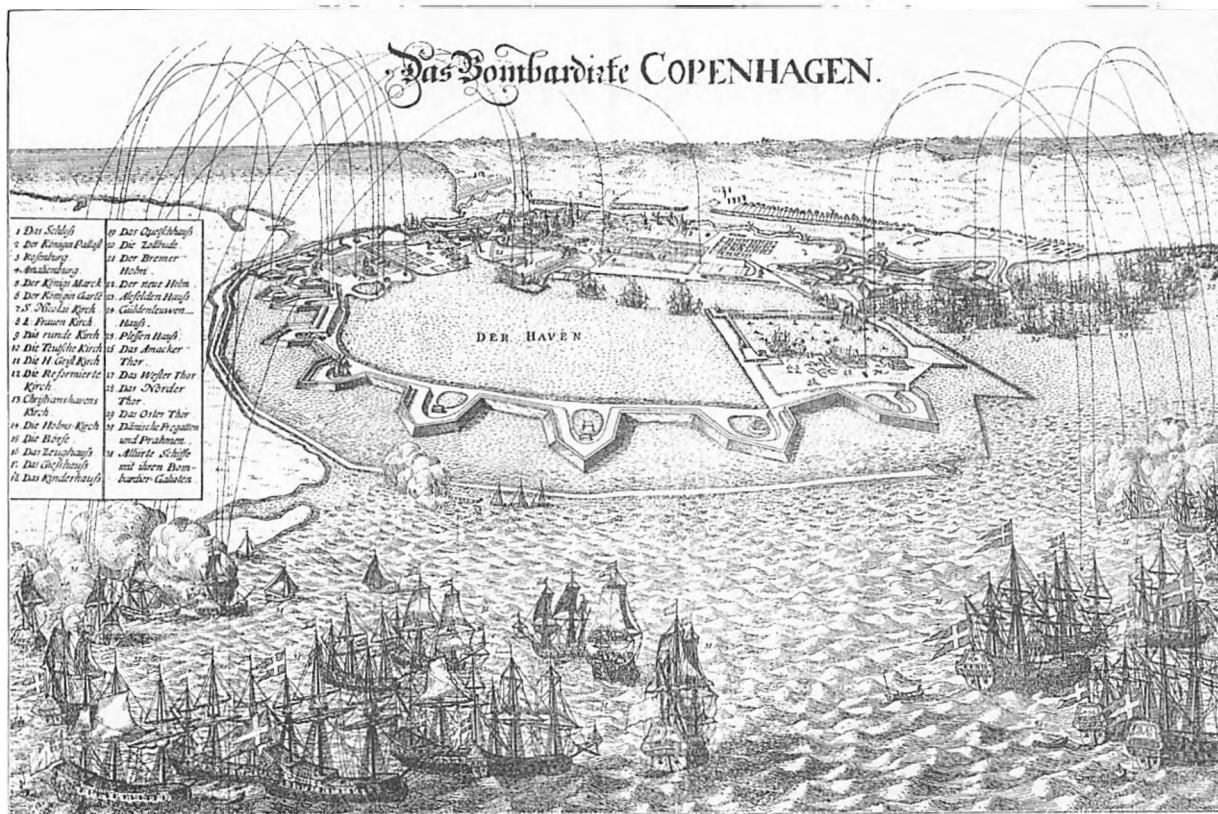
Tessin og Frederiksberg

Frederik IV nåede som kronprins at rådføre sig med Tessin vedrørende det lystanlæg, han ville etablere på Valby bakke, og modtog et storslået projekt med en kuppelkronet pavillon, kaskader og springvand samt et haveanlæg i fransk stil. Selv kaldte Tessin sin pavillon med de fire småfløje udgående fra den runde kuppelsal, „un peu bizarre“, og den nybygte konge valgte at opføre et mere traditionelt palæ. Det var her, i hendes sovekammer, han kronede sin hidtidige gemalinde til venstre hånd som dronning.

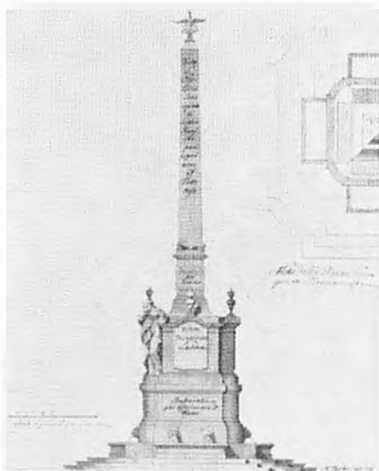
En medalje med parrets portrætter blev slået til erindring.

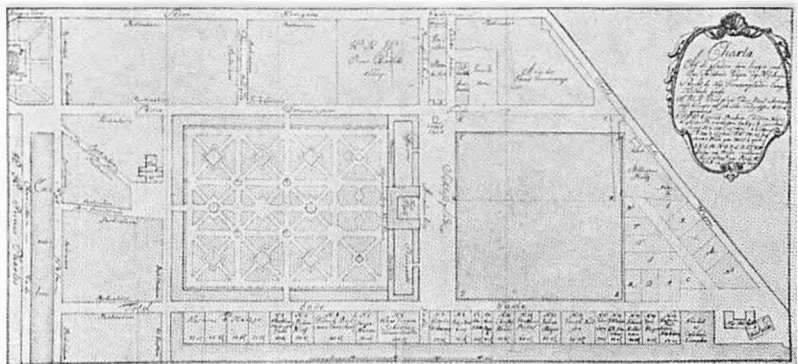
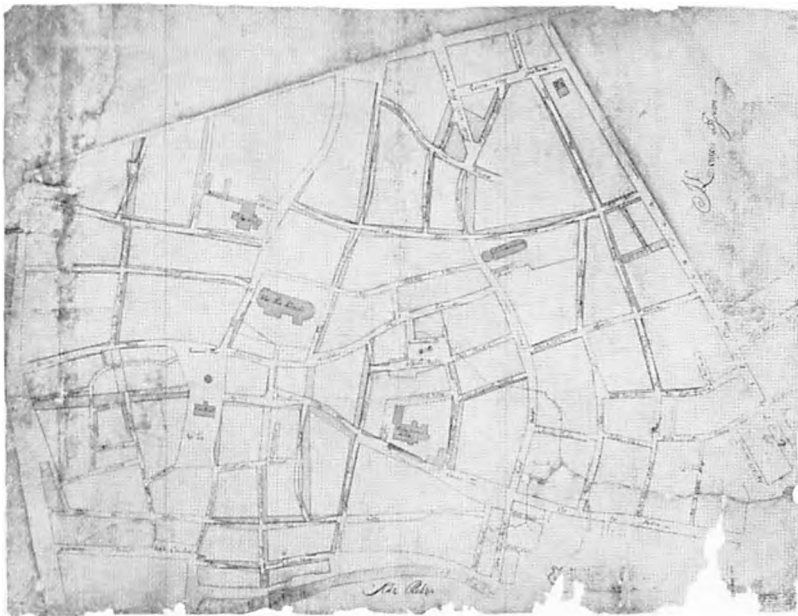
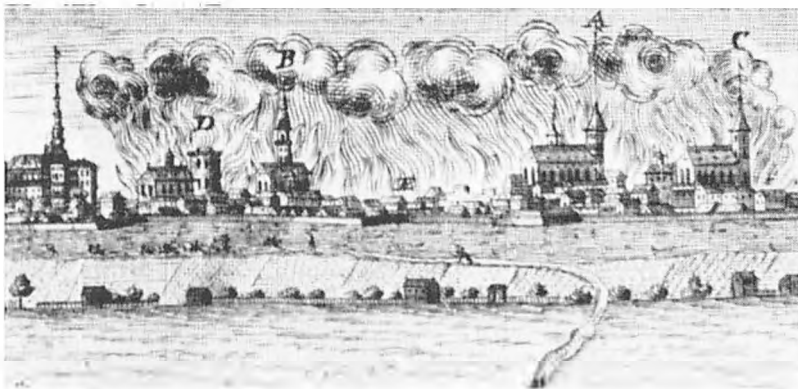
Nyholm og flådens leje

Billedet af det virkningsløse bombardement af København anno 1700 viser Christianshavns i 1685–92 fuldførte nye voldlinje, og at området indenfor den kun var udnyttet til anlæg af Nyholm og det første Flådens leje. I første halvdel af 1700-tallet blev der dog fremsat flere forslag til udnyttelse af det ledige område, i 1720 af Holmens chef, admiral Judichær, der ville udvide både flådeleje og orlogsværft, samt ud mod volden oprette et boligkvarter forbeholdt Holmens faste stok. Mere i slægt med planerne 1674 og 1687 er en th., se side 28.

Branden 1728

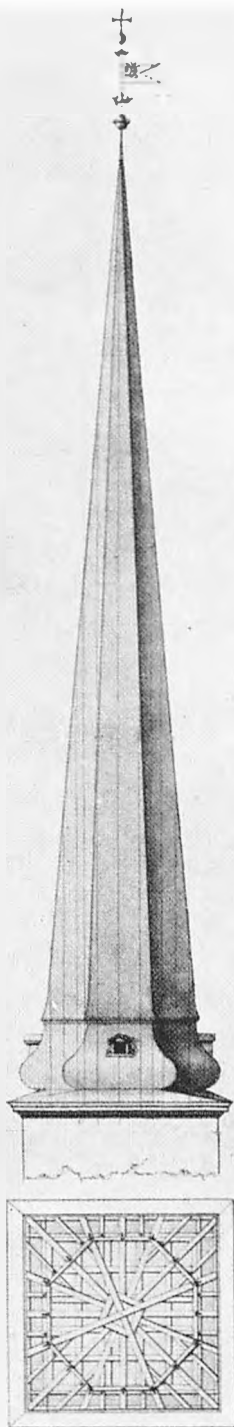
Et forslag til et mindesmærke over Københavns brand 1728 blev måske forbilledet for Frihedsstøtten. – Billedet af branden er taget fra en frise på et kort over dens udbredelse, der også fremgår af planen i midten med de iværksatte gadereguleringer. Hele „Absalons by“ var brændt og man kunne have afskaffet de middelalderlige krumme og snævre gader og gyder, hvis ikke indvånerne havde klamret sig til hver kvadrattomme af deres grunde. Skulle der ikke tages økonomiske hensyn, havde man kunnet frilægge Trinitatis kirke på en stor rund plads, hvor alle angrænsende gader kunne møde hverandre, og i det hele etablere andre af de så yndede vuer gennem staden. Nu blev gaderne rettet og gjort lidt bredere. Man frilagde Kultorvet, og Frederiksberggade afløste de små gyder ved Vesterport. Materiale fra oprydningen blev brugt til fyld ved Amalienborg, hvor man kort før havde projekteret et nyt slot! Th.

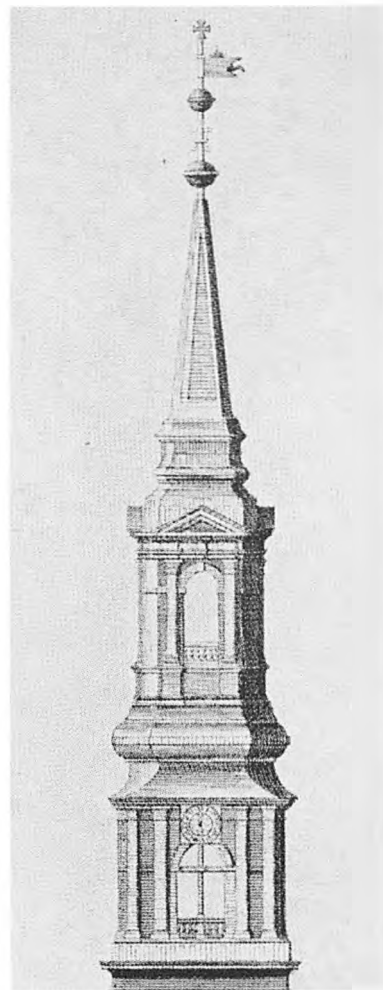
Byen med de skønne tårne

København svarede bedre til dette navn, da tårne var mere fremtrædende i hovedstadens silhuet, end nu, da der er så mange andre høje

bygninger. Og det samme gjaldt selvfølgelig i endnu ældre dage, da tårne og spir alene ragede op over de grønne volde.

Det var en og samme mand, den kgl. bygmester, officeren Albert Thura, der stod for opsætningen af de to mest iøjnefaldende spir igennem slutningen af 1700-tallet. Frelser-kirkes spiral-

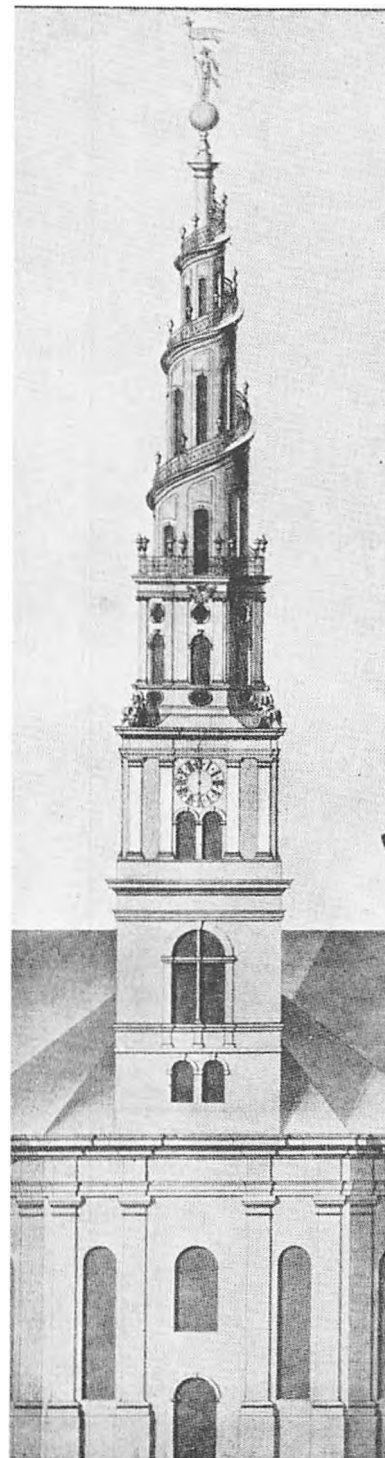

snoede og Frue kirkes, brændt i 1728. Et første udkast – længst til venstre, et middelalderpræget pyramidespir, blev ikke anvendt, og spiret af mere moderne type, omtrent som nr. 3 herover.

Thura tegnede spiret på Vor Frelzers kirke

Kirken skulle fra først af have et typisk barokspir, set i midten overfor. Men Thura bragte to andre i forslag, det ene mage til

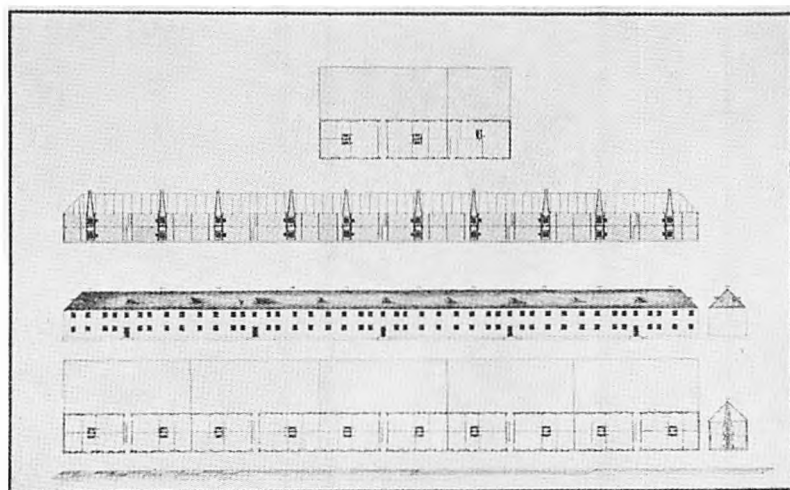
det, Fruekirke fik, spiralsnoet, det andet konstrueret efter et forbillede i Rom. Heldigvis forhøjede han siden både tårn og spir.

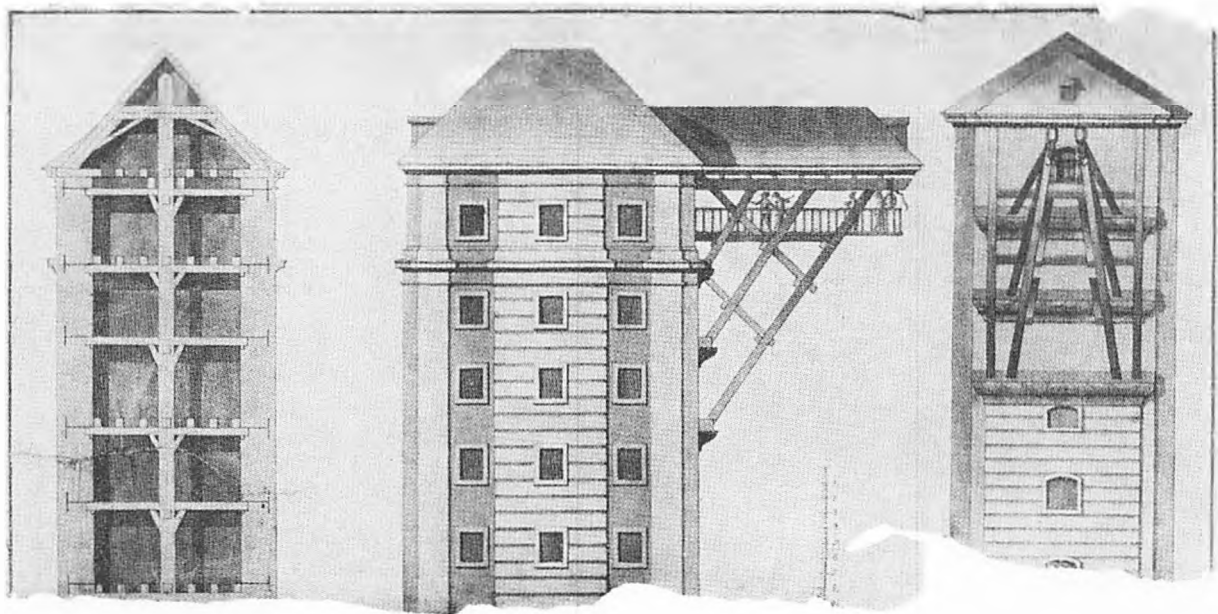

Christianshavn igen -

For den tredje og sidste gang bringes det fra 1674 kendte Christianshavns-projekt i ny udgave, approberet i 1745 af Frederik V. Det siges helt identisk med det i 1740 godkendte, gengivet foran side 26, blot at de barakker, der skulle bygges for matroserne, skulle flyttes nærmere Christianshavn, dels fordi der ikke var så dybt og lettere kunne fyldes op, dels for at fjerne dem fra flåden. Tegningen nederst viser planen til dette boligkvarter. Men selv om det var kongens allernådigste vilje, at planerne skulle udføres, og det var i den store byggeperiode under Danneskiold-Samsøe, da Nyholms vagt og alle de statelige bygninger på Arsenaløen blev udført, blev matrosbyen ikke virkeliggjort!

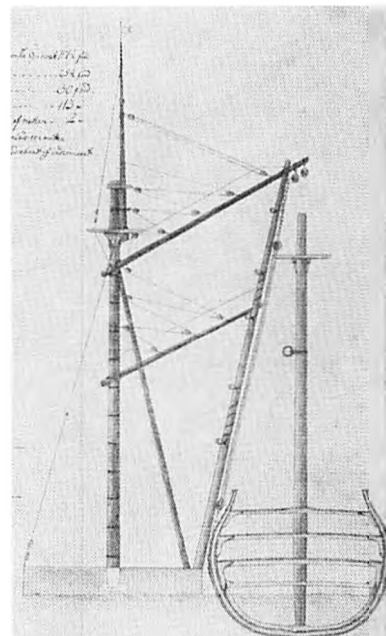

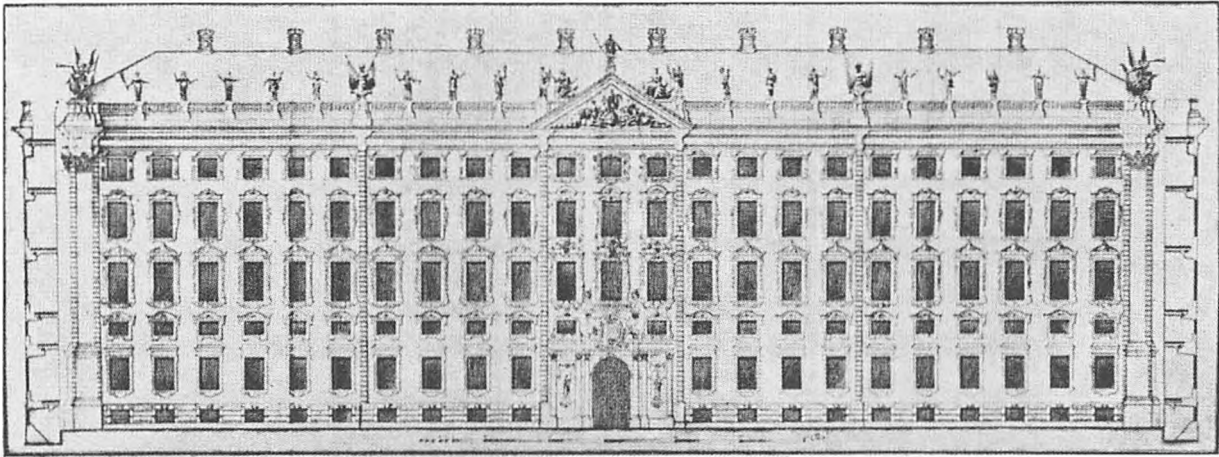

Nyholms kran, Holmens vartegn og nu et umisteligt træk i havnebilledet, er ellers resultat af et kompromis mellem Holmens daværende chef, admiral Suhm, og entreprenøren, den så kendte murermester Philip Lange, ja, baggrunden for opførelsen en dramatisk affære, forårsaget af den rejste kritik af Langes „indmurerede kran“. forskellig fra de el-

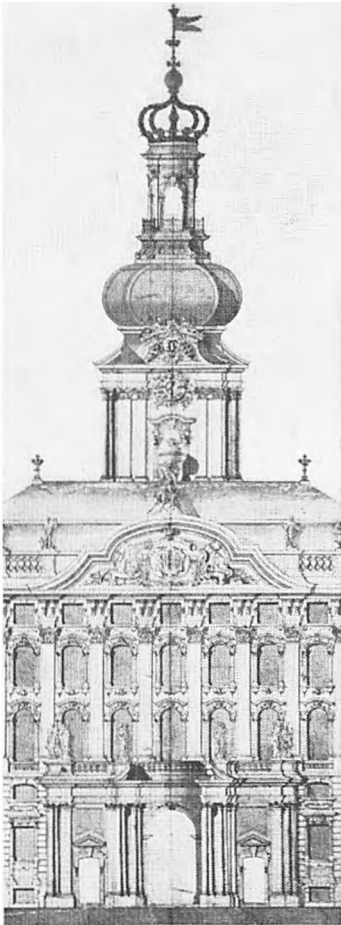
lers fritstående, til højre. Lange forsvarede med ildhu sine egne projekter – det sidste vist herover – af en ellers almindelig type med vandret hovedbom, uden at ville bøje sig for hverken kunstneriske autoriteter, der fastsatte opførelsen efter det vedtagne projekt, som siden også tvillingkranen på Christiansholm blev bygget. Se herunder.

Den store mastekran på Nyholm

Den pietistiske konge elskede verdslig pragt -

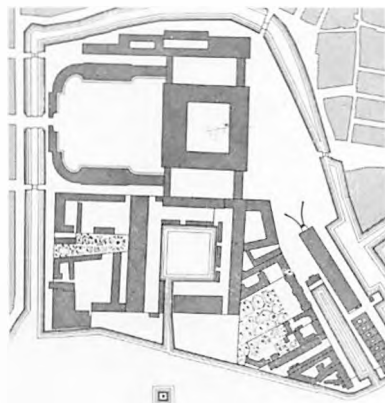
Den pietistiske kong Christian VI nærede ikke samme pietet overfor sine forfædres gamle rede som faderen, hvem han i det hele ikke betragtede med større sympati, og det lykkedes ham at gennemføre sin farfar Christian V's ønske om at erstatte det gamle; nu kluntet ombyggede Københavns slot med en mere passende kongebolig, det kolossale og kostbart, ja, ødselt udstyrede Christiansborg, der havde kostet lige så meget, som alt Sjællands hartkorn var værd. Sparsommelighed så lidt som ydmyghed prægede den fromme monark, der mere tænkte på at hævde sin kongelige majestæt, ved verdslig pragt. Slottet var langt fra færdigt, da kongefamilien flyttede ind i 1740. Byggeriet havde stået på i 10 år, begyndt allerede i Frederik IV's dødsår 1730, men planerne ændret ude og inde. Man havde overtaget den umoderne karré-form fra Lambert v. Haven, etagefordelingen fra Tessin. Og da man ikke kunne få fat på en kendt udenlandsk arkitekt til at forestå ar-

bejdet, var generalbygmester E. D. Häusser, ganske vist en indvandret tysker, blevet slotsbygmester fra 1736, hvad angik det indre udstyr assisteret af de to hofbygmestre, Thura og Nikolaj Eigtved, hvilken sidste 1738 afløste Häusser som slotsbygmester. Som det ses herover, var hans facadeprojekt overlæsset og ikke just fastkomponeret. Det blev ændret, og hans tårnprojekt – til venstre – siden kasseret. Bygningen blev sluttelig mere fransk end tyskpræget, takket være den indkaldte billedhugger Le Clerc.

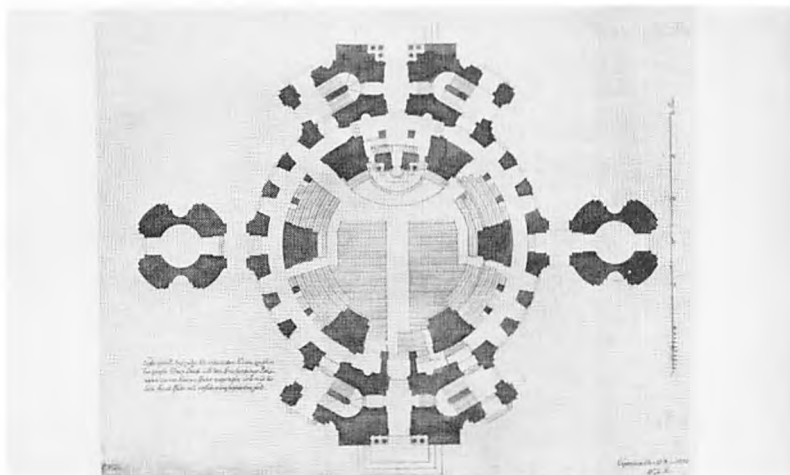
Christiansborg

Kan en mand som Häusser virkelig selv have fået ideen til det smukke ridebaneanlæg, der trådte i stedet for hans oprindelige slet og ret firkantede kompleks, meget lig Frederik IV's nybyggede staldanlæg, som det ses på planen overfor.

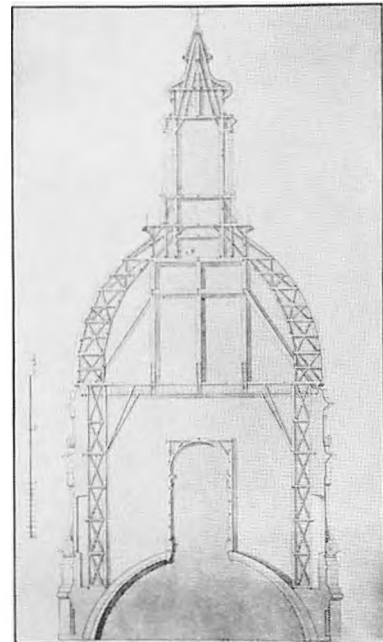
Hvordan forholder det sig med de prospekter af le Clerc, der er dateret før og efter kongeskiftet 1746, og altså skulle vise det færdige slotskompleks, det her over viste set fra syd -- med kanalen i forgrunden. Men slottet vises

højere, end det blev! Er dette som de andre med lignende afvigelser i virkeligheden le Clercs forestilling om, hvordan det fuldførte slot ville tage sig ud? Eller hans projekter? Projekt er ialfald de to ens palæer, der flankerer Ny Vestergade udfor Marmorbroen og kunne tænkes at stå i forbindelse med Christian VI's plan om at flytte Vesterport til Ny Vestergade, og på den måde skabe en pompøs indkørsel til slottet. Planen til venstre viser det fuldførte slot.

Frederikskirken

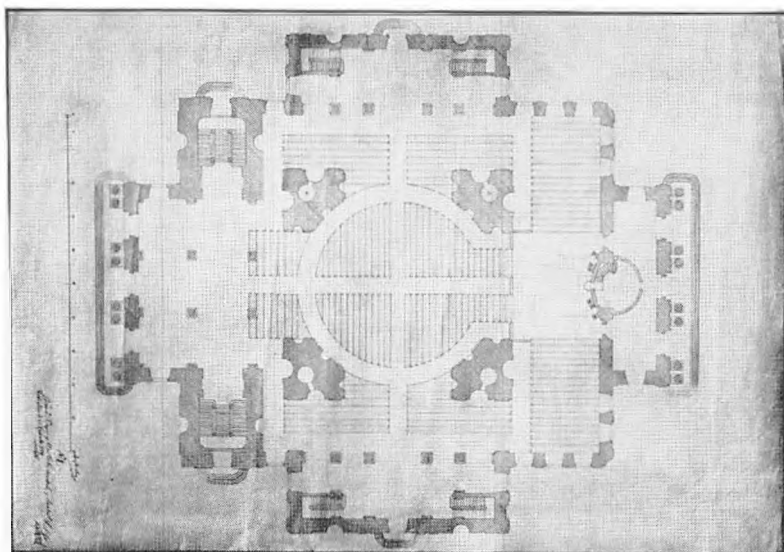
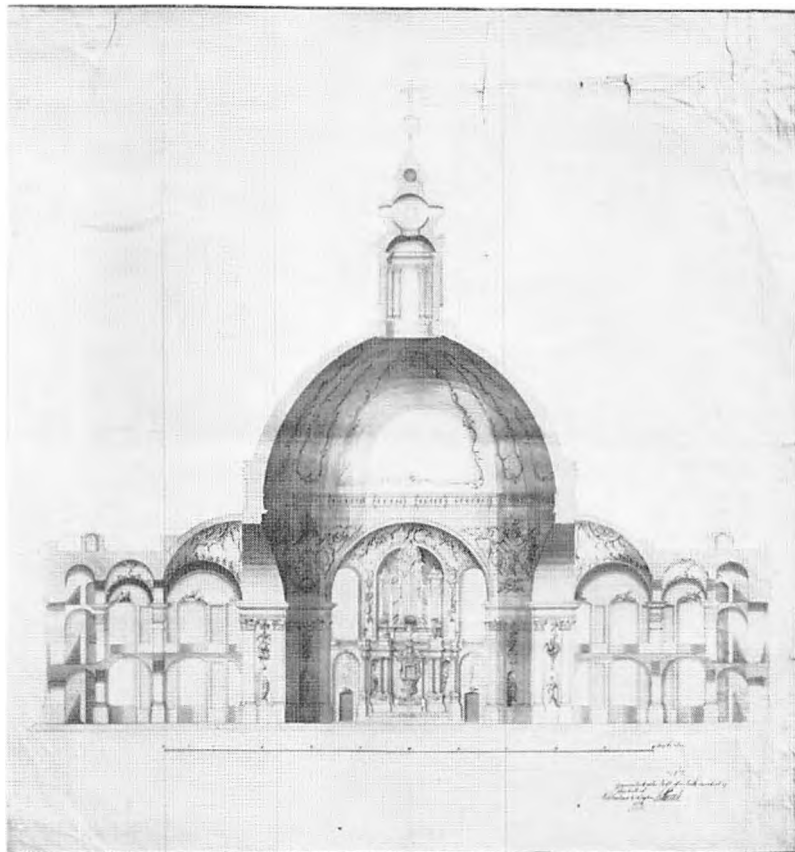
Før Eigtved blev tilknyttet slotsbyggeriet, havde han haft i opdrag at projekttere en kirkebygning, til minde om reformationens 200 års jubilæum, men udover at det skulle være en „rundkirke“ eller centralkirke, som man sagde, ved man ikke noget om den. Desto mere om det tilsvarende kirkebyggeri, han blev betroet i 1749, planerne til Frederikskirken, et led i Frederiksstaden, et nyt københavnsk kvarter, der skulle minde om, at den Oldenborgske Kongestamme i 1748 havde beklædt den danske trone i tre århundreder. Til denne kirke, også en centralkirke, udarbejdede Eigtved i løbet af 1852–54 ikke mindre end 5 projekter, det første kun kendt fra tværsnittet forneden. Til venstre det fjerde udkast fra 1754.

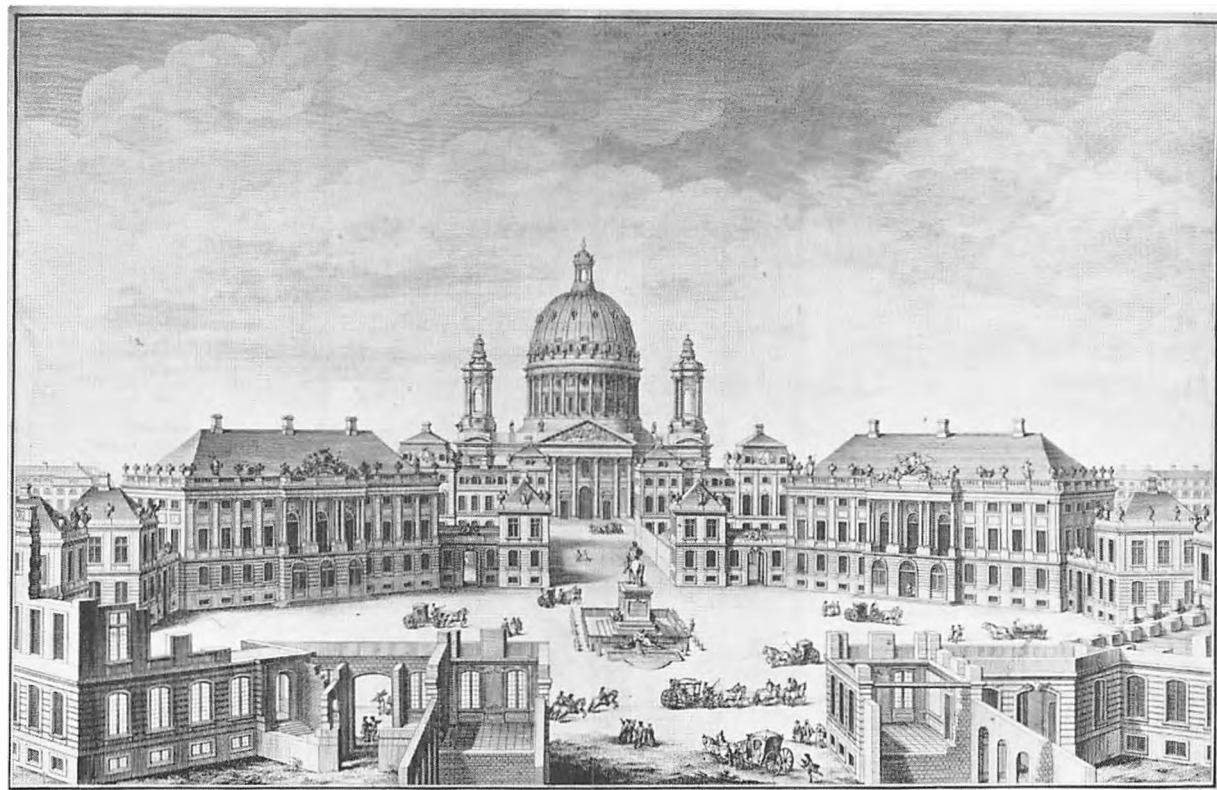

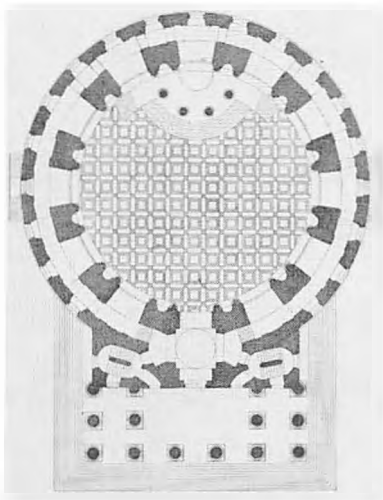

Mange projekter

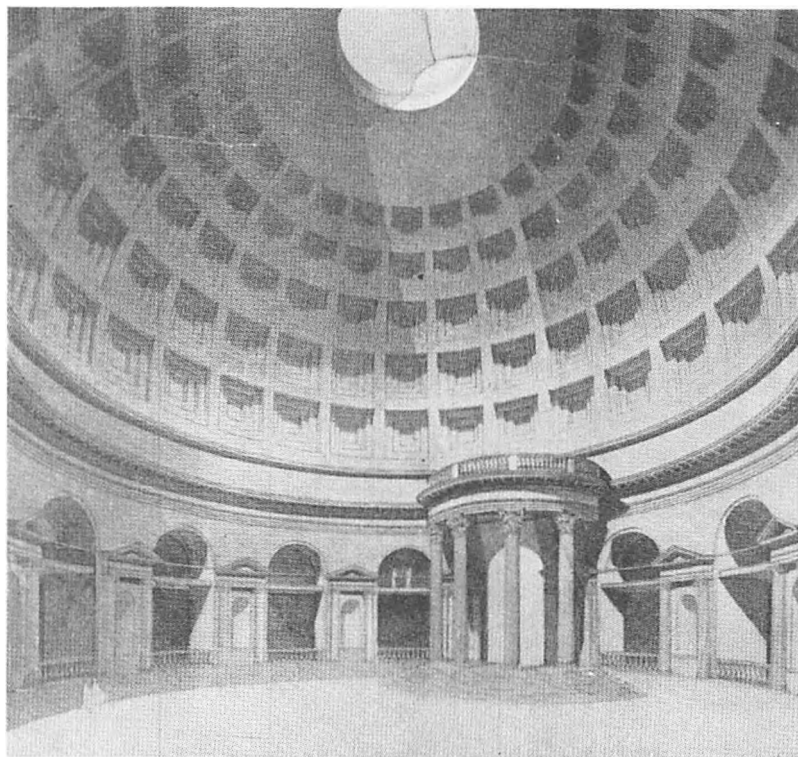
Eigtved oplevede dog, at hans ikke netop originale udkast blev sendt til kritik i Paris, og at hans sidste plan var approberet inden hans død. Men denne ændrede jo situationen. Det makulerede projekt herover viser hans projekt, ændret efter de franske tegninger i nyklassisk retning. Rokokoens korte periode var forbi. Thura havde ellers fremsat sit eget selvstændige projekt, til højre vist i tværsnit og grundplan, vidt forskelligt fra Eigtveds. Kirken ville have fået den største stenkuppel i Europa, 76 alen høj og 60 alen vid – Meldahls er 48 – og selve bygningen 175 alen lang og 148 alen bred. Stilen var dog barok, og nu ville man have den rene vare. Man indkaldte den franske arkitekt Chardin, der 1754 blev ansat som kirkens arkitekt.

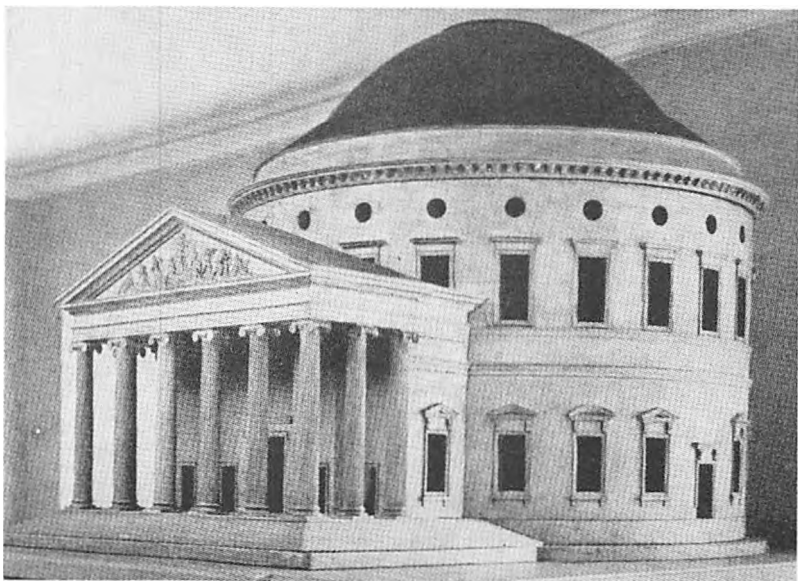

Eigtveds Frederikskirke ville jo stilmæssigt have svaret bedre til rokokopalæerne, end Jardins mere enkle nyklassiske. Franskmanden, der benyttede Eigtveds fundamenter, havde bibeholdt de to sidetårne, som ganske vist ikke ville komme til at spille den påtænkte rolle, men – Jardins kirke blev heller ikke færdig! Frederiksstaden blev ellers fuldført efter planerne med facadecensur af de enkelte huse og palæer, samt med de fire private „hoteller“ om den ottekantede plads, vist på le Clercs prospekt endnu i deres oprindelige skikkelse. Uden kronen på værket, dette fornemme centrums samspil med den stateligt knejsende kirkekuppel, blev den dog en torso. I 1770 ville man dog kun udskyde kirkens opførelse, og tiden syntes at være inde, da man opgav at genopføre den 1795 nedbrændte Nikolaj kirke. Men Harsdorffs død forhindrede, at han fuldførte Frederikskirken i den mere enkle form, hans her viste, stadig bevarede model viser.

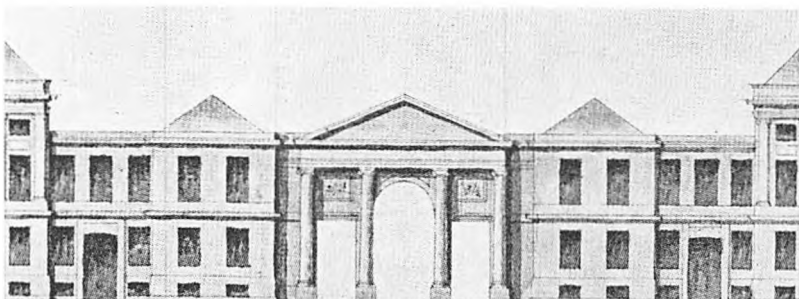
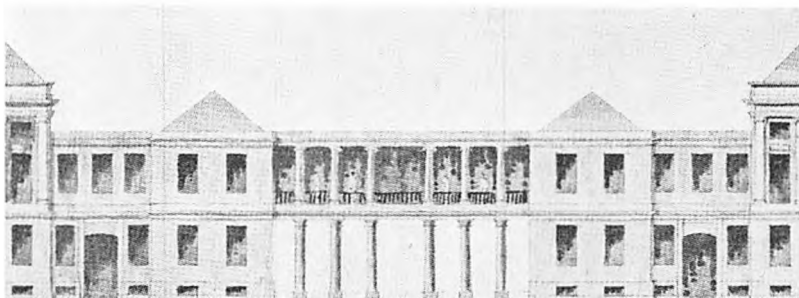
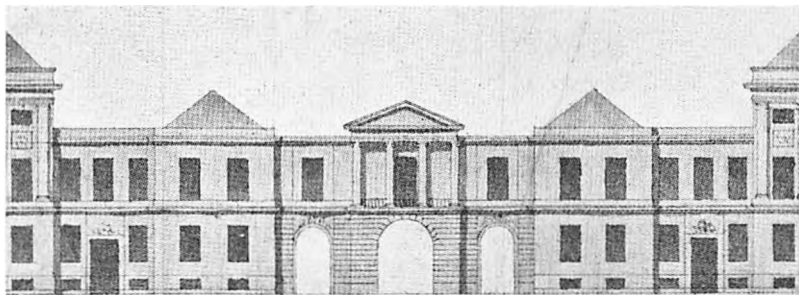

Harsdorffs Frederikskirke

Hesten og Kolonnaden

Skitsen overfor er et udkast til Frederik V's rytterstatue på Amalienborg, udført af den tyske arkitekt Markus Tusscher, der havde tegnet selve pladsen, unægteligt forskellig fra Salys mesterværk, hvis høje pris Asiatisk Kompagni måtte udrede. Rytterstatuens ædle silhuet fik en værdig indramning med Harsdorffs nyklassiske søjlekolonnade. Hensigten var at skabe en forbindelse mellem de to Amalienborgpalæer, der efter Christiansborgs brand 1794 var købt til bolig for den husvilde Christian VII, og kronprinsregenten (siden Sjette Frederik), Moltkes og det Schackske, nu dronning Margrethes residens. Der kendes hele 11 forslag fra mindst 5 arkitekter. Her vises de tre, ingen af dem skønne, og de to tillige upraktiske, det ene med en åben billedsnykket passage og det andet, hvor en trappe må have ført over den høje port, der ellers ville have ladet statuen komme til sin ret. Harsdorff foretrak sin egen, men hofmarskallen mente den „ganske ude af stilen af palæers bygning“. kunstnere tænkte jo mest på deres egen ros, og frygtede ikke at skade „den almindelige effekt, som dog kun med rigtig proportion kan tilvejebringes“. Men kronprinsen sagde til Harsdorff: „Vælg De selv den bedste. De forstår Dem bedst derpå“.

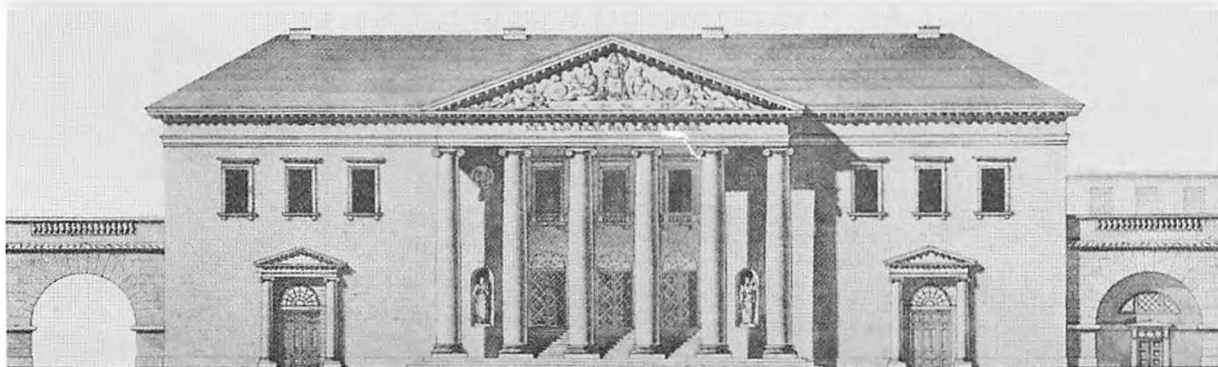
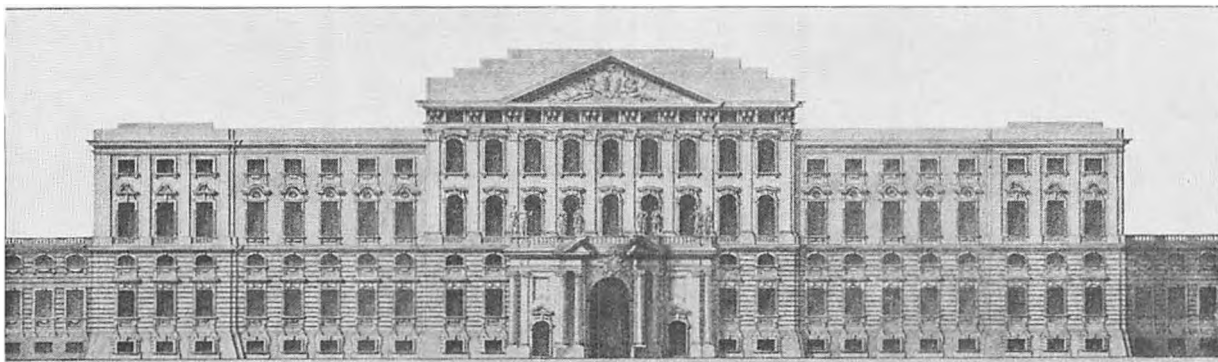

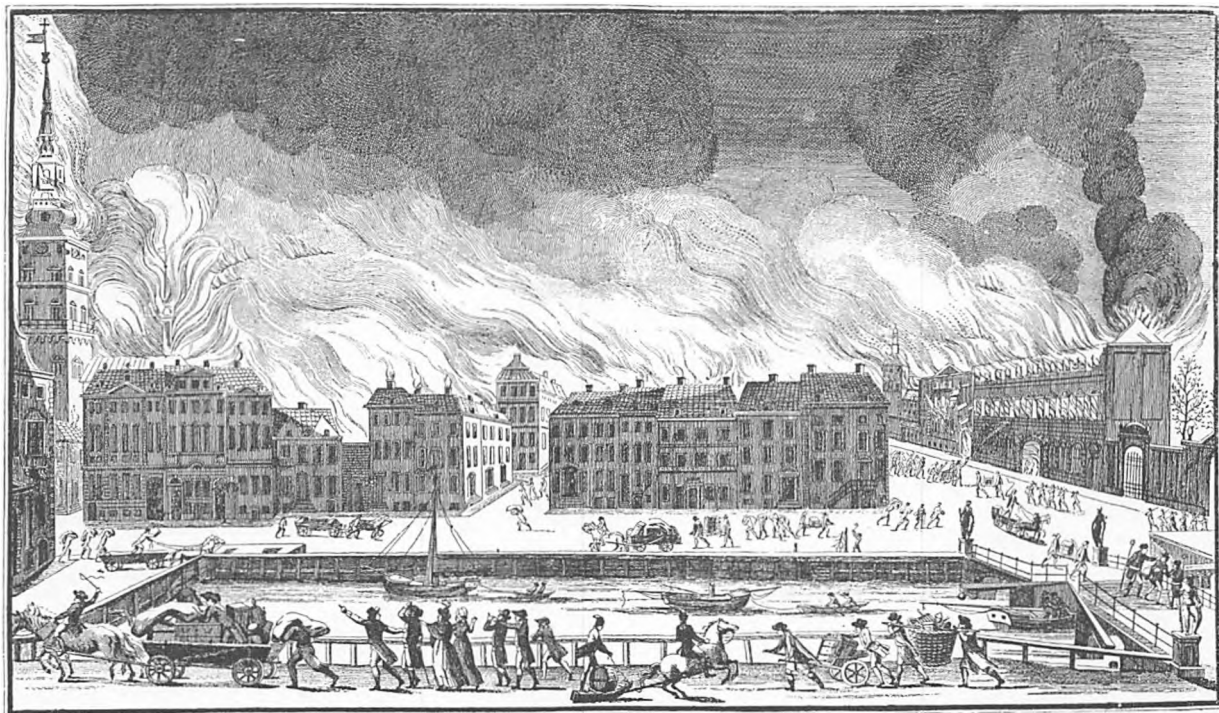

Slotsbranden 1794

Man havde så bestemt troet, „at stenkolossen Christiansborg var som en salamander, der kunne leve i ilden“, at man ikke blev foruroliget af hyppige småbrande, forvoldt af de utallige dårligt isolerede kakkelovnsrør. I løbet af et februar døgn var den kæmpe-mæssige stenskal udbrændt, Konge og kronprins måtte som sagt nøjes med mere indskrænkede boligforhold, og Amalienborg blev for første gang kongebolig.

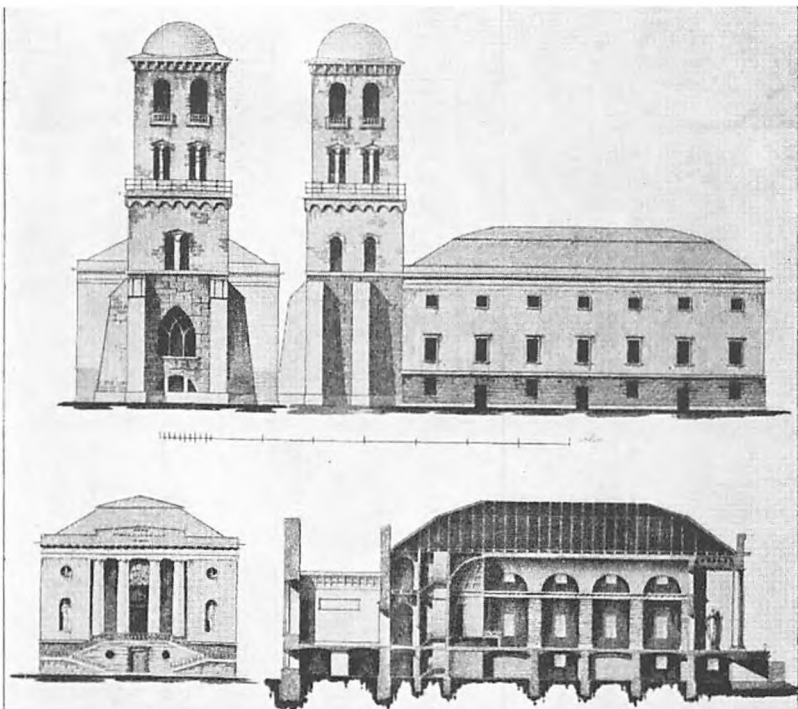
Harsdorff, der var gået ud fra, at Christiansborg skulle genopføres „med hensyn til kommoditet, sparsommelighed og smag“, stred imod, da man ville indrette en af fløjene, som et råd- og domhus.

- og bybranden 1795

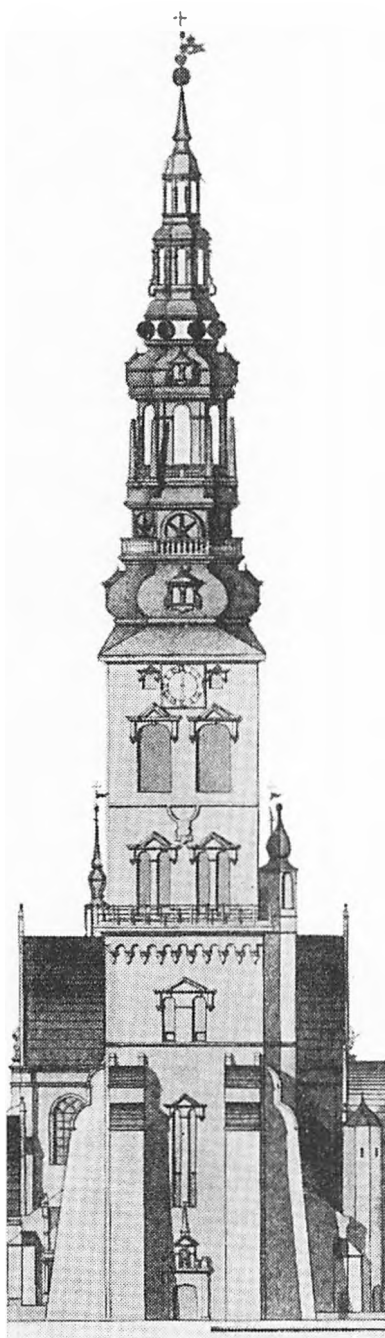
6000 københavnere blev husvilde ved den anden storbrand, der hærgede hovedstaden, fortrinsvis de dele af den ældste by, der ikke var brændt i 1728, ialt 1000 ejendomme, blandt dem rådhuset, der ikke skulle genopbygges på den gamle plads mellem Gammel- og Nytorv. Hofarkitekt Kirkerup havde udført et projekt af Christiansborgfløjen mod slotspladsen indrettet som domhus på grundlag af Harsdorffs materiale, men næppe i hans ånd. Se billedet overfor. Harsdorff fik dog i graven sin vilje. Allerede 1898 havde han udpeget pladsen ved Nytorv, hvor C. F. Hansen siden byggede sit råd- og domhus, som dog aldrig fik den figurgruppe af Thorvaldsen, tegningen overfor viser.

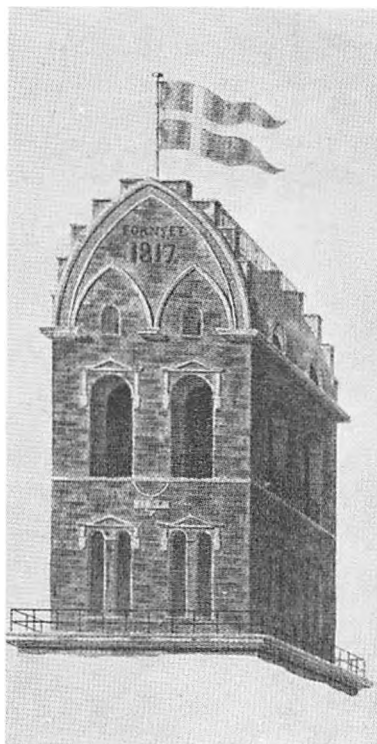

De mange planer med Nikolaj Kirke

Opstået i et tømmeroplag på Gammelholm den 5. juni 1795 gjorde en stærk østenvind, at branden fortærede til dels de samme kvarterer af byen som branden i 1728 og først den 7. juni standsede ved Norrevold. Men denne gang var også kvarteret omkring Nikolaj kirke brændt og med det kirken selv. Stærke protester lød, da man

drøftede, om den skulle genopbygges, efter menighedens ønske og stadsbygmester Meyns tegning. Her bragt side om side med kirken i dens ældre skikkelse, præget af både gotik, renæssance og barok, to tegninger, der trods forskellig målestok, bedre end mange ord redegør for den skiftende smag. Tårnet, brugt af vægterne på udkig, skulle dog blive stående.

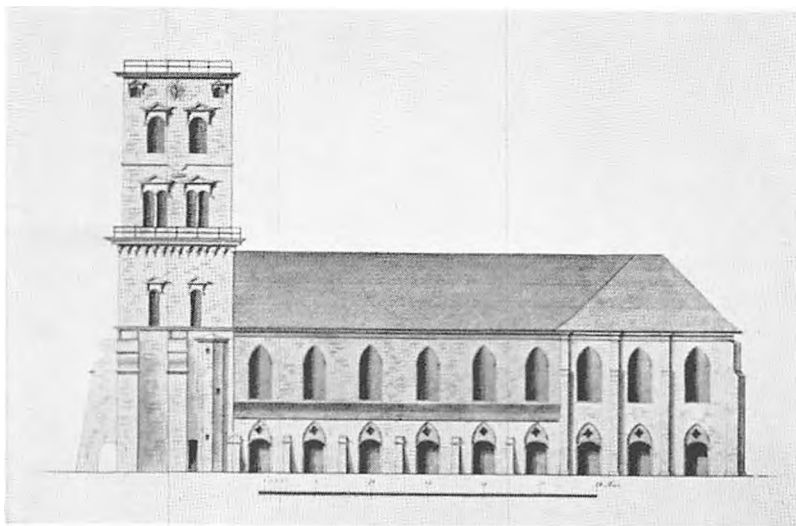

Vagtårn

Tårnet ville, hævdede man dog, næppe blive til vanprydelse, „hvis man forsynede det med et tække, overensstemmende med den stil, det er bygt i“, en i de dage med deres foragt for alt gammelt overraskende udtalelse. Men arkitekt H. C. Schmidt, Københavns brandchef, gav med nænsom hånd Nikolaj tårn det ydre, det beholdt til 1908. Ganske vist fik det ikke den gotiske hætte, han først havde tænkt sig – afbildet herover – men næsten endnu bedre, en middelalderlig tindekrans på en udkragende gesims.

Schmidts stilsikre ombygning står som et vartegn for den kommende epoke „med et helt forandret syn på middelalderens og renæssancens mindesmærker“.

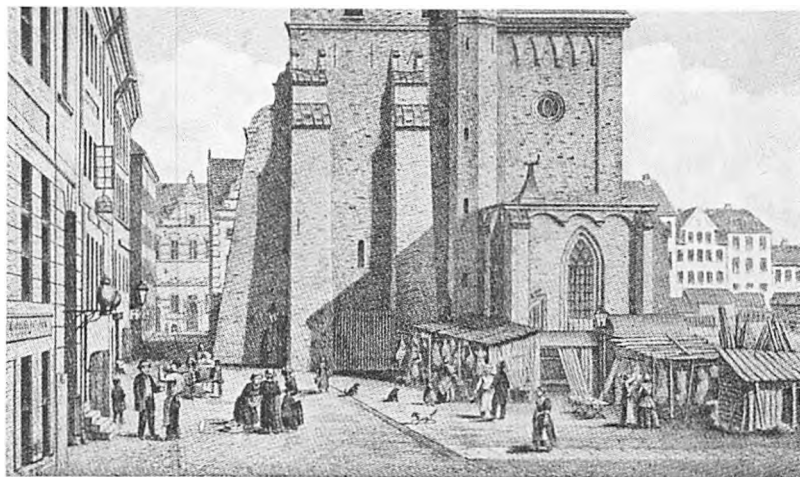
Oldnordisk museum og brandstation

Også brandmajor og arkitekt Kirkerups forslag til genopbygning af Nikolaj kirkes ruin ville have bevaret dens gotiske stil, og den ville tillige være blevet vort første nationalmuseum. Den 22. maj 1807 regner man for Nationalmuseets fødselsdag. Den dag ned-sattes nemlig: Den kongelige Commission til Oldsagers Opbevaring, som i sit allerførste møde vedtog at søge Nikolaj kir-

ke genopbygget, således at brandvæsenet fik rådighed over første stokværk, og museet disponerede over andet. Med høje spidsbuede første sals vinduer og ditto udfaldsporte i stuen, ville hele bygningen minde om en kirke.

Praktisk var det tilmed, at man havde brandvæsenet i selve huset.

Som billedet herunder viser, blev Nikolaj kirkeplads brugt som en markedsplads.

Slagterboderne ved Nikolaj

Datidens førende arkitekt C. F. Hansen, fra 1804 overbygningsdirektør i København, var endnu landbygmester i Holsten, da kommissionen til opførelse af et Københavns råd- og domhus bad ham udarbejde projekter til dette. Kommissionen, undtagen det bygningskyndige medlem, stadsbygmester Meyn, var mest stemt for at vælge Nikolaj kirkeruin. Der forelå et par projekter til denne som rådhus, således det foran side 41 viste, udført af arkitekt Niels Dam, hvis domhus til forveksling ville ligne Meyns kirke!

Men Hansen lagde sit ord til Meyns – og kasserede helt „de skønneste Arrester“, man regne-

de med at få i tårnet, samt byggede som sagt sit domhus på Nytorv. Hvad angik Nikolaj, havde han den idé, at dens ruiner lod sig „net indrette til lutter boutiqer“ med en stor butik i hver af de indvendige „buestillinger eller arkader“ med adgang fra kirkens midtergang. Dette forslag foregriber jo vor tids butiksentra.

Inden Nikolaj sogn blev nedlagt 1809 havde biskop Balle søgt at bevare menighed og kirke, den sidste i skrabet skikkelse, med gibslofter, „i sig selv skønnere“ end de gamle hvælv, og uden hverken alter eller altertavle, samt heller ingen døbefont. Dåbsfadet kunne stå på et bord, og

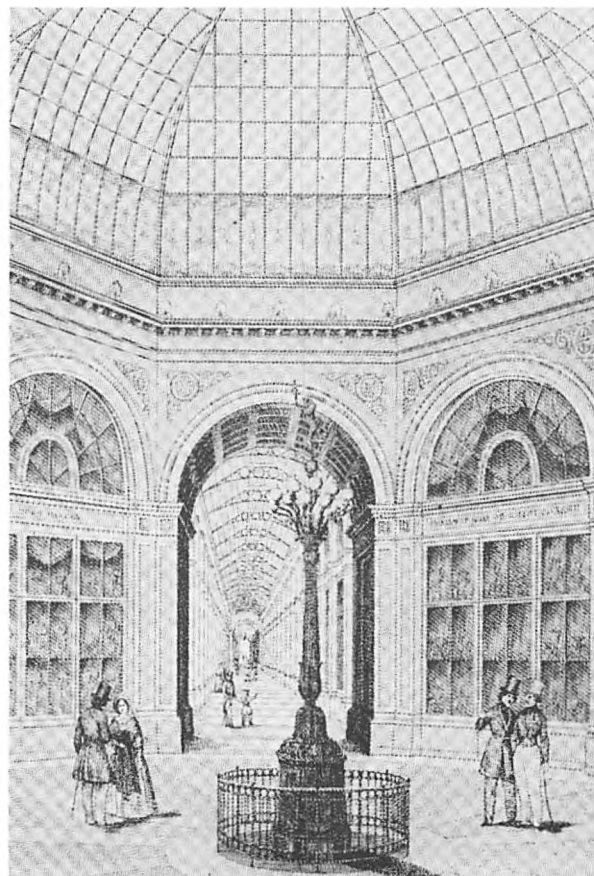
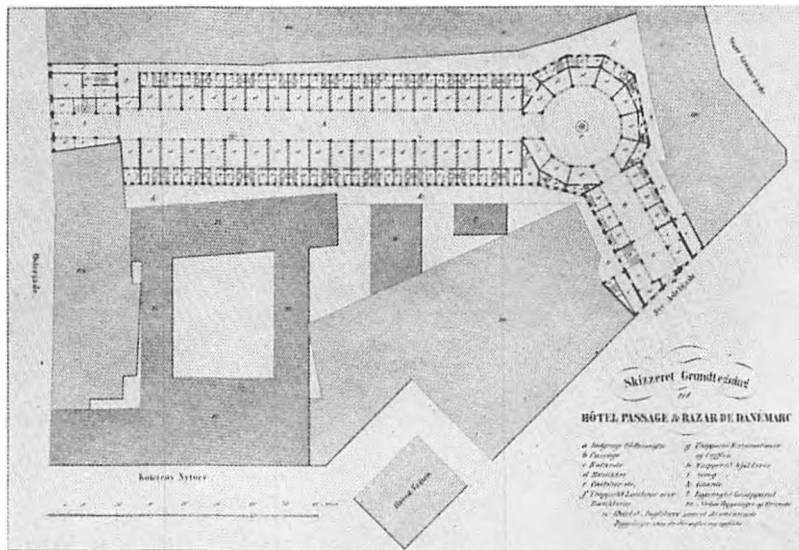
præsten ved et andet i koret, alt overensstemmende med „ældste skik i bedehuse“. Et projekt, som trods sparsommeligheden ikke vandt bifald.

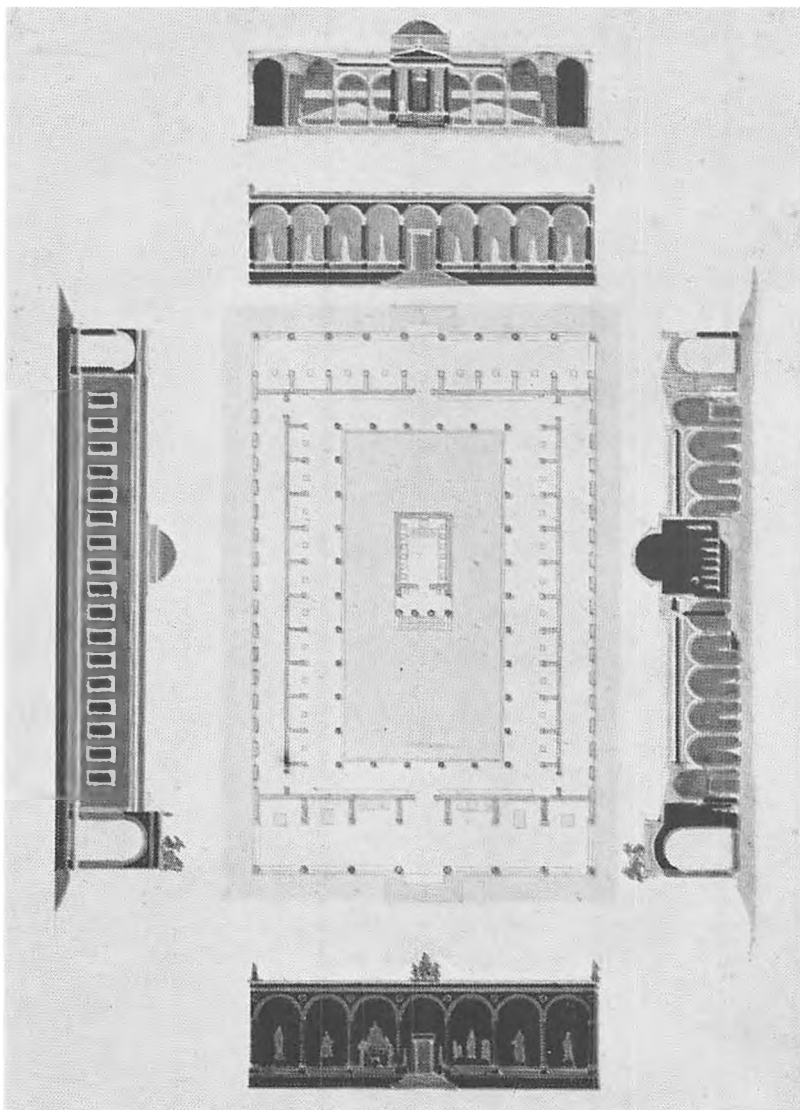
C. F. Hansens butiksjekt havde den nye stadsbygmester Malling på sin vis taget op igen i 1823 med det her viste smukke projekt til murede slagterboder, de gotiske arkader inspireret af tårnets store spidsbue, og om ikke den svorne nyklassiker, selve C. F. Hansen lod sig smitte af den ny tid og fremsatte et alternativt projekt med spidsbuede vinduer til slagtertorvet.

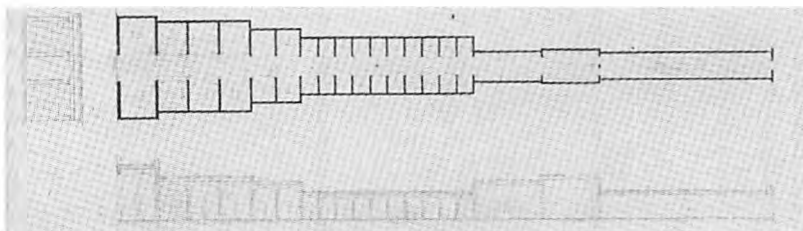
Peder Madsens Gang som butiksgade

Et mere imponerende og fornemmere etablissement end slagterboderne var det foretagende, den kendte xylograf og almanakudgiver Flinch prøvede at starte i 1846. Peder Madsens Gang, en af byens usleste og mest berygtede gyder – se billedet nederst side 44, ville han omskabe til bazar-gade, en lukket, glasdækket passage fra Østergade bag om Angletterre til Ny Adelgade med butikker og cafeer både i stuen og på første sal.

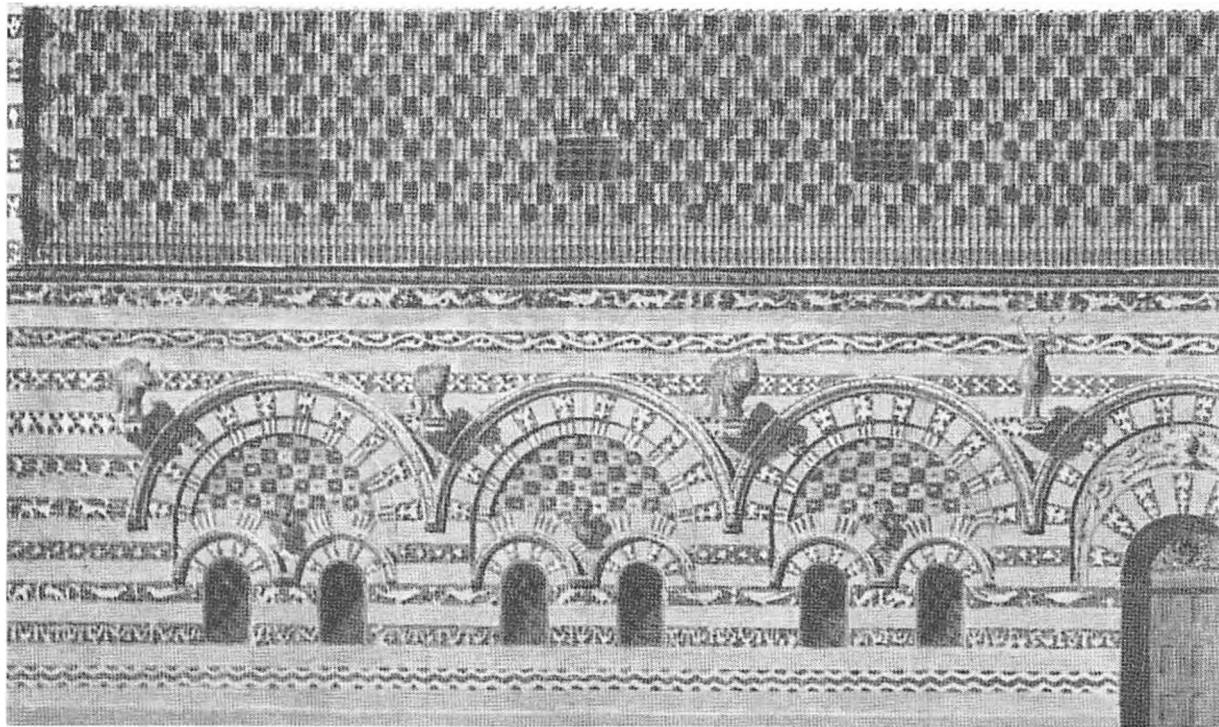

Thorvaldsens museum

Bindesbøll

Som Thorvaldsens Museum vel er den mest særprægede bygning i byen, var skaberen Gottlieb Bindesbøll så afgjort en ener blandt sine kolleger. Det var da også et tilfældighedernes heldige spil, at den første selvstændige opgave, han blev betroet, var netop Thorvaldsens Museum. Det vil føre for vidt her at komme ind på dettes indviklede og langsommelige forhistorie. Ikke fordi Thorvaldsen blandede sig meget i byggeriet. Thorvaldsen havde knap noget forhold til arkitektur i almindelighed, og hvad hans eget museum angik, mente han, „at fire mure og et godt lys var alt, hvad der krævedes“. Modsat komiteen var Thorvaldsen også tilfreds med, at museet ikke skulle opføres som nyt, men ved en ombygning af Garderstalden bag Slotskirken, som kongen allernådigst havde skænket, og havde endelig også godkendt en plan af Bindesbøll, som denne havde forelagt ham i Rom. Det måtte man jo rette sig efter. Bindesbøll selv kunne dårligt tro, han havde nogen chance for at få arbejdet, når han skulle kappes med ældre kapaciteter, der længe havde arbejdet med museumsplaner, som professor Hetsch og hans egen principal, hofbygmester J. Koch, hvis konstruktør han havde været fra sin første ungdom. Trods sine tvivl sendte Bindesbøll forslag efter forslag hjem til sin onkel, Jonas Collin, komiteens repræsentant for staten, der jo skulle bidrage med det mindst mulige beløb. Der var kun samlet 30.000 ind, og Thorvald-

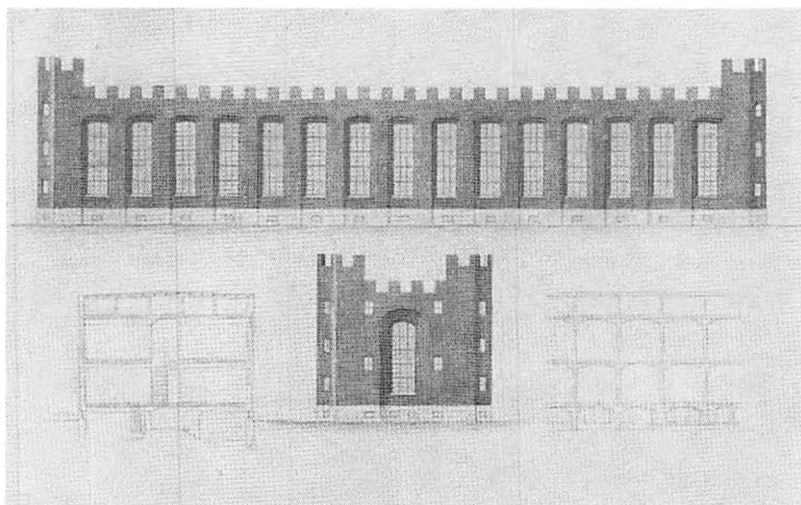
sen regnede med, at der skulle 70.000 til. „Det hele kunne indrettes simplere“, end Bindsbøll havde projekteret. De hjemsendte projekter var højst forskellige, man betragte blot de to overfor, det ene farvestrålende „i gammel florentinsk stil“, det andet, lange, mildest talt mærkeligt. Men i den afgørende runde besejrede Bindsbøll både Koch og Hetsch. Mu-seet blev som det stadig kendes.

tetsbibliotek med Bindsbølls unægteligt mere enkle og næsten gotisk fæstningsagtige fra 1852 – herunder. Men den fantasifulde, meget levende og flerfarvede fa-

cade fra hans projekt til et Zoologisk Museum sammesteds, udvendigt antydnet ved de fremspringende bronce-dyr, det havde man gerne set i Krystalgade.

Fiolstrædeprojekter

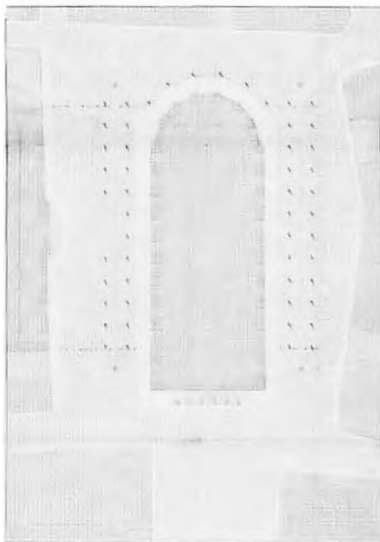
Kan man forestille sig Fiolstræde med en af disse facader, hvor nu universitetsbiblioteket ligger? De fleste ville næppe bytte Herholdts stilrene og detaljerige universi-

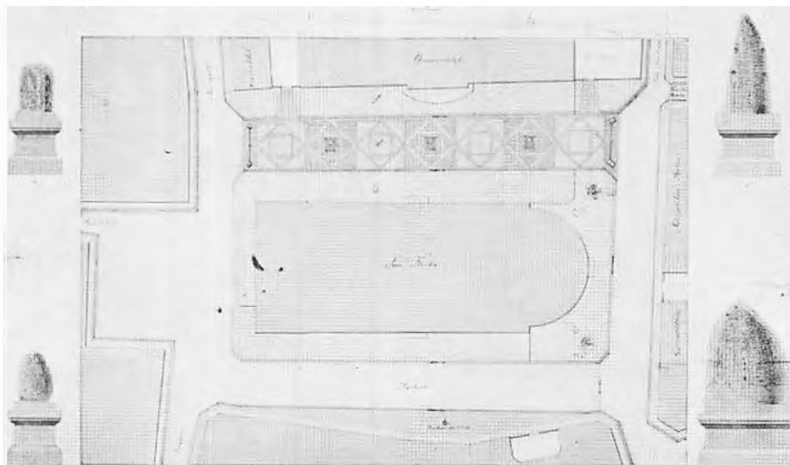
Marmorpladsen og andre pladsprojekter

I 1840'erne, det første årti under hovedstadens nye forfatning og enevældens sidste, dukkede det ene projekt op efter det andet, langt fra alle realiseret. Således ikke de mere omfattende, fremsat af Komiteen til hovedstadens forskønnelse stiftet 1841, bl. a. til en

ny „krinds“ på Kongens Nytorv. Men heller ikke de private, med et nystiftet aktieselskab som økonomisk basis, storstadsagtige foretagender „til pryd for byen og berigelse for aktionærerne“. Bystyret havde ikke haft tillid til xylograf Flinchs foran fremsatte plan, så lidt som til Industriforeningens projekt, en monumental bygning på Nikolaj plads, på sin vis C. F. Hansens gamle plan, hvor der i stueetagen skulle være „en basar“ samt 31 slagterboder og ovenpå koncertsal, restaurant og foreningslokaler. Frue Plads kunne ikke på denne måde gøres nyttig. Den henlå „om sommeren som en flyvesandsstrækning og om vinteren som et morads“, og blev brolagt i 1853. Man havde

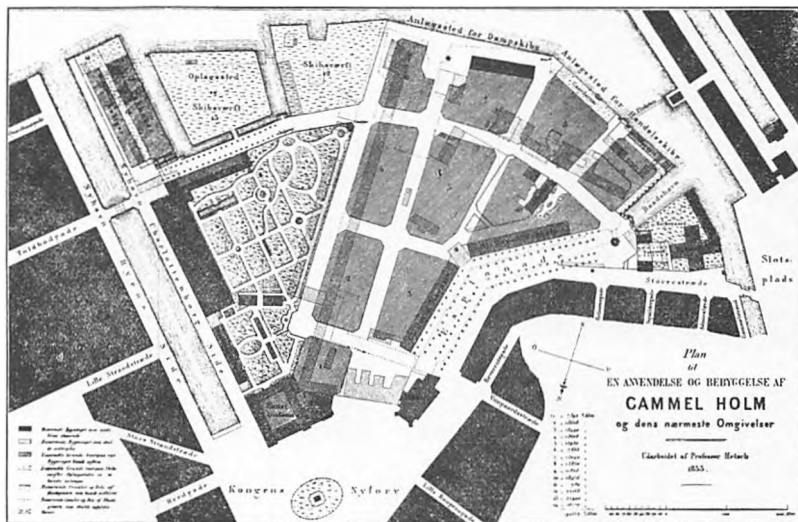
ikke gennemført et forslag fra forskønnelseskomiteen om at skjule den efter så godt som alles mening grimme kirke med pyramidepopler. Pladsen skulle være et anlæg til opstilling af runestene efter forslag af professor Hetsch. Hetsch havde ellers især virket for fuldførelsen af Marmorkirkens ruin, 1833 dog til et Thorvaldsensmuseum, som vises herover, og siden som kirke i begge tilfælde med omliggende boligbebyggelse. Her skulle „forbindelsesgaden“ på begge sider af kirken indrettes med „Buegange til spadsereture, ligesom dem ved Christiansborg. hvis stærke benyttelse viser, at man her i vort urolige klima stærkt påskønner sådanne.“

Gammelholms bebyggelse og Toldbodens indgang

Uheldet fulgte Hetsch! I 1844 fremsatte han som den første en plan til udstykning af Gammelholm, efterfulgt af flere andre, deriblandt planen herover fra 1853. Da var der næsten gået 200 år, siden Resens kort i 1674 viste Gammelholm civilt bebygget, og siden anlægget af Nyholm kort efter, var der idelig fablet om en sammendragning dér, især da flåden efter 1807 aldrig nåede sin gamle størrelse. Først efter 1840 kom der gang i sagen. Fidusen var jo nu, at salget skulle betale overflytningen, og at København manglede byggegrunde. Alligevel kom loven først i 1858. Arealet skulle afhændes dyrest muligt, som den udprægede politiker Tscherning havde krævet: „Hvorledes det går med skønheden, kommer ikke Monarkiet ved.

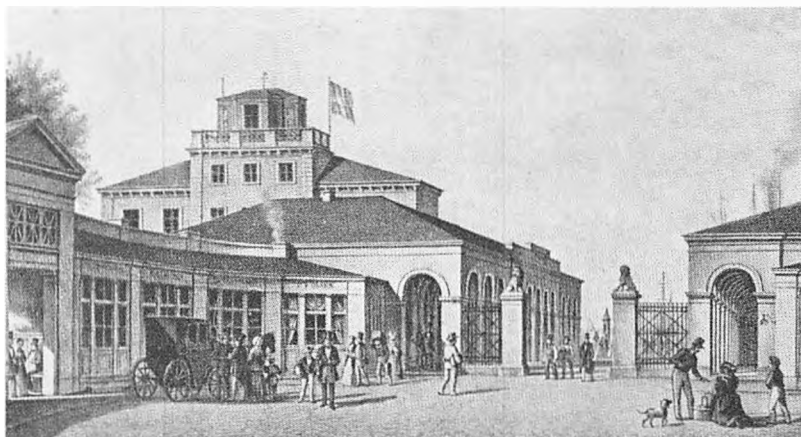
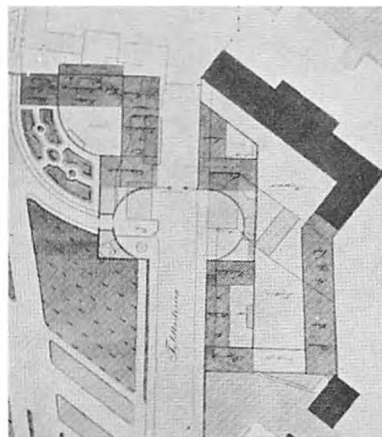
Det må København sørge for, det er os fuldkommen ligegyldigt“. Der var ikke som efter fremsatte ønsker udlagt plads til

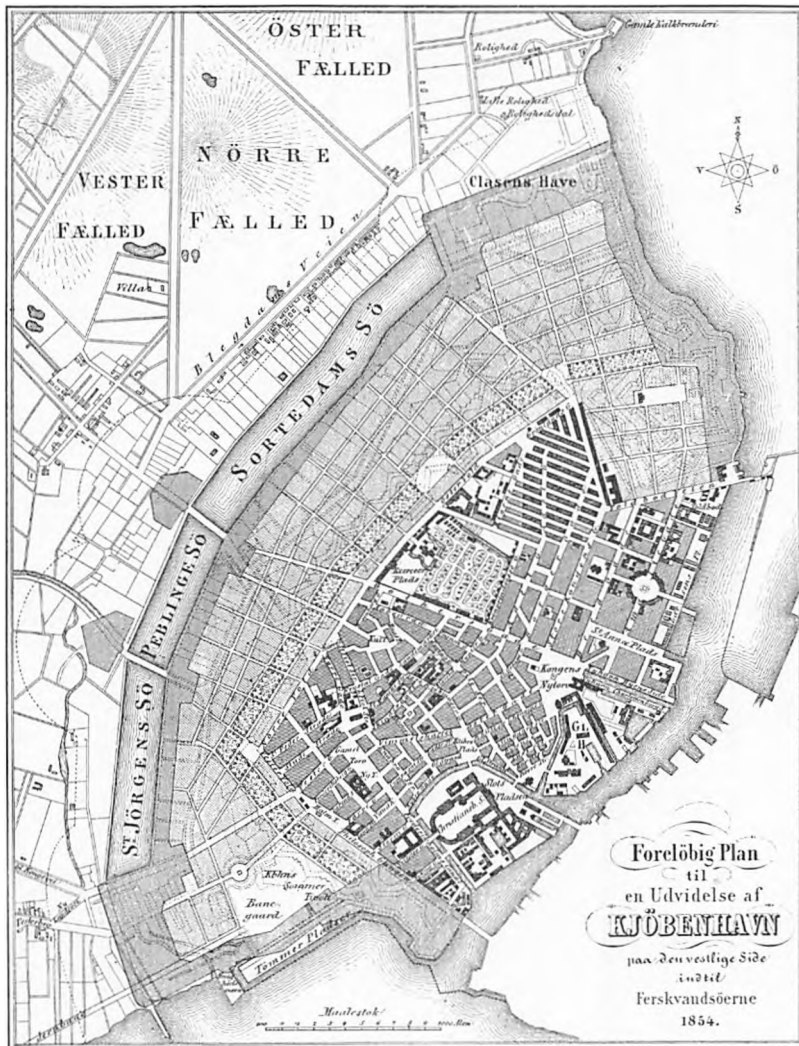

skibsværter, som Hetsch havde det på sin plan, så lidt som til teater, basar m.v., og den store botaniske haveidyl, han havde bibeholdt, skulle også væk. Hetsch var vraget for en yngre mere gellassen arkitekt, F. Meldahl, der hermed havde fremsat sin første skånselsløse byplan, der tillod en hårdhændet bebyggelse af hele arealet, skåret ud i karréer. Allerede inden kvarteret var færdigt blev det skarpt kritiseret og 1880 beskrevet som opført med de util-

børligste lejligheder, uden lys og luft, fordi man kun havde tænkt på at få det mest mulige ud af salget. Og netop i dette kvarter, fjernt fra alle offentlige haver, spadserengange og parkanlæg, burde der dog have været en enkelt square eller legeplads for distriktets børn, samt med siddepladser for gamle og svage.

Herunder projekt af Hetsch til bebyggelse ved indgangen til toldboden 1847. Hvad der blev bygget måtte vige for frilageret.

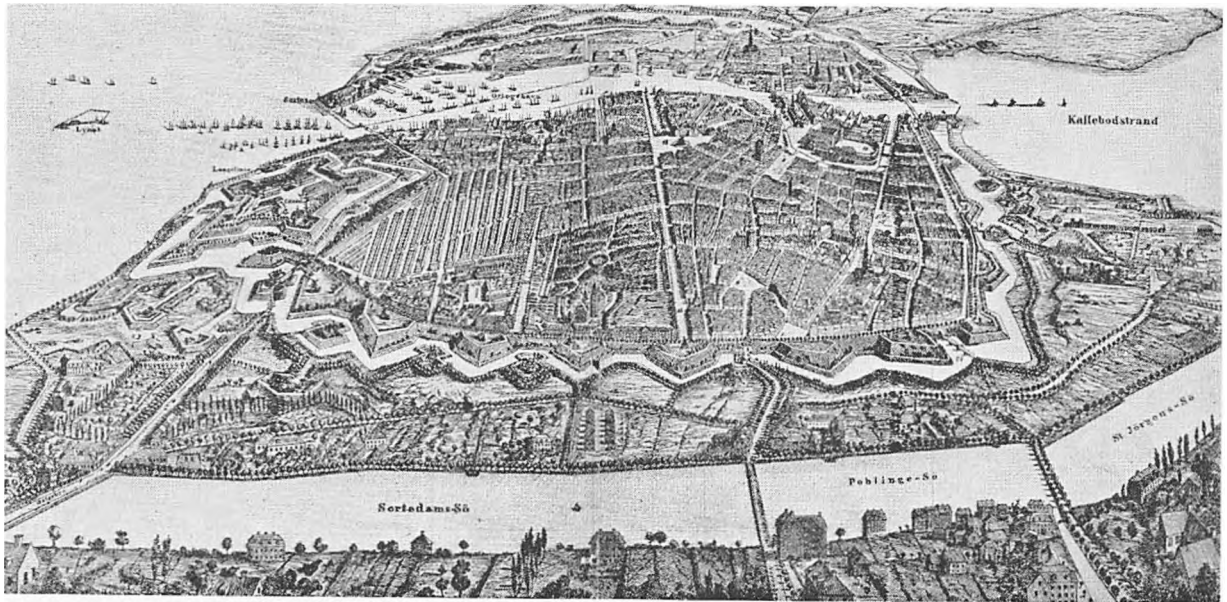

bage til søerne, og kun det smalle terræn mellem dem og voldterrænet skulle holdes helt fri for bebyggelse. Nu skulle det være alvor med de fremskudte forter efter en plan fra 1853, øverst til højre, og Københavns gamle volde fremtidigt betragtes som en sikkerhedsenceinte mod et stormangreb, hvis forterne blev erobret. Derfor det frie skudfelt foran voldene. De ville fremdeles ligge som en alt for snærende ring omkring Københavns tætte bebyggelse. Men ikke blot det. Vel frembød den udstrakte voldkrans et skønt, landskabeligt billede, som især blev prist, efter at det var forsvundet. Da det stod endnu, var man mest optaget af ulemperne. Nu turde en offentlig mening frit ytre sig, frem for alt i „Fædrelandet“, den nye, fritids kamporgan, der netop i 1852 beskrev fæstningsgravene som en „stillestående pøl, der udbreder giftige dunster rundt om sig. Og af denne pøl er København omgivet.“

Kampen mod Københavns befæstning

Den danske hovedstad havde aldrig været vel forberedt mod et fjendtligt angreb, heller ikke ved det engelske overfald i 1807. De ofte nok drøftede udenværker manglede stadig. Ellers havde fjenden ikke så let kunnet bombardere byen. Og selv om man nu drøftede anlæg af fremskudte forter uden for Søerne, så blev det igen ved snakken. Ved oprørets

udbrud i 48 var man lige vidt og måtte i huj og hast etablere store oversvømmelser ved Damhussøen og Utterslev mose for at modstå et frygtet angreb. Det kom dog ikke, men 1852 skete der det skelsættende i byens historie, at demarkationslinjen, grænsen for det område omkring staden, hvis sparsomme bebyggelse skulle ryddes i krigstilfælde, blev rykket til-

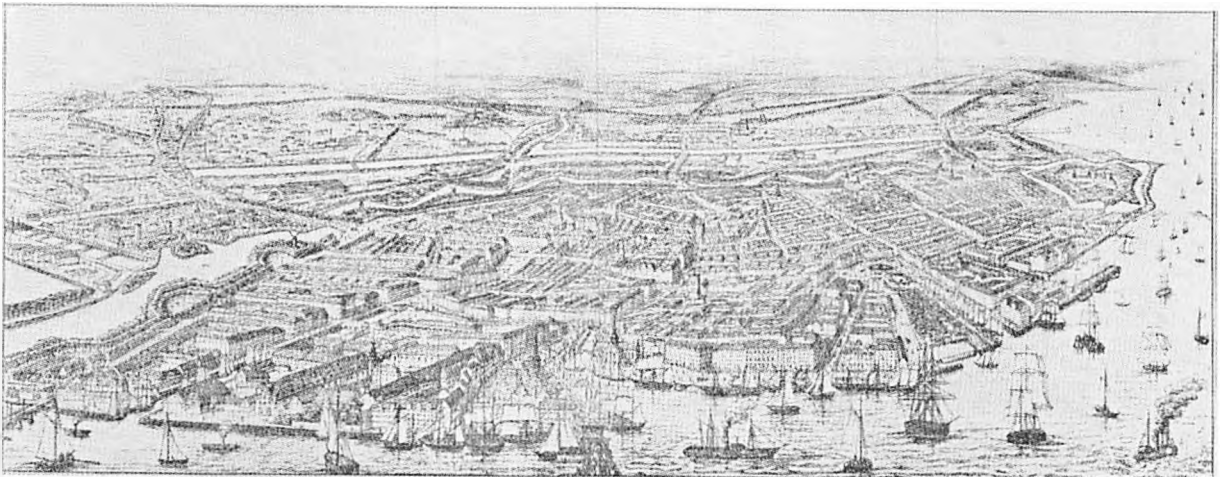

Voldenes snærende krans -

Den ser så hyggelig ud, den lille danske hovedstad. Voldenes København, som den her er „set“ fra luften, øverst fra nordvest ligesom Resens kort 1674, nederst fra sydøst som Wijks prospekt fra 1611, med havnefronten på Sjællandssiden i forgrunden – og nogle år yngre end det øverste, optaget 1858. Men de hygiejniske

forhold i hovedstaden var nærmest ubeskrivelige, og stort bedre var de ikke blevet i den bebyggelse, der planløst voksede op i Blågårdskvarteret ved Peblingesøen, siden demarkationslinjens flytning i 1852, navnlig takket være folketingsmanden, teknologen professor Wilkens plan til bebyggelsen af det hele fæstningster-

ræn, efter at ingeniørkorpset endelig havde erklæret den gamle voldlinje nytteløs, var så radikal som tænkes kunne. Det hele areal mellem byen og søerne var tavlet ud i firkantede karreer, kun med et smalt parkbælte fra det bevarede Tivoli til Øresund. Se kortet overfor.

Portenes fald

Også året 1856 var skelsættende i hovedstadens historie. Den 30. juni inddrog man skildvagterne ved de tre af byens porte, et synligt tegn på, at København hørte op med at være en fæstning på Sjællandssiden.

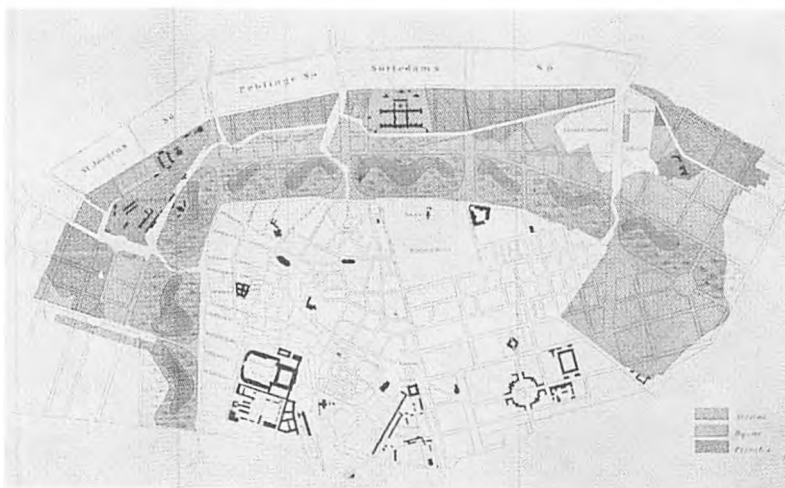
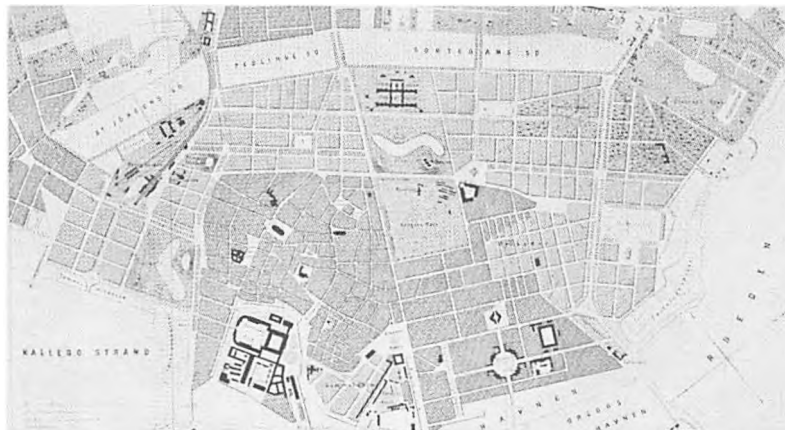
Christianshavns vold blev bevaret som endnu i vore dage, og der skulle anlægges nye søforter, så vel som en befæstning på land-siden, i længere afstand af byen. Ingeniørkorpset havde endelig måttet erkende, at den gamle voldlinje ikke havde militær betydning og var håbløs gammeldags. Den pludselige kovending kom dog nok også af, at man her havde gjort samme regning som med Gammelholm. Man regnede blot med et større beløb, 9 millioner rdlr., som man kunne bygge en helt ny fremskudt fæstning for. Hele fæstningsterrænet mellem søerne og voldene skulle eksproprieres, voldene sløjfes, gader og torve, kloakker og vandledninger anlægges, og terrænet sælges som byggegrunde.

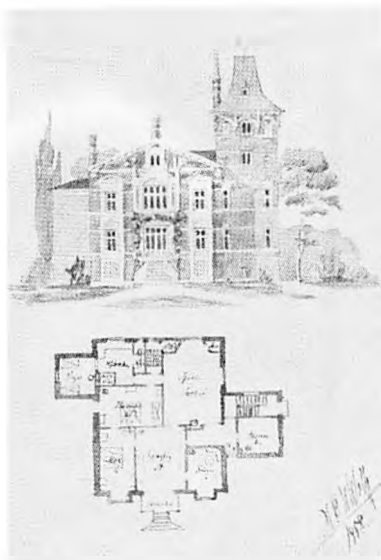
Straks skildvagterne var væk, overtog kommunen portene, og et par dage efter kunne „Fædrelandet“ triumferende meddele, at nu skulle Nørreport bortauktioneres til nedbrydning. Nu skulle det bare mangle, at kunstakademiet krævede den „opbevaret“ som et arkitektonisk monument „for en skønsommere slægt end den nulevende“. Ja, det havde nutidens nok været. Dog kunne man ikke forestille sig Vesterport i behold. Her ses den under nedbrydning, og nulstenen til venstre står i portåbningen midt på rådhuspladsen. Portene var i særlig grad lagt for had, og deres fald i 1856 og 57 blev hilst med jubel. De havde jo i høj grad besværliggjort adgangen til staden, både for indenbys og udenbys, torvebønder og tilreisende, gående, ridende og kørende, standset blev alle, som førte noget med sig, og skulle betale bom- og accisepenge, ja, fodgængere om natten også de dyrere passagepenge, endda man kun kunne komme ind ad Nørreport.

Bebyggelsesplaner

Portene slap man let af med, så adgangen til byen blev lettet. Voldene kneb det mere at blive fri for, og det var dog dem, der havde forvoldt byens overbefolkning. København havde 6 gange så mange indbyggere som i Christian Vs tid, og det bebyggede område var nok kun et par gange større. Man havde vel hjulpet sig med at bygge højere, enten fra grunden eller ved at stable etage på etage på de oprindeligt lave småhuse. Der blev stadig spekuleret i bolignøden, man havde foreløbig kun den udvej at flytte ud i det elendige byggeri bag søerne. Der fremkom flere private forslag til ordningen af området, og lægen E. Hornemann havde 1857 slået til lyd for at sprede bebyggelsen mere. I stedet for at „fylde stadens indre med nye kvarterer“, burde man bygge „længere ude“ til fordel for den arbejdende klasse, f. eks. ved Valby, og „sørge for skillingstog med jernbanen. En gang ville det dog komme så vidt!“ Den fremsvnte og sunde tanke vandt ingen tilslutning. Den gav jo ingen penge i statskassen!

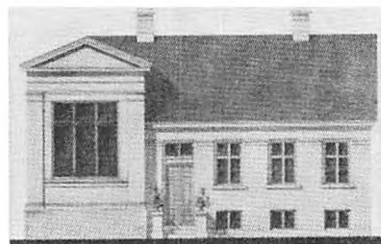
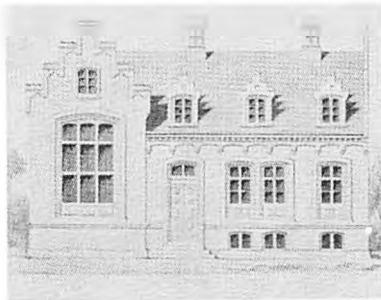
Sløjfningskommissionen mente, der netop burde bygges højt og dyrt på disse grunde!! På dens plan fra 1865 var af voldbæltet kun udlagt Botanisk Have. En kommunal plan allerede året efter foreslog derimod voldene udlagt som et parkbælte byen rundt. Den var i det hele inspireret af Meldahls plan, fremsat januar 1866 – vist side 56. På bebyggelsesplanen 1872 – nederst – var parkbæltet dog brudt af bebyggede områder.

Det grønne Frederiksberg

Af landsbyerne i Københavns slotsbirk fik Solbjerg sin særlige skæbne. Oprindeligt en almindelig bondeby lagde Christian IV dens jorder under sin ny Ladegård til Københavns slot. Efter ladegårdens ødelæggelse under svenskekrigen, opstod Ny-Amager eller

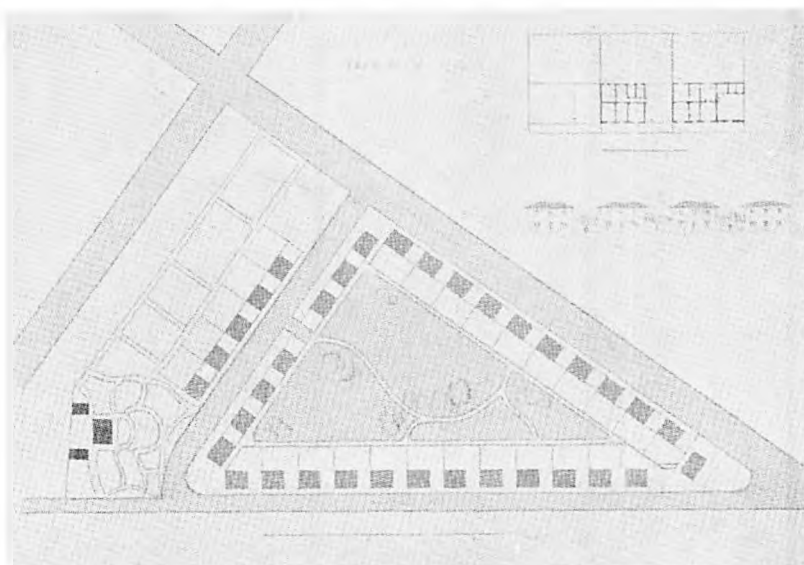
Ny-Hollænderby, befolket af hollændere fra Amager, og efter en brand 1697 genopbygget på begge sider af Allégade for snart at blive kaldt Frederiksberg by efter lystslottet med det anseelige haveanlæg, Frederik IV kort efter byggede på Solbjerg bakke.

Villakvarteret

Også Frederiksberg indenfor Jagtvejslinjen hørte indtil 1852 under demarkationsterrænet og fik efter at grænsen for det var flyttet ind til søerne ligesom Nørrebro sin andel af dårlig bebyggelse, der dog ud over det triste Schønbergsgadekvarter ikke i større grad prægede kommunen. Hvad der i de følgende år især øgede befolkningstallet, var „det såkaldte villakvarter“, som den første kim var lagt til allerede i 1846, da den unge, siden kendte arkitekt I. D. Herholdt med nødvendig dispensation byggede den første egentlige „villa“, og dermed gav tonen an for store dele af byggeriet på Frederiksberg. Mens Herholdts „Tårnborg“ og mange efter den var i italiensk stil, blev der bygget villaer i mange stilarter og størrelser. Opført blev dog ikke den store i fransk renaissance, og af de to udkast det øverste i gotisk stil.

Herholdts villaer var som hans større bygningsværker i forskellig stil. Der var to forskellige hus typer i det ret omfattende byggeri, han projekterede til „Halls Vænge“ mellem Rahbeks Allé, Vesterbrogade og Pilealléen, et veritabelt kædehusbyggeri med et fælles haveanlæg. Her var han forud for sin tid, og bebyggelsen blev da heller ikke opført.

Bülowsvej og Landbohøjskolen

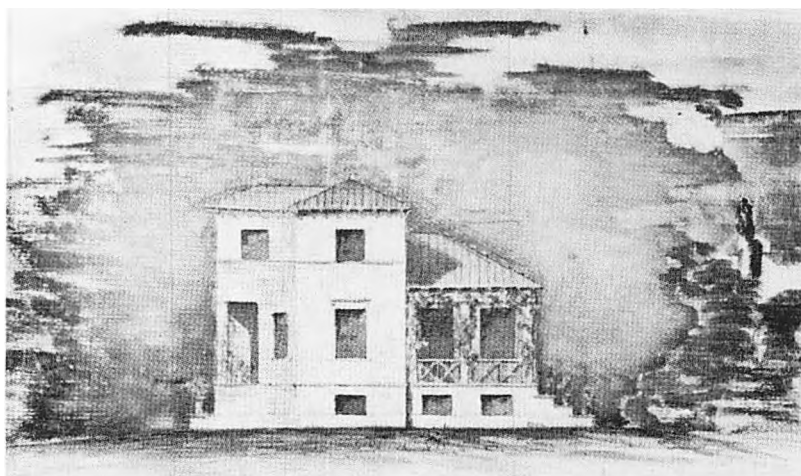
De herlige træer, som til for få år siden gjorde sommertidens Bülowsvej til en skyggefuld allé, var ikke plantet, da Fattig-Holm tegnede sit prospekt af Landbohøjskolen, opført i årene 1856–58, som en af de offentlige institutioner, der takket være naboskabet med hovedstaden blev placeret på Frederiksberg.

Herholdt havde givet udkast til skolen, men opførelsen blev overdraget Bindesbøll som kgl. bygningsinspektør. Den hører til hans mere „saglige“ byggeri og virkede i al sin enkelthed monumental, som den her er set i sin første skikkelse uden den senere påklippede facadefløj.

Den første villa

Billedet viser Herholdts udkast til Tårnborghuset, forbilledet åbenbart en villa i Rom,

Ikke blot dens ydre var en nyskabelse, men også det indre med en utraditionel grundplan.

Helsingørbanen

Det vakte vild protest, at man først ville lade Helsingørtogene bakke et stykke ud fra banegården ved Tivoli og så lade dem følge det nye spor, der „vandalsk“ skulle skære runddelen med Frihedsstøtten og løbe videre for ved Ladegårdsvejen at føres mellem søerne, som det ses på planen. Dyrehavsbanen skulle lægges på en dæmning langs søernes østside.

Orla Lehmanns nye hovedbanegård

Orla Lehmann fandt „København næsten i Oprørstilstand“, da han havde overtaget posten som indenrigsminister i efteråret 1861. Så vrede var folk over, at de vigtigste adgangsveje til hovedstaden mod Vesterbros og Nørrebros Gab skulle krydses, ikke blot af „Jernbanetrain til Helsingør, men også af Søndagstogene til Dyrehaven“.

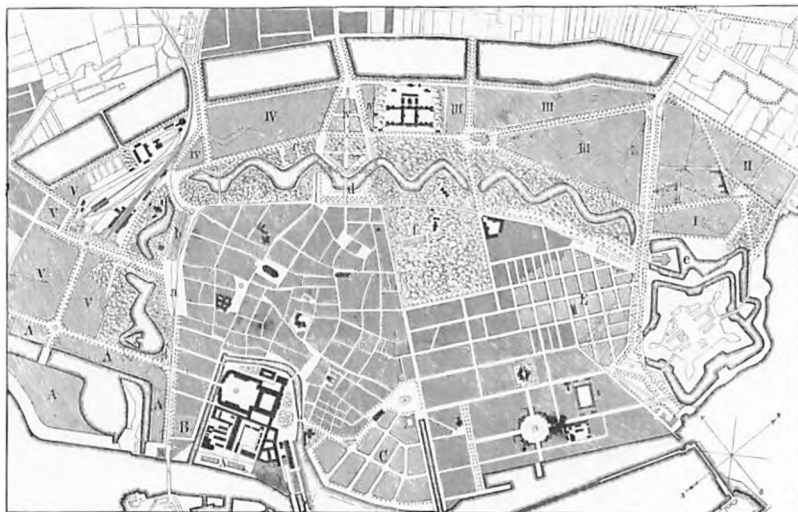
Diskussionen havde stået på i mere end to år, da Lehmann fik den under behandling og bragte den til afslutning i løbet af halvandet, dels ved lempe og dels ved magt. Status, da han begyndte, var loven af 19. februar 1861.

Resultatet blev et ganske andet end forventet, trods stritten imod fra både jernbaneselskabet med Tietgen og Meldahl, samt militære autoriteter, der stadig værnedes om den døende fæstning, i hvert fald ville sælge liget dyrest muligt. „Søringen“, for at bruge et moderne udtryk, blev droppet.

og København fik sin Klampenborgbanegård så vel som en ny hovedbanegård, næsten side om side, dog ikke hvor Lehmann ville have den sidste, udfor Nørrevold – planen til venstre – men på Glacisholmen, som militæret først ikke ville slippe. Begge baner fulgtes ad langs Ladegårdsvejen for at skilles hinsides Sct. Jørgens sø og fortsatte hver i sin retning, begge uden at skære byens adgangsveje før langt uden for bygrænsen. Frihedsstøtten stod stadig i sin runddel, men fik som genbo den ny hovedbanegårds drejeskive, der lå ud til Vesterbros Passage.

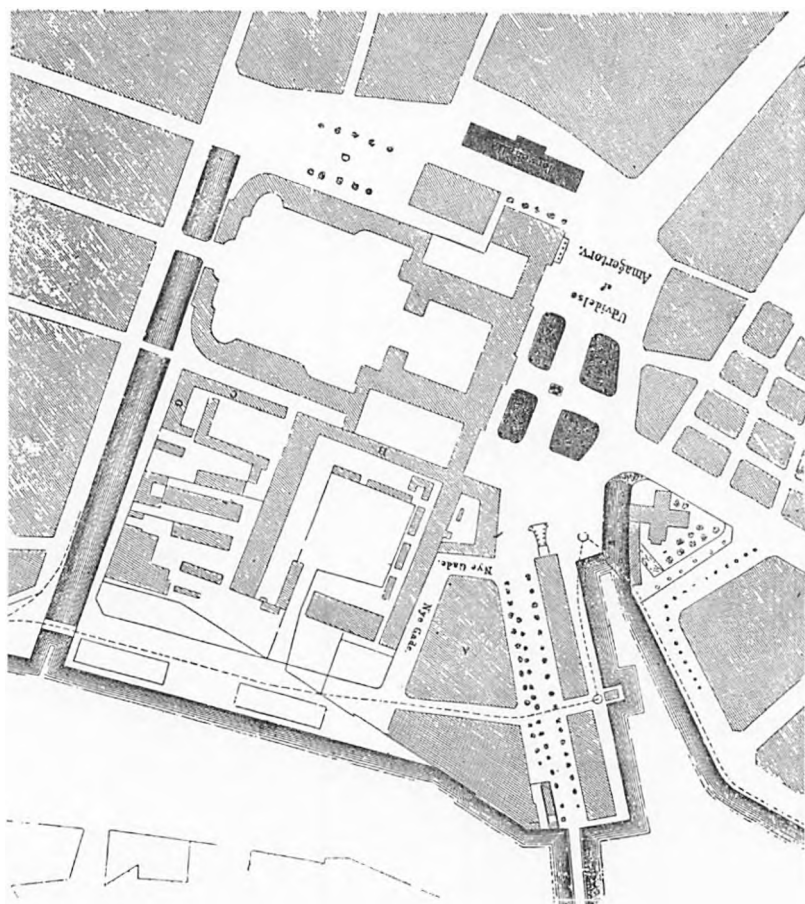
Se billedet herunder med selve banegården i baggrunden. Billedet fortæller tillige, hvor enkelt og indskrænket det hele anlæg var, så det for pladsens skyld såmænd godt kunne være installeret i Prinsens Palæ. Og mon trækken i vort blæsende klima ville være helt så slem inde i palæet.

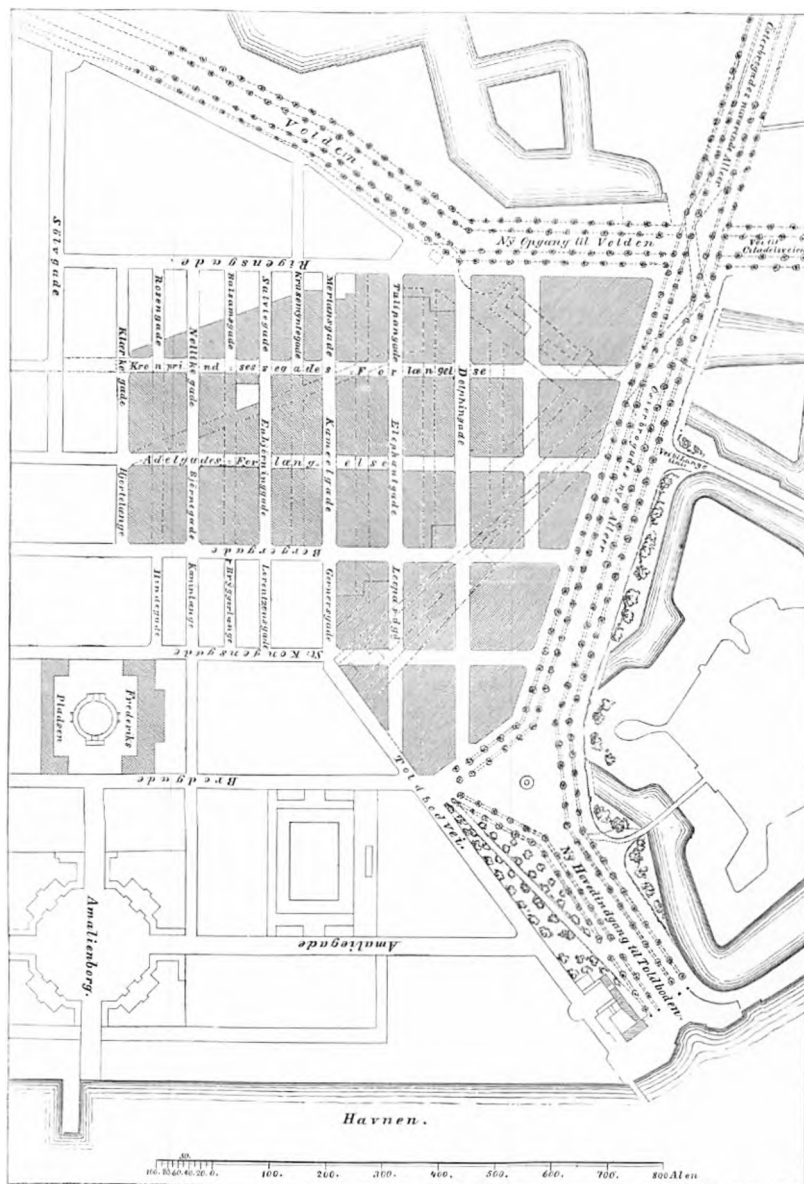
Meldahl på godt og ondt!

Med kendskab til Meldahls bane-
gårdsplan, kan man næsten ikke
forbavses over andre af hans by-
planmæssige fadæser, selv om
gennemførelsen af dem på grund
af deres større rækkevidde ville
være blevet endnu mere fatal. Og
uden tvivl handlede han efter
bedste overbevisning og i over-
ensstemmelse med sin tids stil og
smag. Det både dengang og nu
kritiserede Gammelholm, blev i
70'erne kaldt Københavns værdis-
fuldste kvarter, ikke blot fordi
beboerne svarede den største del
af indkomstskatten, også på grund
af den betydning det havde for
byens forretningsliv, ja, det blev i
datiden tillige kaldt hovedstadens
mest fashionable kvarter. Meldahl
roste sig selv af at have fået ga-
derne gjort dobbelt så brede som
påtænkt. Og der er ingen tvivl
om, at hans indsats blev af stor
betydning for byplanlægningen
på fæstningsterrænet. Som pro-
fessor ved akademiet stod han
bag dettes kritik af sløjfnings-
kommissionens hårdhændede ud-
stykningsplan, og hans eget skit-
serede forslag fra 1866 – gengivet
øverst – lå til grund for det sene-
re samme år fremsatte forslag af
stadsingeniøren m. fl. kommunale
embedsmænd, der optog det
ubrudte parkbælte og de skitser-
ede hovedfærdselsårer, derunder
boulevarder byen rundt. Meldahl
kunne ikke tro, dette område ville
være bebygget år 1900, og drømte
ikke om, at man da ville stå foran
indlemmelsen af Brønshøj sogn,
Valby, Vigerslev og Hvidovre.

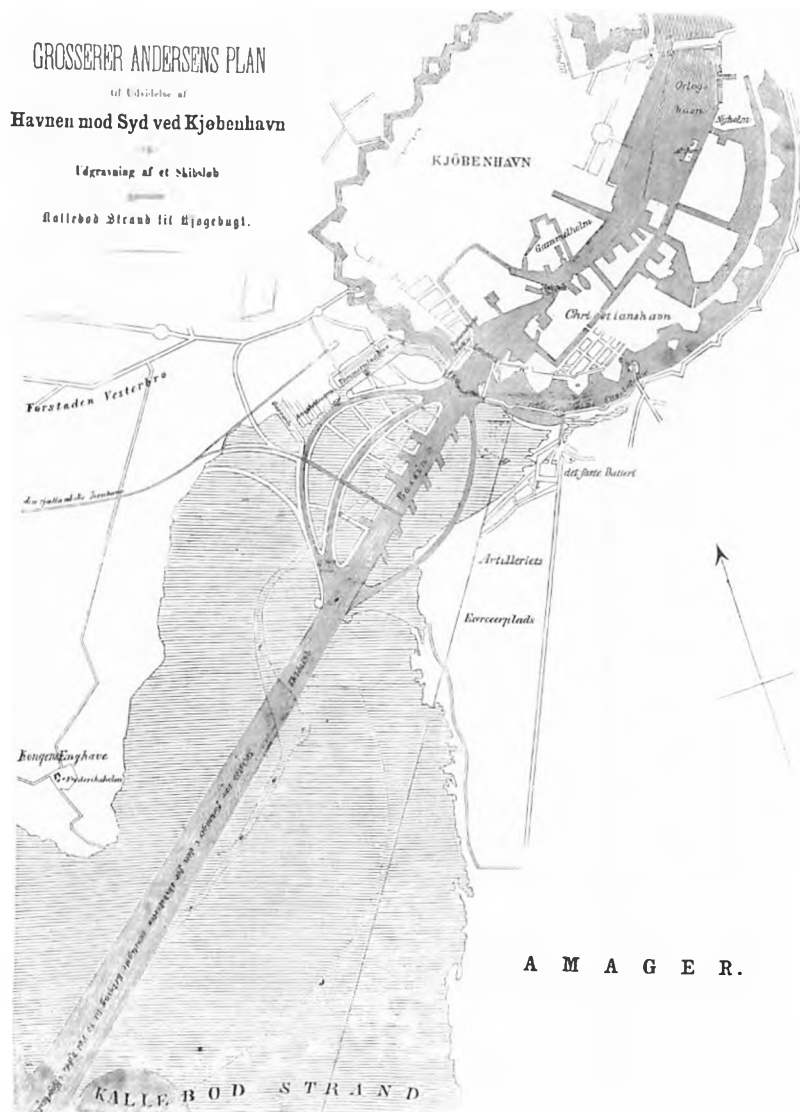
En så anset og selvbevidst mand som Meldahl anså selvsagt sine ideer for geniale, også den til opfyldning af Slotholmskanalen, atter fremsat i 1871, da jernbansagen var afsluttet. Planen side 56 nederst står på hovedet for at svare til den ovenover. Nu var det en torvehal, der skulle ligge klods op ad Slotskirken og Thorvaldsens Museum. Det sidste med adgang gennem en „stemningsfuld Allé“. Fiskerbådene kunne få plads i kanalen ved Stormbroen, hvor der kunne bygges en fiskehal. Og der ville blive en „god færdselslinje“ mellem Knippelsbro og Højbro ad den opfyldte kanal. Landstinget blev så ikke mere forstyrret af gadestøjen. En havnebane vises med stiplede linjer på det opfyldte terræn til en bro ved Børsen, dog ført langs denne til en broforbindelse bag Holmens kirkes gravkapel til Gammelholm!! Cirklerne kan vel kun være drejeskiver for at klare de skarpe sving?

Og endelig skulle den kommende Frederik Folkekærs rytterstatue være centrum i en „større beplantning“ med statuer og buster af tidens „fremragende mænd“ ved hvert buskethjørne. „Det hele kunne da ved Billedhuggerkonstens Hjelp blive en Fremstilling af et Stykke Danmarkshistorie, der vilde virke vækkende, belærende og forædlende, baade på Unge og Gamle“. Jo, etatsråden, for det var han nu, var både pædagog og æstet! Og tillige økonom! Med A har han betegnet de ministerialbygninger, der kunne afhændes til privateje. Og kontorerne flyttes til bygningerne BCD.

Meldahl var myndighederne en god mand dels på grund af sin økonomiske sans, dels fordi han delte deres ringe veneration for ældre tiders byggeri, og da slet ikke for en på sin vis så uanselig bebyggelse som Nyboder. Det var ham ret tilpas, at han i 1865 skul-

le udarbejde en udstykningsplan for den hele lille sømandsby, „Bygninger, som må anses for overflødige og luksuriøse med Hensyn til den Plads disse usle Barakker optage“! Hele det resterende Nybo'r blev fantasiløst delt op i retvinklede karreer.

Et nyt sejløb i Kalleboderne

En plan til bedre besejlingsforhold blev modtaget med glæde. Ny var ideen forsåvidt ikke. Allerede den initiativrige Holmens chef, Grev Danneskjold-Samsø, havde i 1739 med kongeligt bifald projekteret „Udskæring af et Sejløb indenom Amager, mellem dette Land og Kysten overfor

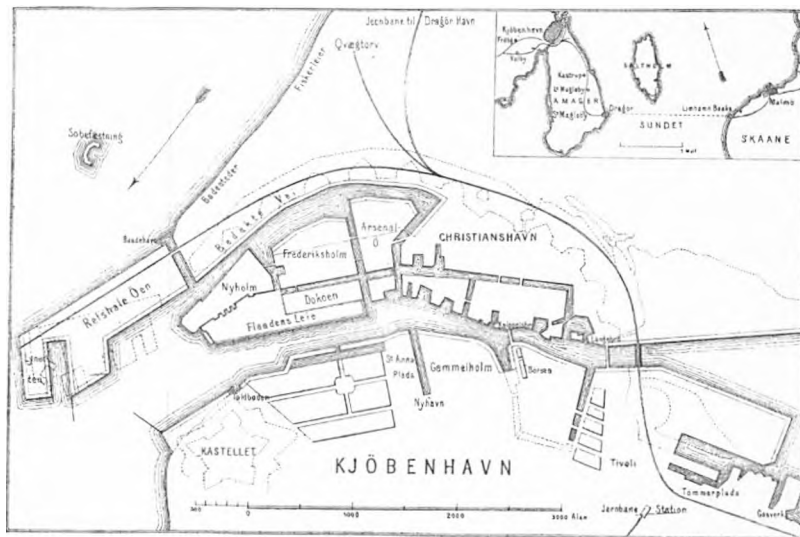
Køge Bugt, den såkaldte Kallebodstrand, som den naturlige, men nu kun 6 til 8 Fod dybe Vej for alle sydfra til København kommende Skibe“. Greven havde ganske vist samtidig villet sænke dybden i Drogden, så alle fartøjer, der passerede Sundet, skulle igennem havnen, en dog noget

utopisk tanke, men det hele blev ikke til noget, naturligvis på grund af økonomien, og først nu havde grosserer A. W. Andersen haft held med „at bringe denne storartede Plan ud af Projecternes Taagekreds“, først ham var det lykkedes „ved en desværre hos os næsten ukjendt Udholdenhed, Uegennyttighed og Utrættelighed at kunne forelægge bestemte udkast til Planens Gennemførelse og hertil erhverve Regeringens Sanction.“ Æren havde han dog beskedent delt med „Englands første Vandbygningsingenieur, Mr. John Murray“, der havde udarbejdet hele planen og en skitse, vist her efter Illustreret Tidende, 1859, hvorfra også citaterne som eksempel på datidens journalistiske stil. Med samme vidtløftighed blev der gjort nærmere rede for detaljerne. Bredderne af det store havnebassin syd for estakaderne med 36 fods dybde, ville på Sjællandssiden afgive „Rum til en Frihavn med Tilhørende, forbundet ved en Sporvei med Vesterbroes Banegaard, mens den modsatte Kyst på Amager vil afgive fortrinlig Plads til Anlægshavn, Oplagssteder, Pladser for industrielle Anlæg, Dokker og Skibsværfter.“

Forudsætningen var, at det gamle havneløb skulle uddybes, samt både Langebro og Knippelsbro bygges om. Og så naturligvis den økonomiske baggrund: i 25 år ret til afgift af passerende skibe og ejendomsret til arealer, der på begge sider blev inddraget til benyttelse, hvorefter havneanlæg og sejløb skulle overdrages til staten.

Andre private planer

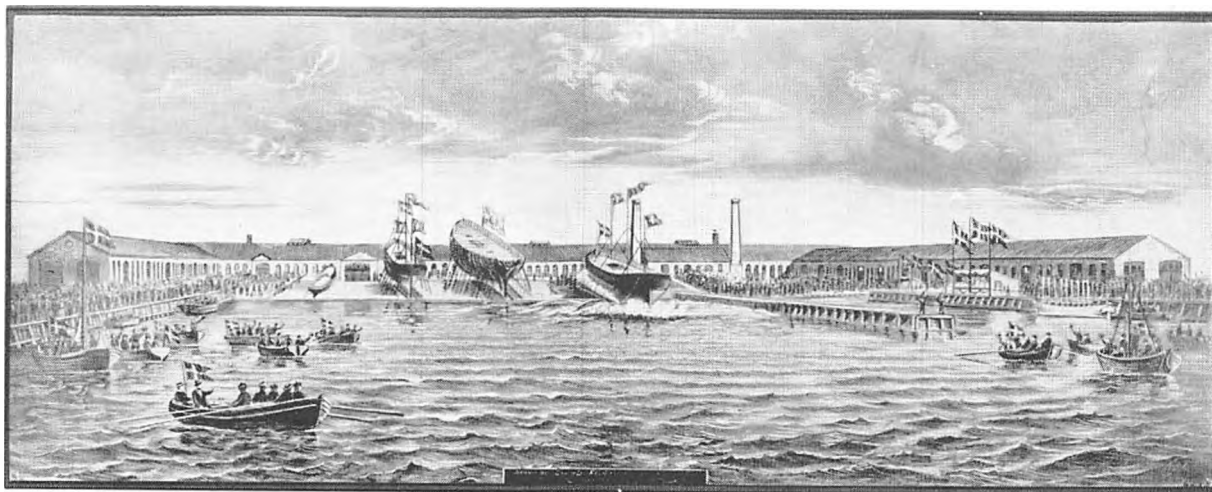
Andersens Sydhavnsprojekt var ikke opgivet endnu, da Kaptajn-løjtnant Wilde i 1866 fremkom med sin her viste plan, der, forudsat Christianshavns vold blev sløjft, ville skabe et helt nyt havnebillede med plads til de kommende industrier. Havnen skulle fremtidig strække sig fra gasværket til kastelspynten med en fortsat kajgade med god plads til fabrikker og industrielle anlæg i det hele taget. Og nord for havnebøbet skulle der anlægges en yderhavn ved Lynetten, Refshaleøen opfyldes og et nyt havnebassin etableres i det åbne vand mellem Orlogsværftet og „den bedækte vej“, denne et led i kajgadeanlægget langs det meste af bassinet, også på Arsenaløen og Frederiksholm. Det gamle projekt om Christianshavns udvidelse som en arbejderby blev genoplivet. Her skulle de folk bo, som arbejdede på orlogsværftet og de kommende industrier. Planen om jernbaneanlæg er ikke det mindst vigtige

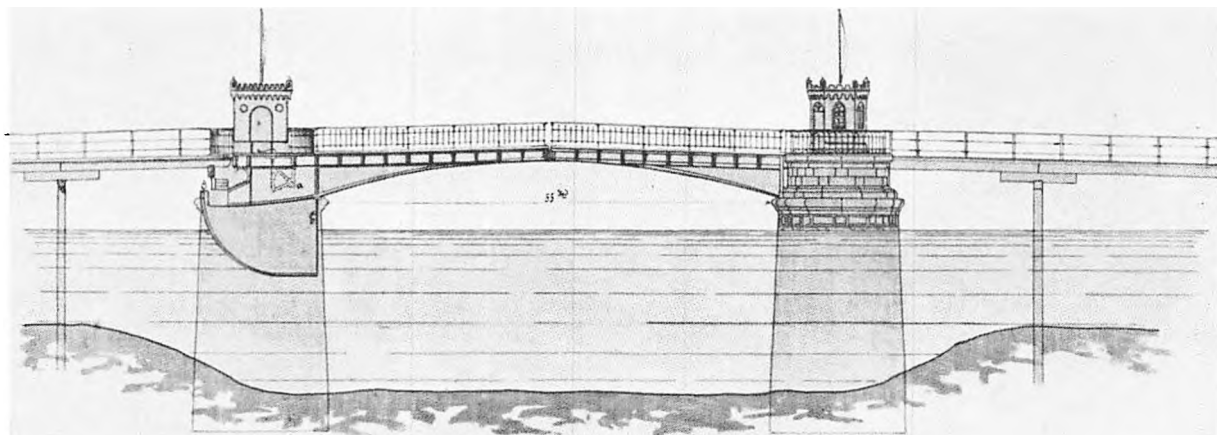
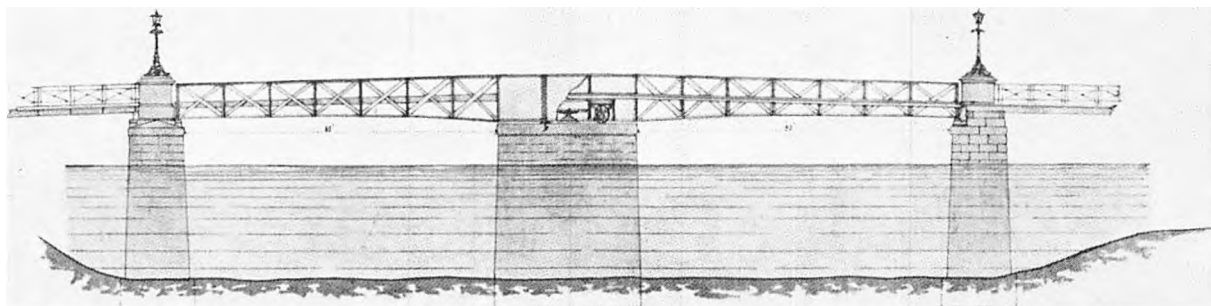

Gardерiget

led i projektet; ikke blot en ringbane på det gamle voldteræn og helt ud til Lynetten, men også en Sverigesforbindelse over Dragør. Og så ville en forstad ved sundet kunne huse arbejdere, dels give lejlighed til at drive fiskeri og anlægge badesteder. Det ville være tillokkende „om der lige for den altid skuelystne Sømand laa en Forstad med København bag sig“.

Men man var jo i Garderiget, som havneområdet blev kaldt efter havnekaptajnen, og fulgte planen fra 1862, således med det på planen med punkterede linjer viste projekt til Refshaleøen. Og blev det ikke til de mange industri-anlæg, så formidlede Tietgen det nye aktieselskab Burmeister & Wains anlæg af et skibsværft, herunder i den første skikkelse.

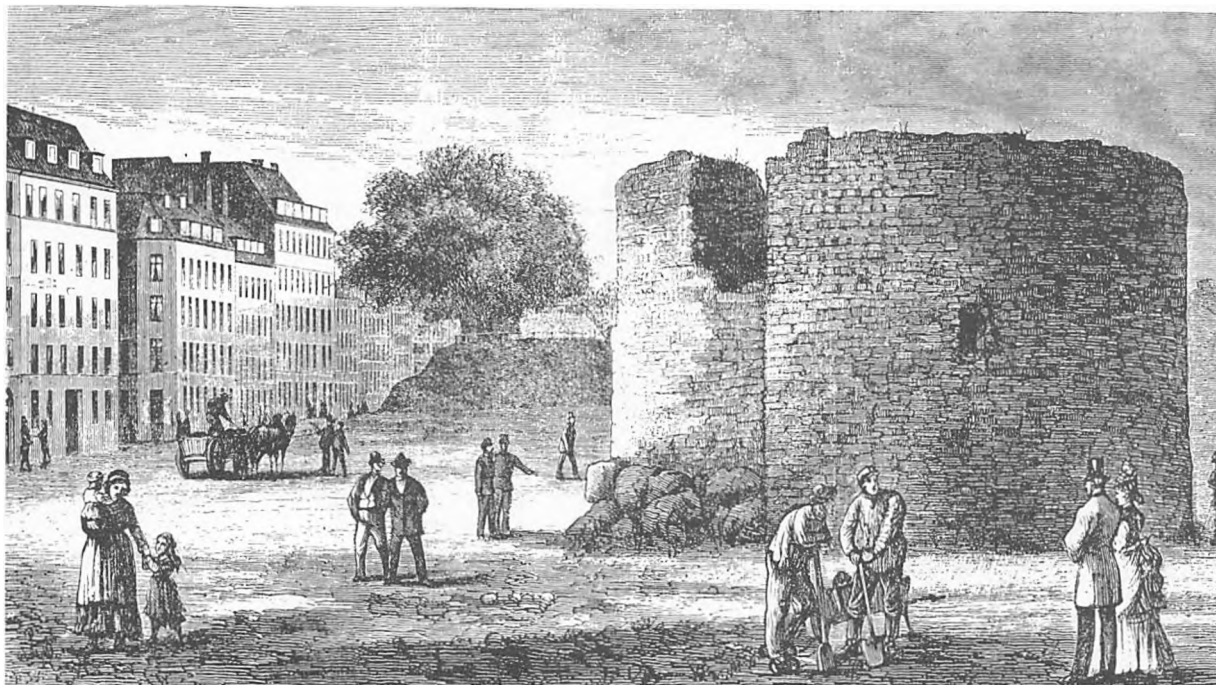

Ny Langebro 1875

I årene 1870–83 blev en lang række af havnens mindre broer ombygget, blandt dem flere broer

over kanalerne, der regnedes med til havnen. 1873 blev der udarbejdet projekter til en ombygning af Langebro, både som klapbro –

øverst – og svingbro, begge jernbroer. Men man nøjedes med en ombygning af selve klappartiet på den svære egetræsbro, nederst.

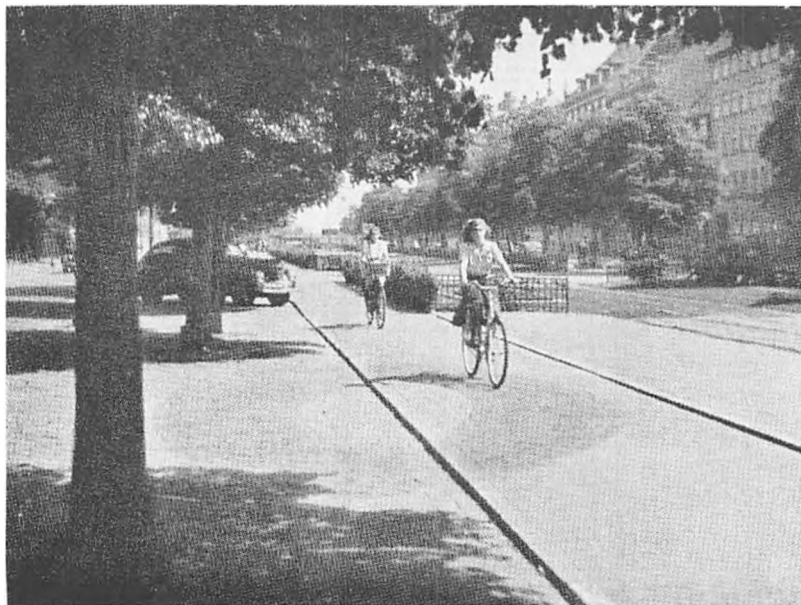

Voldenes fald

Efter at kommunen havde overtaget fæstningsterrænet og be-

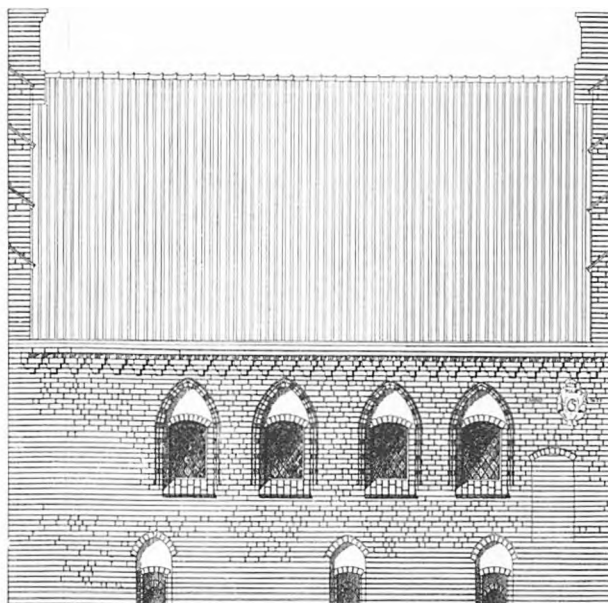
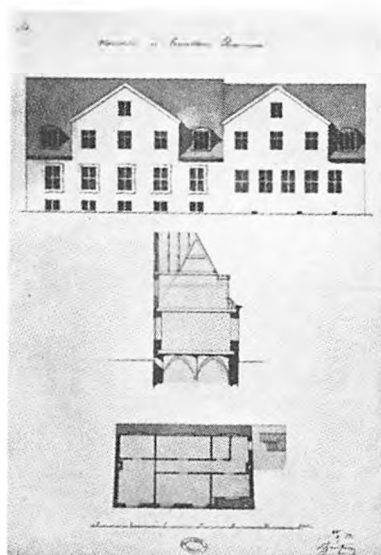
byggelsesplanen af 1872 forelå, gik man hurtigt i gang med at sløjfe voldene. Et kæmpearbejde var det at fjerne de kolossale

jordmasser med datidens primitive arbejdsredskaber, trillebør og spade. Som Nørreport først var faldet, kom turen først til Nørrevold. 1873 faldt stykket fra Frederiksgade til Teglårdsstræde. Ved den lejlighed kom betydelige rester af den ældre Nørreport for dagen. Den blev ikke behandlet med større pietet end den nyere. Selv om man havde lovet Worsaae, direktøren for Oldnordisk Museum at skåne ruinen, lod en af borgmestrene under hans bortrejse „det gamle skidt fjerne“. Bedre gik det ikke Hanetårnet, en runddel åben indadtil med halvanden meter tykke mure og skydeskår til små voldkanoner. Se øverste billede. Det blev dog delvis bevaret, indtil anlægget af Boulevardbanen i 1917 og mindes nu kun ved en brolagt ring i gaden udfor Larslejstræde.

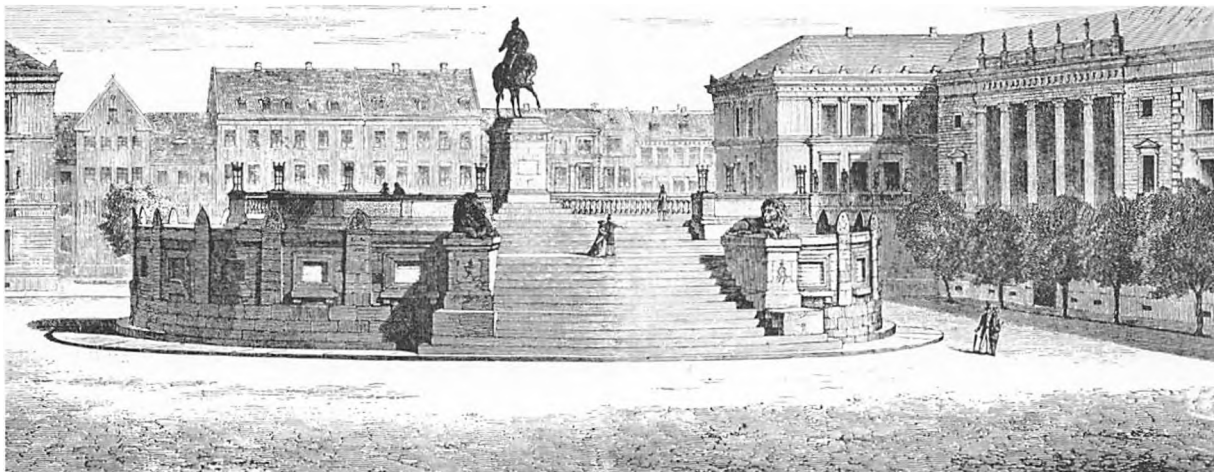
Byens ældste bolig

Indeklemt ligger i universitetsgården hovedstadens ældste bolig-hus, det eneste bevarede fra mid-delalderen, en gotisk bygning med kamtakkede gavle, oprindelig et led i bispegården, „det med kæl-dre, køkkener og værelser, der kunne opvarmes, forsynede hus“. Men 1536 blev bispegården uni-versitetet og huset som i dag sæde for dettes styrelse, konsistorium.

De højlærde herrer havde i slutningen af 1800-tallet ikke større pietetsfølelse end økonomisk tænkende borgmestre og forretningsfolk. Fra 1877 foreligger en plan – herover – til ombygning af det ærværdige hus som et tvillingehus til professorboligen ved siden af! Det skete heldigvis ikke, men heller ikke det senere forslag til restaurering – i midten – blev gennemført. Billedet øverst er fra o. 1750, det nederste fra o. 1950.

Den 100årige ruin af Marmorkirken

Endnu i hundredåret efter at byggeriet på Marmorkirken anno 1770 var standset på Struensees befaling, stod kirken, ufuldført, midt i det fornemme Bredgadekvarter som en malerisk ruin. Se billedet øverst næste side.

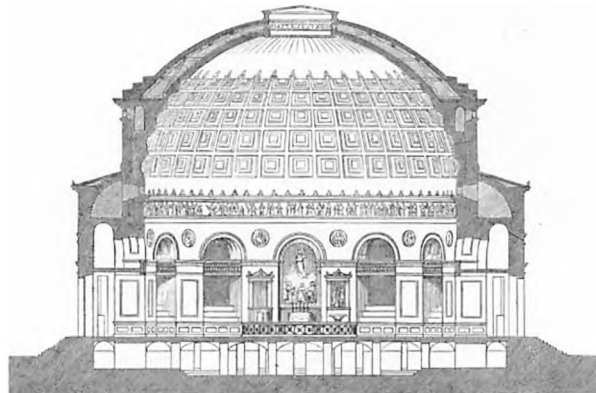
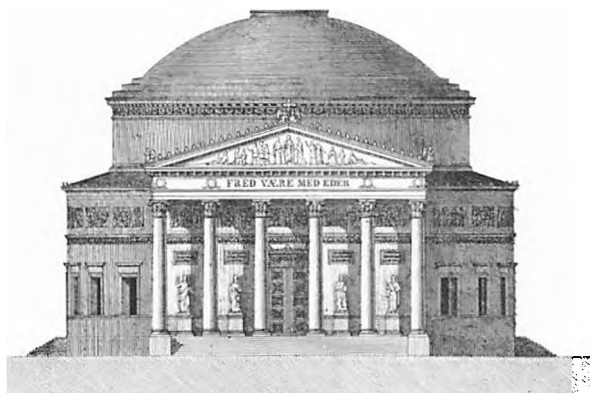
I 1849 havde grosserer Lorentzen villet købe hele pladsen til byggegrunde, rive ruinen ned og i stedet rejse en „konstitutions-søjle“ – det var jo i grundlovsåret 1849 – „i midten mellem de fortrinlige og elegante ejendomme“ – ligesom Vendômesøjlen i Paris med indvendig trappe til en ud-

sigtsplads ovenpå og med en krigsinvalid som opsynsmand! Hans forgæves henvendelse gav finansministeren den idé at sælge grunden til bebyggelse, dels for at skaffe staten en indtægt, dels for at hjælpe på den efterhånden herskende bolignød i hovedstaden.

Trods den nye tids krav var ruinen stadig urørlig. Spottende hed det, at det var fordi Thorvaldsen engang havde rost den, og at det var „sygelig liebhaveri“ at bevare den.

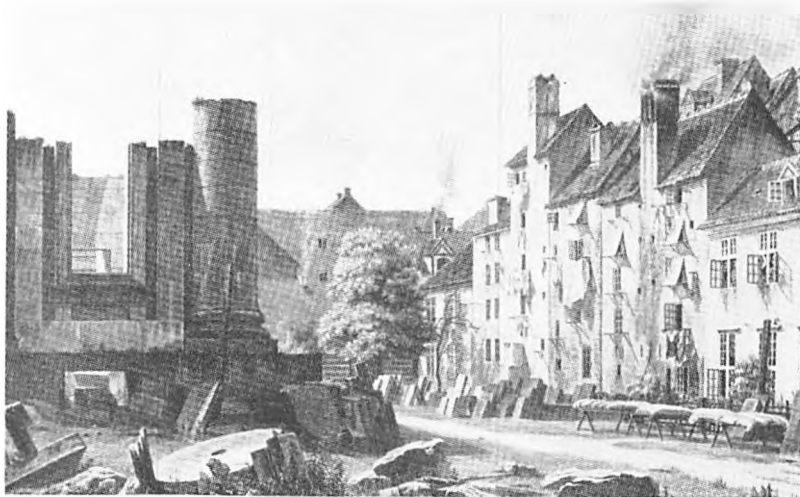
Arkitekt Stuckenberg ville gøre ruinen til et æresminde for den

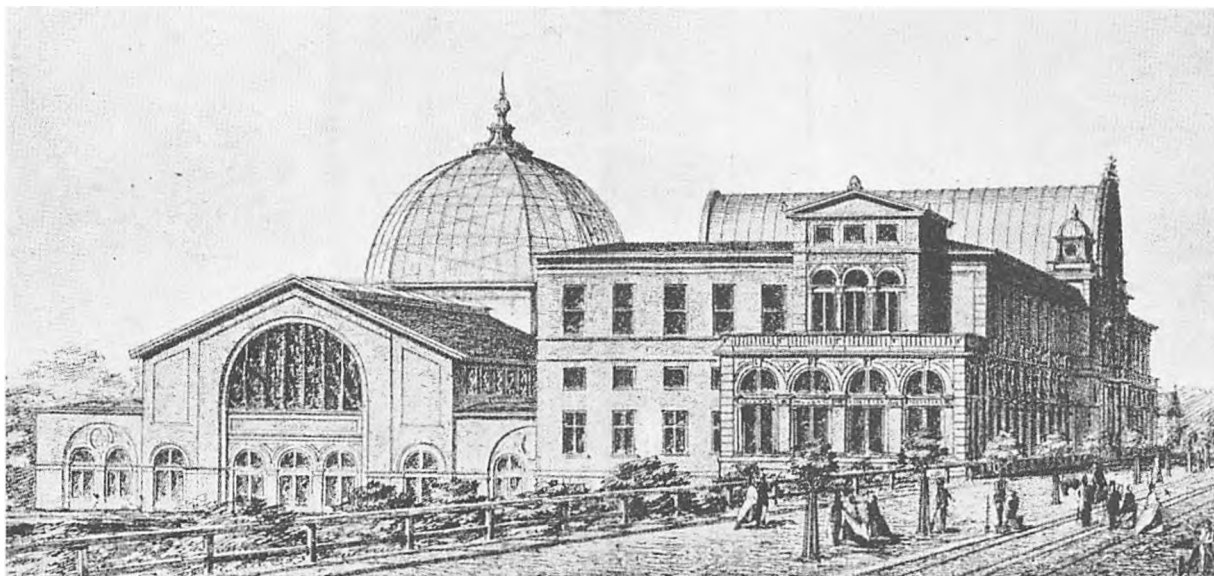
sidste oldenborger, Frederik VII. Grundlovens giver skulle knejse højt på sin sokkel i centrum af den rotunde, kirkeruinen skulle omdannes til, med vinduesrammerne brugt som indfatning af indskrifter med navne på rigssamlingens medlemmer og de faldne i de slesvigske krige. Men kirken blev fuldført for at tjene sit oprindelige formål. Ikke som Hetsch havde tegnet den 1862 i nyklassisk stil, som det ses nederst. Hvad ingen enevoldskonge magtede, evnede en privatmand Tietgen med Meldahl som arkitekt.

Meldahls Marmorkirke

Det var to forgrundsfigurer i datidens København, hver på sit felt, der fuldførte Frederikskirken, stadig dens officielle navn. Med løfte om at bygge kirken færdig, fik Tietgen grunden for 200.000 kr. „1/2 million for lidt“, fablede man. Grundene hørte til Byens allerkostbareste, da de lå i Kongekvarteret, hvor „den største Luxus samler sig“. Venstre rejste rigsretssag, men de ansvarlige ministre blev frikendt 1877, samme år byggearbejdet begyndte og stod på til 1894. Det trak ud, fordi det under de dårlige konjunkturer kneb med at skaffe pengene. „Tietgen går sin ruin i møde“, stod der i et vittighedsblad under en tegning af etatsråden på vej mod byggepladsen. Meldahls konduktør Albert Jensen fik selvfølgelig sit honorar, han selv intet. Den eneste som takkede ham var Christian IX, siger han lidt bittert. Det var dog en bedrift, en god studie efter Peterskirken, med hvis kuppel Marmorkirken kappes i størrelse. Meldahl har sagt, at han satte sin byplanmæssige indsats højere end sin arkitektoniske, og vist gjorde han et stort arbejde i de 25 år, han sad i borgerrepræsentationen, lad så være, det var et held, adskillige af hans projekter ikke blev realiseret. Byen skylder ham i hvert fald tak for Marmorkirken. Men den fornemme bebyggelse omkring den fik et skår. Som midterbilledet viser, mangler den i det ene hjørne. De små ejendomme blev holdt i så høj en pris, at Tietgen ikke ville købe dem.

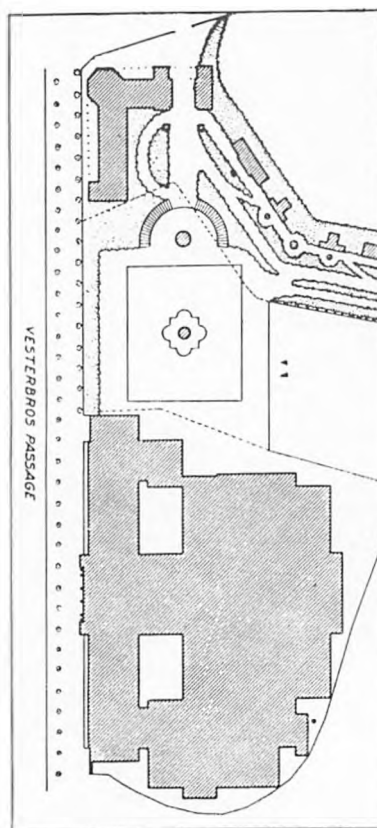

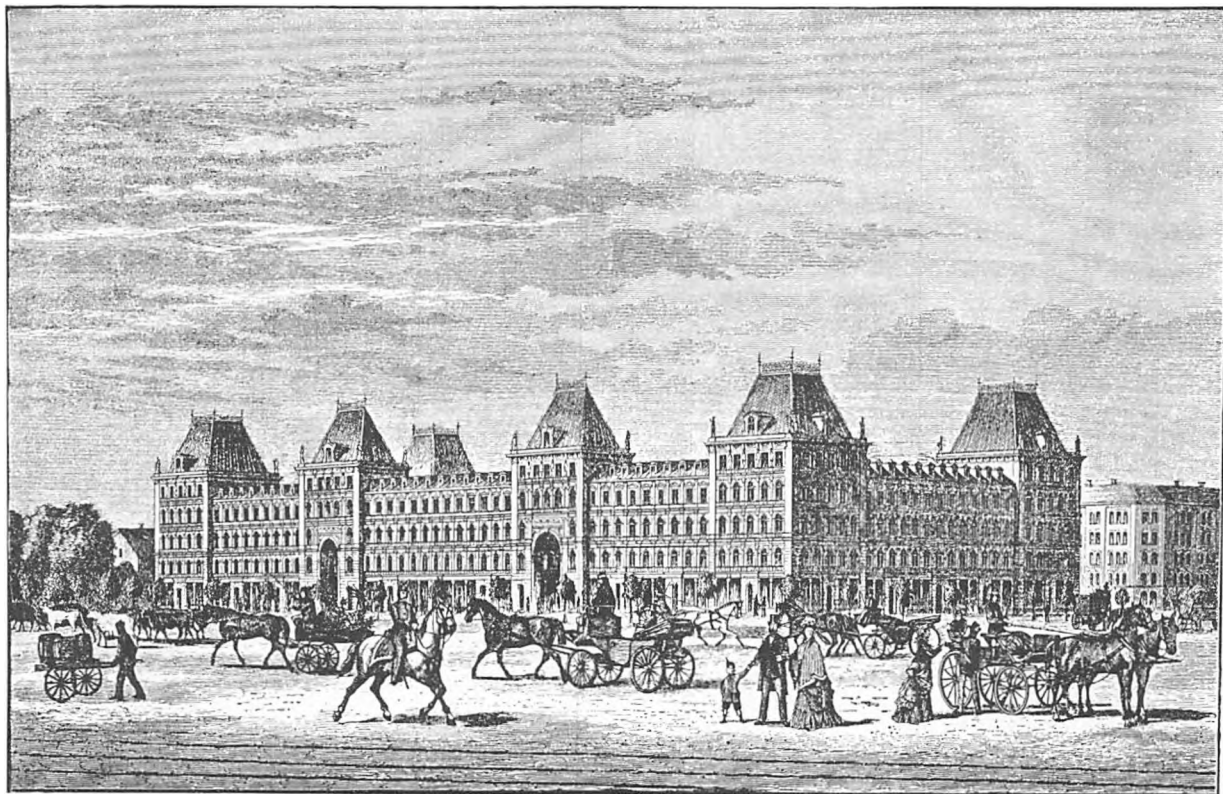
Industriforeningsbygningen

Den første bygning på det frigivne voldterræn uden for Vesterport var Industriforeningsbygningen, bygget til en udstilling i 1872.

Opførelsen havde været diskuteret siden 1865. Man havde ikke fået lov til at bygge Marmorkirken færdig som udstillingsbygning, men fået arealet ved Tivoli. Selv om man havde prisbelønnet

og købt to projekter, indsendt til en konkurrence, det ene af dem, arkitekt J. Stillmanns, ses herover – blev det en helt tredje, V. Klein, som fik arbejdet og opførte den nu kendte bygning. Planen viser Stillmanns projekt, og billedet herunder Vesterbros Passage, 1867 anlagt i lige linje til Vesterbrogade.

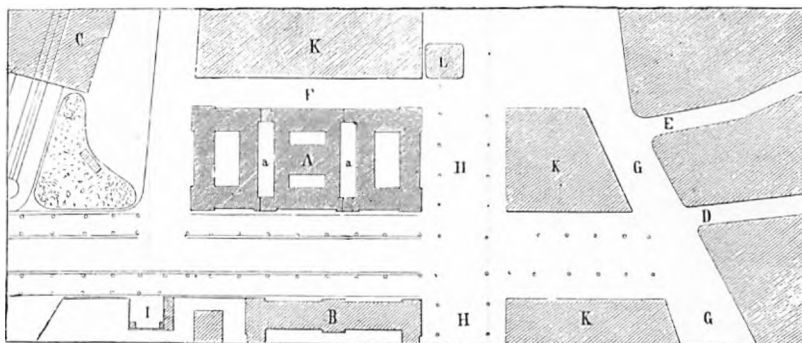

En karré i fransk renæssance ved Vesterbros passage

Arkitekt Vilhelm Klein var nær kommet til at præge begge hjørner af Vesterbros Passage og Rådhuspladsen. Han havde projekteret „Axelhus“, det kæmpekompleks som en af datidens kendte bygherrer, tømrermester G. F. Bock, ville opføre mellem Passagen, Farimagsvvej, Jernbanegade og den projekterede boulevard, et jernbanehotel med 136 værelser, et teater eller café chantant, dertil så mange butikker, at de udgjorde „et helt marked“, samt et stort antal lejligheder af forskellig prisklasse, såvel 3-værelses til 200 rigsdaler årlig leje, som herskabelige lejligheder med 10 værelser til 1200 rigsdaler. Komplekset skulle opføres i en af da-

tidens yndede stilarter, men på grund af den pludselige krise på Wienerbørsen turde Bock ikke gennemføre sin storslåede plan. Havde han vovet det alligevel, hvis han havde vidst, bygningen ville komme til at ligge på hjørnet af den kommende Rådhus-

plads? Der dog – som de andre karréer – var mærket K. d.v.s. projekterede byggegrunde, på den plan „Axelhus“ var indtegnet på, blot et udsnit af bebyggelsesplanen fra 1872. Men grundplanen af „Axelhus“ var vist med åbne gårde og passager med butikker.

H. C. Andersens statue voldte mange kvaler

Hans Tegners onskabsfulde „udkast“ til en buste af H. C. Andersen skulle være bragt som bilag til „Punch“, men hele oplaget blev købt af den sølsomme digters venner. Herunder ses Saabyes statue af H. C. Andersen.

Da jeg fortalte kongen om, „hvoreledes jeg i min første Prøvetid havde spiist mit Hvedebrød og nu derinde skulde see min Statue blive seist, bleve Kongens Øine vaa-de“, står der i H. C. Andersens dagbog, da han dagen før sin 70-årsdag havde været i audiens hos Christian IX. Han kunne også have fortalt, hvad han havde noteret 14 år tidligere om sit møde „med Orla Lehmann, som nu er Minister, som tog mig under Armen, og da vi paa Garnisonspladsen standsede, hvor Fodstykket er reist til Oehlenschlägers Monument, ridsede han med sin Stok i Jorden lige overfor og sagde: Her skal nu dit Monument staa, nu har jeg betegnet det. Jeg sagde at jeg kom i Kongens Have, hvor Ammer og Børn gik“. Selv om det var sagt i spøg, fik Andersen ret, Lehmann kun delvis. Og da statuen i Rosenborg Have blev rejst, var Digterkongen i sin lænestol flyttet fra Sankt Annæ Plads og stillet op som pendant til Digterbaronen Ludvig Holberg. Oehlenschlägers statue var den første i hovedstaden af en ikke kongelig – han var dog Digterkongen! Ideen til Eventyrdigterens statue kom i anden omgang fra maleren Vermehren, engang han spadserede i Kongens Have med Meldahl, der straks blev fyr og flamme. En kreds af Andersens venner, flest damer, 11 af de 15, de

tre lensgrevinder. Allerede før havde digteren selv fået at vide, man ved en landsindsamling ville skaffe midler til at rejse hans portrætbuste til hans 70års dag, den 2. april 1875, og endnu før havde han skrevet i dagbogen: Billedhugger Saabye var her, Etatsraad har talt med ham om at gjøre min Buste.

Alt syntes klappet og klart. Inden nytår strømmede pengene ind – digteren fulgte med hvormange. Men på 70årsdagen var man ikke nået længere, end at en deputation med Meldahl som ordfører meddelte fødselaren, hvad han forud vidste og dagen før havde talt med kongen om! Han nåede at se de første udkast til statuen,

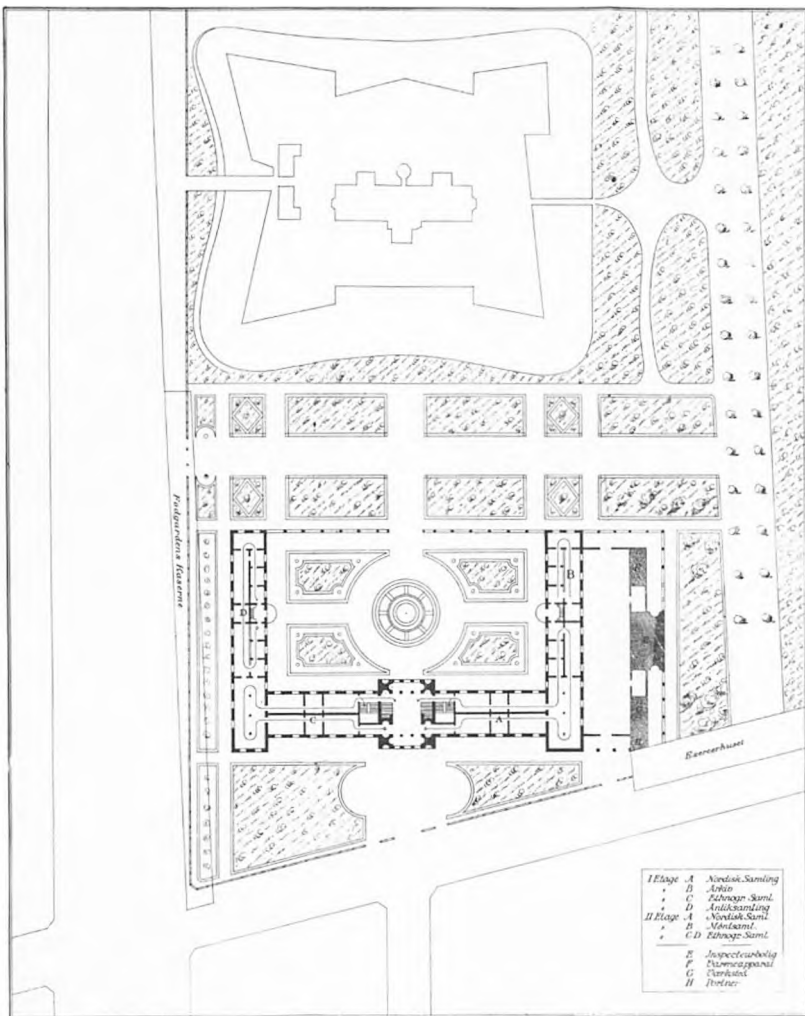

som det nu skulle være, men var ingenlunde begejstret, hvad især Saabye fik besked om: „Hverken han eller de andre billedhuggere kendte mig, havde ikke set mig læse, at jeg ingen tålte bag mig, og ikke havde børn på ryggen eller i skrævet, at mine eventyr var lige så meget for de ældre som for børnene ...“. Faktisk forbitrede

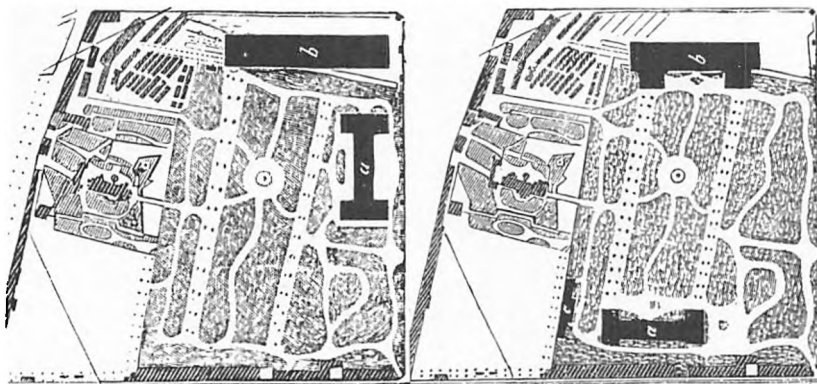

disse ærgrelser hans sidste levetid. Andersen opdagede ikke at se sin statue blive rejst – trods alt udført af Saabye! Men uden børn, som ellers de fleste deltagere i den afholdte konkurrence havde regnet med, øverst C. Kondrup – de to tv. – og Louis Prior, nederst F. E. Ring, Hasselris, dog med genier omkring fodstykket, og Th. Klein.

Museumsplaner i massevis

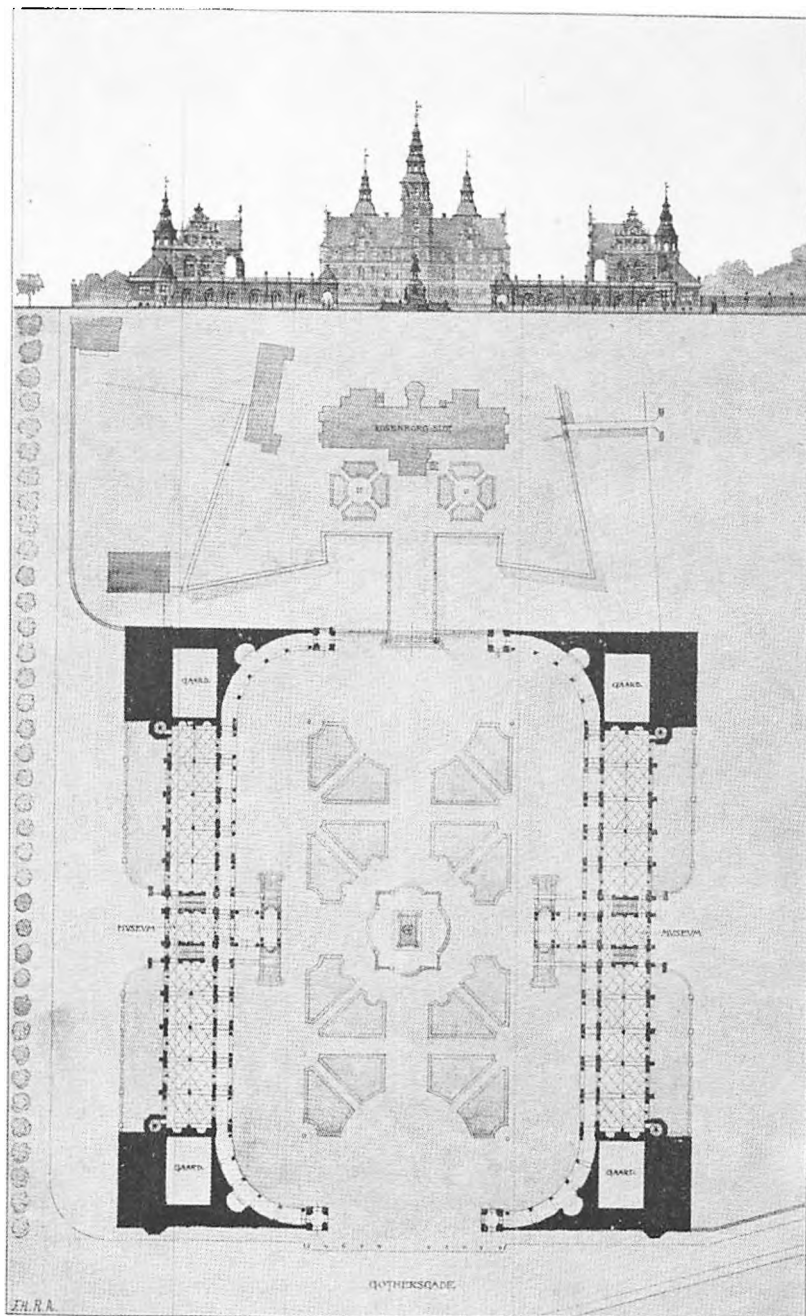
Tredobbelt Rosenborg

Det var „med blødende hjerte“ Oldnordisk Museums mænd 1854 var flyttet fra de efterhånden udvidede lokaler på Christiansborg for at installere deres museum i Prinsens Palæ, som de straks ønskede sig bort fra, og da kongen i 1859 havde resolveret, at Rosenborg eksercerplads skulle indlemmes i Rosenborg Have, kom Wor-saae på den plan, at Garderkaser-nen, som følgelig måtte rømmes, ville kunne bruges til nationalmu-seum. Han fremsatte en helt stor-slået samlet museumsplan, aktua-liseret ved Frederiksborgs Slots nylige brand. Der var jo opstået „en uafviselig trang til at skaffe ny, brandsikre lokaler“. Ikke blot for møntkabinettet, han selv lige havde fået flyttet fra Rosenborg, men også for billedgalleriet på Christiansborg samt Oldnordisk Museum, der havde hverken vær-dig eller tilstrækkelig plads i det allerede overfyldte Prinsens Pa-læ, som dels på grund af belig-genheden tæt op ad stærkt befol-kede huse, dels på grund af pa-læets egne mindre hensigtsmæs-sige opvarmning med kakkelovne, også var truet af brandfare.

Op når Gothersgaden og Sølv-gade sikkert engang blev forlæn-get til Kommunehospital, ville der mellem det og Kronprinsesse-gade fremkomme „en aflang Fiir-kant – en formelig Londonsk Square“, som inde i det nye store København ville være forbeholdt haveanlæg og videnskabelige an-stalter, nemlig Botanisk Have, ob-servatoriet, driverierne, Slotsha-ven, slottet og museerne.

Worsaae troede ikke på kasernen som nationalmuseum, men det gjaldt jo at få garden bort, hvad ikke lykkedes! Planen strandede på modstand fra krigsministeriet, men også fra Høyen og hans venner. Som kultusminister syslede Worsaae i 1874 med planer til en ny museumsbygning, men sidenhen dukkede Rosenborgplanen op påny, støttet af alle hovedstadsblade. En epidemi på kasernen var anledning. Og 1879 nedsattes „den store kommission“, der foruden „Museumsbygningssagen“, skulle behandle andre statsbygninger for Rigsdagen, Højesteret, Centraladministrationen, Rigsarkiv og Kgl. Bibliotek. Hvad angik nationalmuseet kunne man ikke bruge „en bygning, hvis grundanlæg ikke hviler på den tanke at fremkalde samlede og harmoniske indtryk fra de forskellige tidsaldr“, og palæet med sine ensartede rokokosale blev kasseret. Da garderkasernen skulle væk på grund af den nye, foreslog Worsaae at bygge en trefløjet toetages bygning på eksercerpladsen, der som krævet kunne rumme alle samlingerne i Prinsens Palæ. Se planen øverst på modsatte side.

Christiansborgs brand 1884 bragte fart i sagen. Malerisamlingen var nu blevet husvild, og stemningen så opskræmt, at man i huj og hast og uden forhandling med museumsfolkene fremsatte skitse-mæssige lovforslag om to bygninger i Kongens Have, den ene til maleri-, antik- og møntsamlinger i Kongens Have. Theophilus Hansen var kaldt hjem fra Wien og havde uden overhovedet at se

samlingerne lavet det mærkelige forslag sammen med Meldahl. Se planerne overfor. Museumsfolkene protesterede, ja, hele hoved-

stadspressen, uanset partifarve. Regeringen gav sig og skaffede nationalmuseet og kunstmuseet byggepladser på voldterrænet.

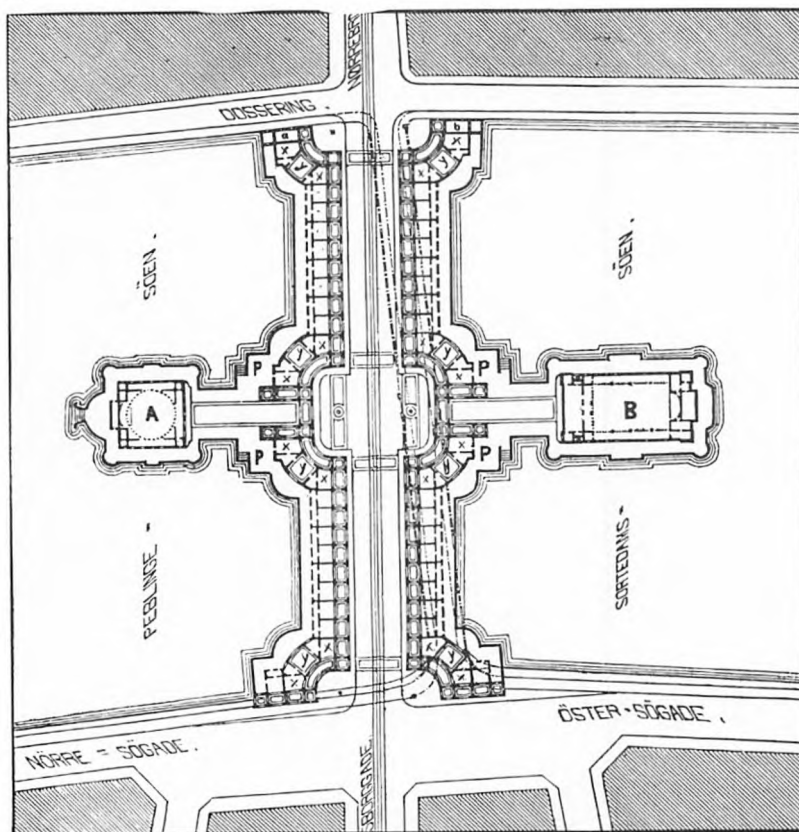
Dronning Louises bro som butiksgade

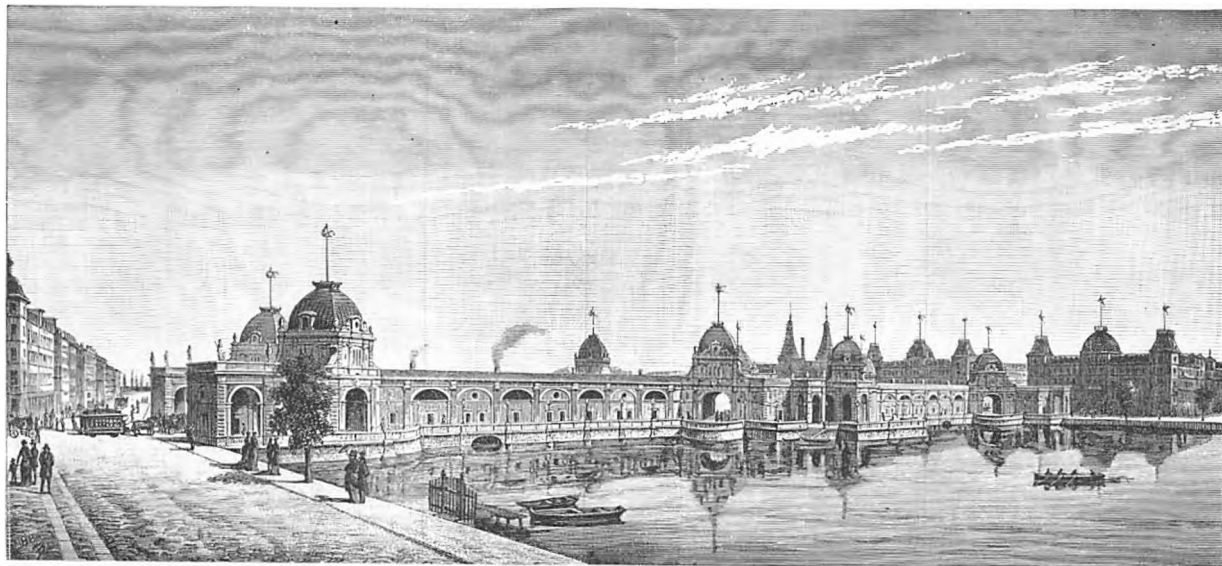
Man havde allerede under de første forhandlinger om den ny bro, der skulle afløse Peblingebroen mellem „den forlængede Frederiksborggade og Nørrebro“, ment det ønskeligt „ved bygninger på broen at skaffe den fornødne læ mod blæst og regn“. Det var især for „de tusinder beboere af Nørrebro kvarteret og de mangfoldige, som daglig absolut ere henvist til at passere broen“, svært at færdes på broen, især „af hensyn til hovedbedækningen og lign., da det næsten altid, selv under svagere vinde, var vanskeligt at holde paraply oppe“.

De sidste bemærkninger skyldtes arkitekt Blichfeldt, der ikke havde siddet det fremsatte ønske overhørig, men henvendt sig til magistraten med et projekt til den nye bro som basargade!

Det var en opgave, der måtte „tiltale enhver arkitekt at kombinere den overalt i Europas større byer grasserende tanke om anlægget af bazarer ved en sådan bro-passage ... og på moderne måde at udvikle og gennemdrøfte den gode tanke, som alt er kendt fra middelalderen“, både i Venedig og Florents, „at anlægge dækkede butikker på broer, som strømme af mennesker skulle over for at komme fra en bydel til en anden“.

Var der brug for så mange ny butikker i hovedstaden? Der stod ikke en butik ledig i den tilstødende „Frederiksborggades forlængelse, der var blevet en overordentlig god forretningsgade“.

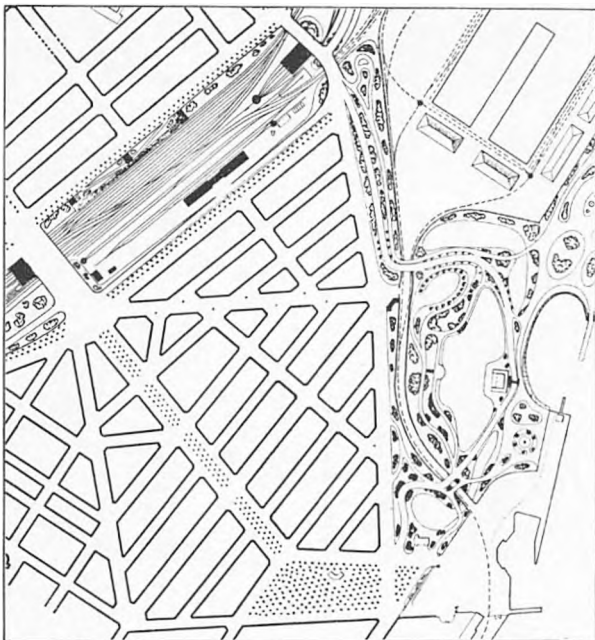
Jo flere butikker der var samlet på et sted, desto bedre var kvarteret som „forretningssted“. I buegangene på broen var der plads til både større og mindre handlende, og gennem de åbne portaler smukke udsigter over søerne. Hele anlægget var „som skabt til i Fremtiden at danne det bedste og største Friskluftsbælte inde i byen, og må altså blive hovedpromenadestedet for en stor del af byens beboere“.

I „Ude og Hjemme“ blev projektet bedømt som en „både i praktisk og kunstnerisk henseende vellykket plan“. Hele anlægget skulle udføres i „en stil der harmonerer med de på byens side liggende nybygninger“. Altså Meldahls højtpreste og spirkronede boligkompleks ved Søtorvet. Det ses i baggrunden på begge denne sides billeder, mens der på side 72 vises vue og plan af broanlægget set fra Søtorvet. Det vil le „blive et af de mest storartede, nogen By har at fremvise“.

Debatten i Borgerrepræsentationen den 18. april 1884 blev temmelig lang og temmelig hed. Noget lokkede udsigten til at det vil le blive billigere for kommunen, og med 13 mod 12 bestemte bor-

gerrådet, at magistraten skulle kigge nærmere på sagen. Enden blev dog, at man fik den enkle Dronning Louises bro, der stadig kendes, uden anden udsmykning end hovedstadens krigerske våben.

Kastellet i farezonen

Siden der var taget hul på Nybo'er, havde disse „usle baraker“, som Meldahl kaldte dem, stadig været i farezonen. Selv om man ikke fulgte den spækhøkers forslag, der ville samle alle hovedstadens prostituerede i en af længerne nærmest volden, hvor en vis kgl. højhed siges at have

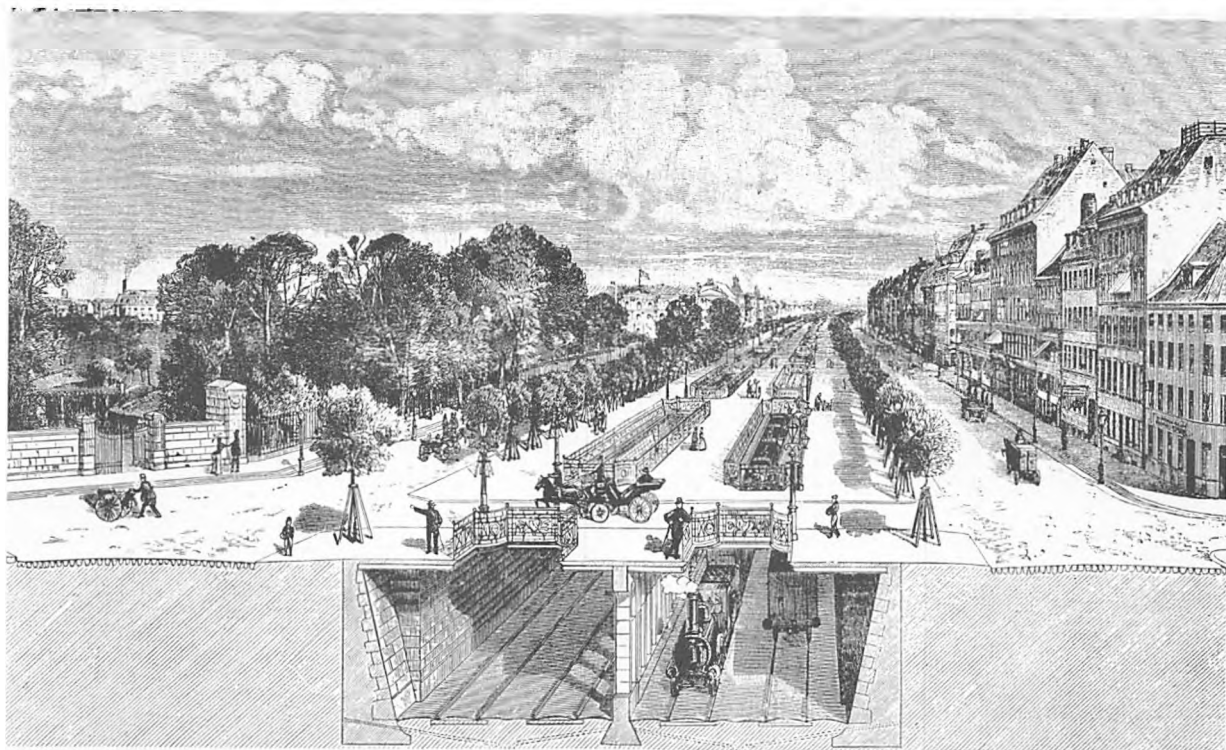
fået lussinger, når han jagtede Nybo'rspigerne, åbenbart ikke så populær hos dem som i den øvrige befolkning.

Men i 1852 solgte man den første blok til høj bebyggelse, og køberen, grosserer Lorentzen, havde Frederik VII personlig tilladt at kalde en gade op efter sig selv.

Marinens „evakuasjon“ og afhændelse af grunde blev fortsat gennem 60erne, dog ikke helt efter Meldahls håbløse plan fra 1865, der forudsatte en „komplet“ sanering af kvarteret. Ensformigheden blev brudt af den nye frimurerloge, „en smuk begyndelse til det kvarter af byen, som er i begreb med at afløse det gamle Nyboder“, såvel som af St. Pauls kirke og kirkeplads fra 1877. Og i 1886 skete der noget helt nyt. Man ville genoplive etablissemnet og ideen i det ved at erstatte de gamle gulkalkede længer med ny kedsommelige gulstenshuse i to etager, men mere rummelige end de gamle, så den blanding opstod, billedet her viser.

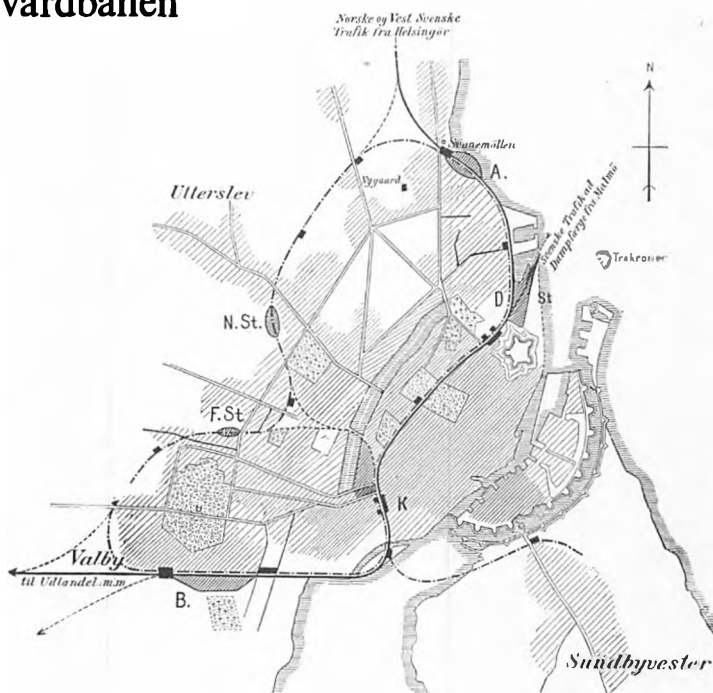
Af de to planer foroven er ialfald den venstre af Meldahl 1885 og afgav både gardehusarkasernen ved Toldbodvej og citadellet Frederikshavn til bebyggelse!

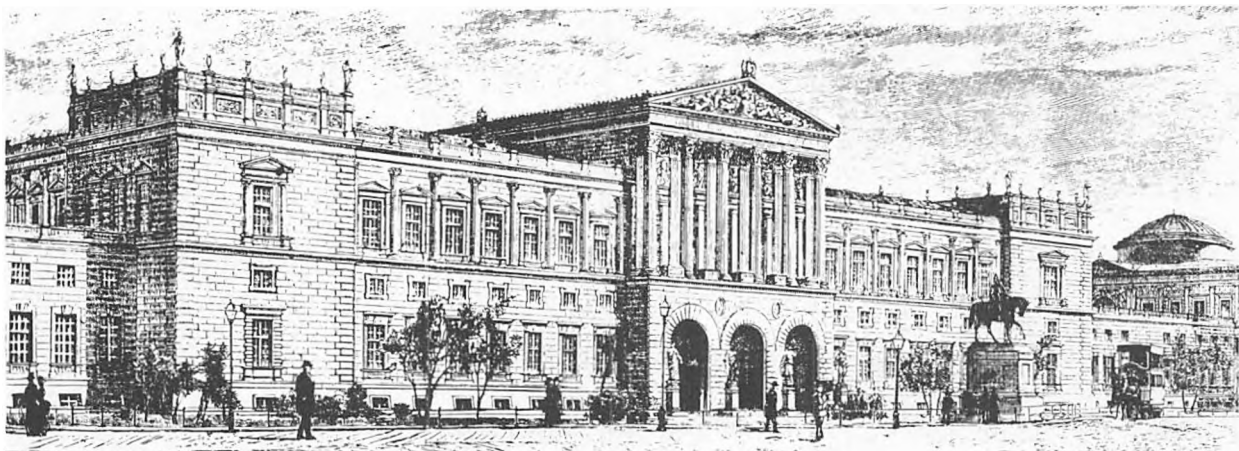

Det første projekt til Boulevardbanen

For en bebyggelse af kastellet var også H. A. Hammerich, en ingeniør med alsidig teknisk uddannelse i det fremmede, som i 1885 fremsatte et ændringsforslag til den ny baneplan for København, vedtaget 1881, der som planerne ovenfor viser, regnede med en ny østbanegård uden forbindelse med hovedbanegården! Hammerich ville skaffe den, ikke ved en bane på voldterrænet, som man først havde tænkt sig, en tunnel, men med en åben, forsænket banelinje med overkørsler. „Dens rækværk og de mange småbroer ville være et lønnende felt“ for „Forskönnelsen“, som man dengang tænkte. Og banen indgik i de følgende baneplaner, men først i 1917 kom den og da som tunnelbane.

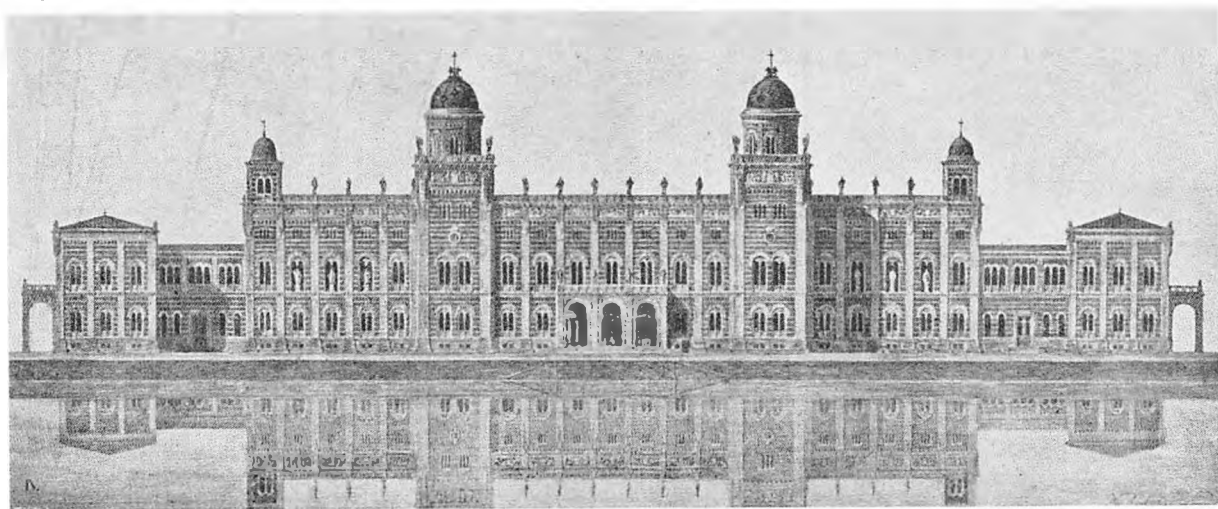
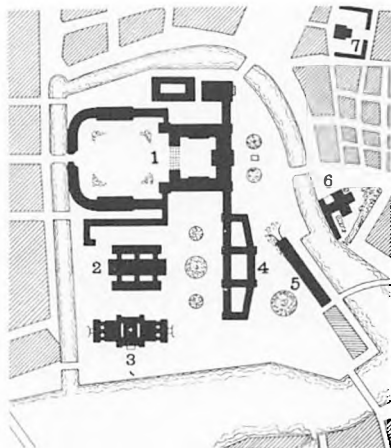

Theophilus Hansens slotsprojekter

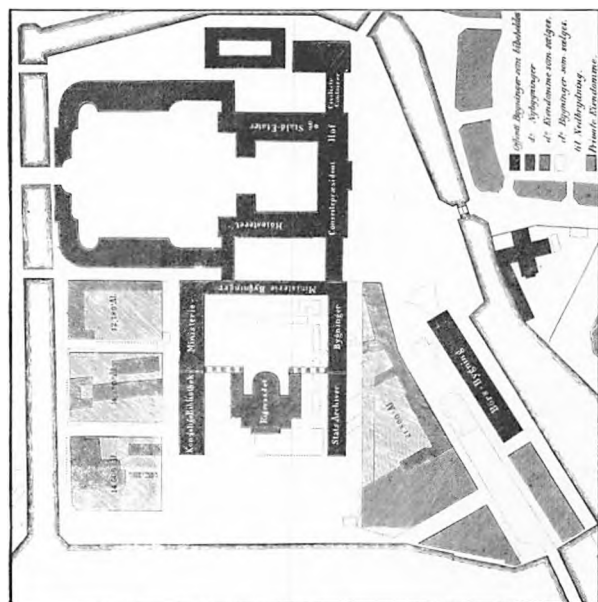
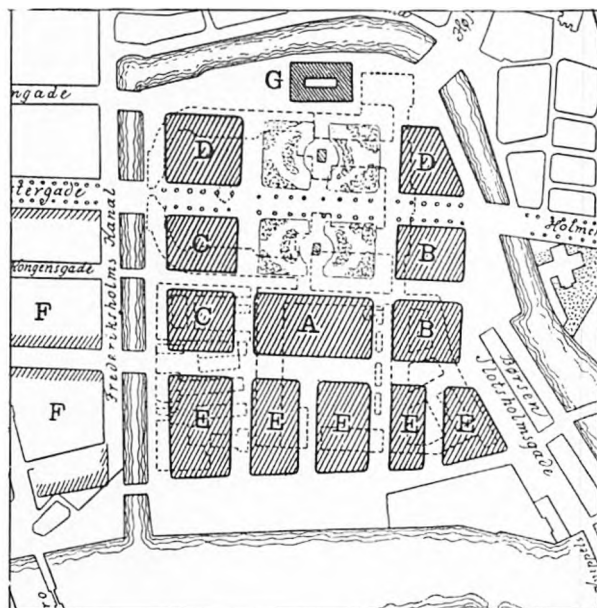
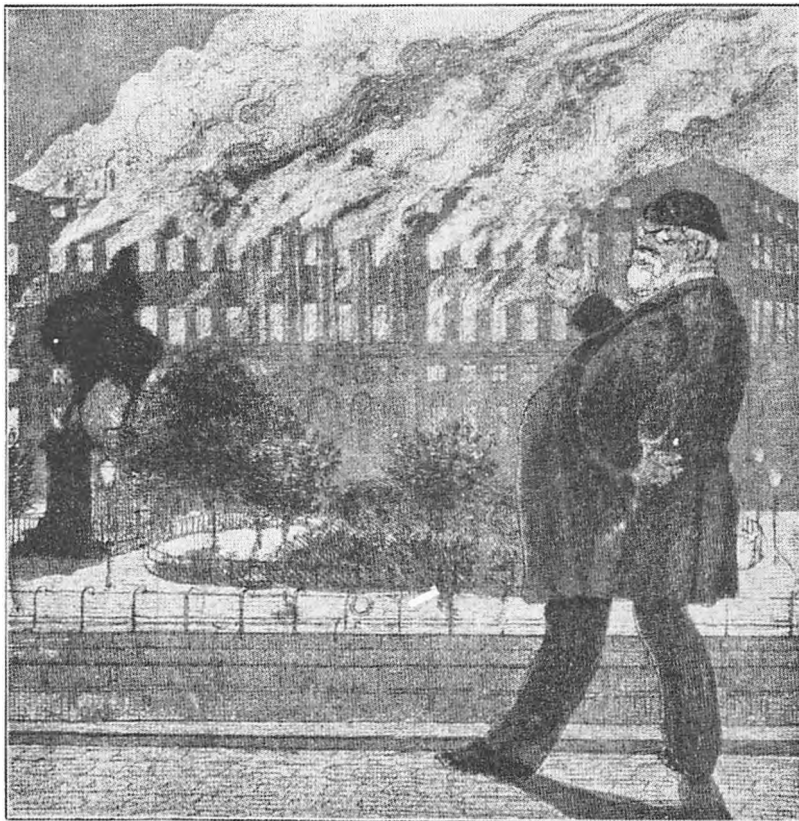
Af taktiske grunde, for ikke at støde nogen af de hjemlige arkitektgrupper, ville man lade det 1884 nedbrændte Christiansborg genopføre af den danskfødte arkitekt Theophilus Hansen, berømt for sit repræsentative byggeri i Athen og Wien. At hans aldrig glemte fødeby skulle rumme et værk af ham, havde han selv ønsket, og på 6 uger var den 71årige kunstner færdig med dobbeltprojektet, både til kongeslot og rigsdagshus, det sidste placeret ud

mod havnen (3 på planen, hvis 2 og 4 skitserer beliggenheden af kgl. bibliotek og ministerialbygning). Rigsdagen var dog ikke tilfreds, og 1885 forelå et nyt projekt, ændret ikke mindst i stilen, ikke den Hansen først havde foreslået og mest brugte, den man kan kalde klunketidens klassicisme, som prospektet af selve slottet viser den. Nederst ses det andet udkast til rigsdagshuset, i en også af Hansen anvendt byzantinsk stilart.

Ordene „På denne tomt rejses tredie Christiansborg?“ er med urette tillagt venstreføreren Christer Berg.

Havde datidens få socialdemokrater haft magt som agt, var det nok blevet det triske resultat at dømme efter deres plan: A rigsdag, B ministerier, C bibliotek, D offentlige samlinger og E grunde til privat bebyggelse. Grundsalg skulle også betale omordningen efter fyrringenieur Groves før branden fremsatte projekt – nederst til højre. Salg af ministerialbygningerne, staldmestergården, Christian IVs bryghus, materialgård og hestegardekasernen hinsides Frederiksholms Kanal, skulle indbringe over en million rigsdaler til et nyt arsenal, og ministerier, statsarkiver og bibliotek stuves sammen i det ombyggede trefløjede kompleks: Proviantgård, bibliotek og tøjhhus. I midten skulle ligge en ny rigsdag.

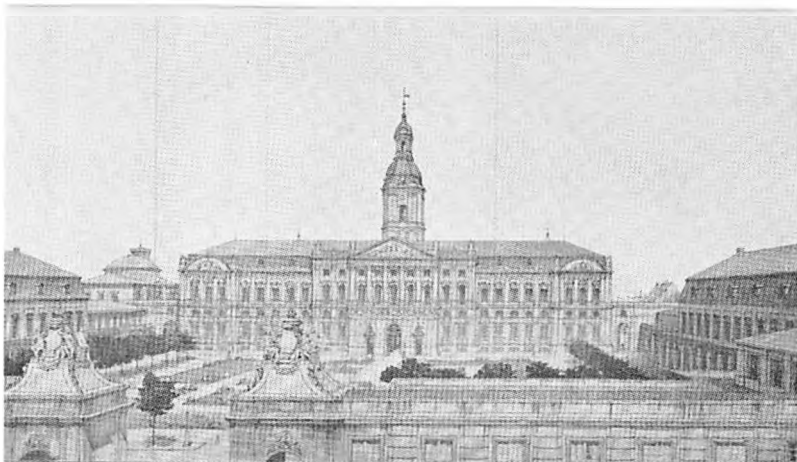
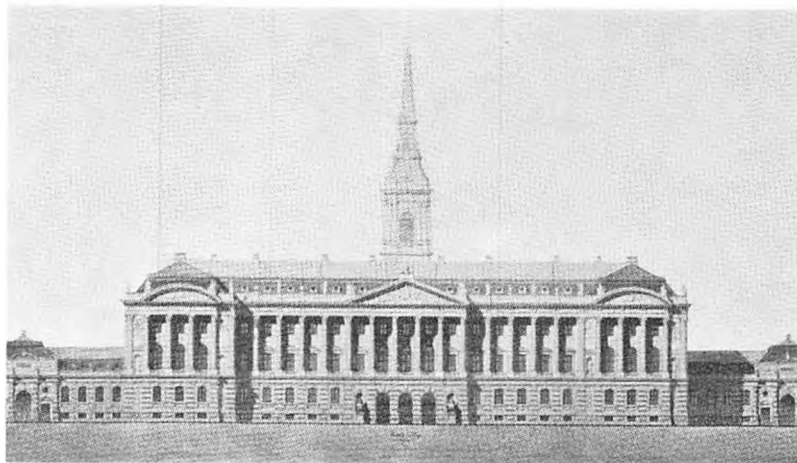
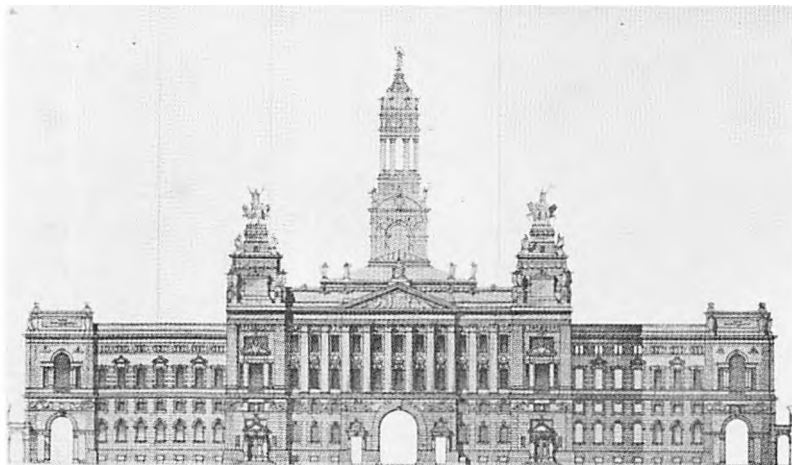

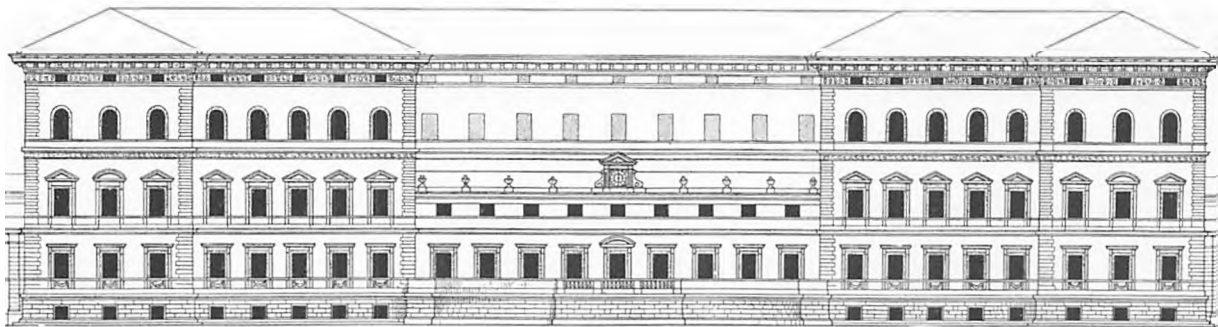

Andre slotsprojekter

Det var næppe stilen, der vakte tvivl om Hansens projekt. Man fandt det for „storartet“, uden det dog opfyldte de krav, der var stillet, og udskrev til sidst en konkurrence om genopbygning af slottet med plads til både konge, rigsdag og højesteret, altså som før branden, kongen installeret mod ridebanen og rigsdagen mod Slotspladsen. Mange havde været imod rigsdagens afsides placering.

Theophilus rejste hjem til Wien, troligt nok skuffet over ikke at have fået opfyldt sit „livsønske“ om et bygningsværk i sin fødeby og skuffet af det ministerium, der selv havde tilkaldt ham. Da skitsek konkurrencen udløb 15. september 1887, forelå der 32 projekter, de 12 straks udskudt som ubrugelige og et enkelt, den danskfødte arkitekt Skjold Neckelmanns ret særprægede – øverst til højre – fordi det ville blive for dyrt. Af resten blev 7 prisbelønnet og kunne komme med i anden runde. Her ses nogen af dem, øverst overfor dog også et, der måske var imellem dem, der straks gled ud, fordi ophavsmanden, Vilh. Klein, kun havde projekteret to fløje, kongefløjen og rigsdagsfløjen. Martin Borch, mester for det i midten, havde splittet de kompakte murmasser, hvad ikke kunne siges om det nedenunder, endda med både tårn og kuppel, udført af Momme og Olesen. Midterbilledet med den pompøse søjlerække overfor er Meldahls projekt, der fik førstepræmien, og fortjente den. Ambergs – nederst – lignede mest slottet fra 1740.

Og man kom stadig ikke videre med Christiansborg -

Dommerne havde anbefalet, at Martin Borch skulle arbejde videre med sit projekt, hvis „tiltalende kunstneriske gruppering“ og dermed følgende reduktion af slottets volumen ville reducere byggeudgifterne, når det alene skulle rumme kongebolig og højesteret, og på samme vis skulle Meldahl og Albert Jensen omprojektere en særlig rigsdagsbygning, fordi deres plan til denne havde været god. Alle var enige om, at spørgsmålet kunne løses med to bygninger, undtagen Herholdt. Og da regeringen – det var jo i

provisorietiden, forgæves havde søgt bevillinger til slotsbyggeriet på flere efter hinanden følgende finanslove, fremsatte den bedagede herre på næsten 80 sit eget projekt i sober senklassisk stil – herover – med hele sydfløjen reserveret rigsdagen! Theophilus Hansen havde beklaget, at Herholdt havde villet „fuldkommen ødelægge“ hans andet projekt med den idé! Og dog blev det til sidst resultatet! Men ikke i denne omgang. Staten købte ganske vist projektet, såvel som det meget statelige – herunder – Albert Jen-

sen havde udarbejdet et par år senere, også med rigsdagslokaler, her blot i nordfløjen med en pompøs indgang fra Prins Jørgens Gård.

Havde socialdemokraternes projekt, gengivet foran s. 77, ikke gjort andet godt, var der i hvert fald fremkaldt en diskussion, og turistforeningen samt „Forskønnelsen“ bad Martin Nyrop og en anden arkitekt, P. Krohn, om en plan over Slotsholmen med forslag til de hårdt tiltrængte ny færdselslinjer, lagt således at de historiske bygninger blev bevaret.

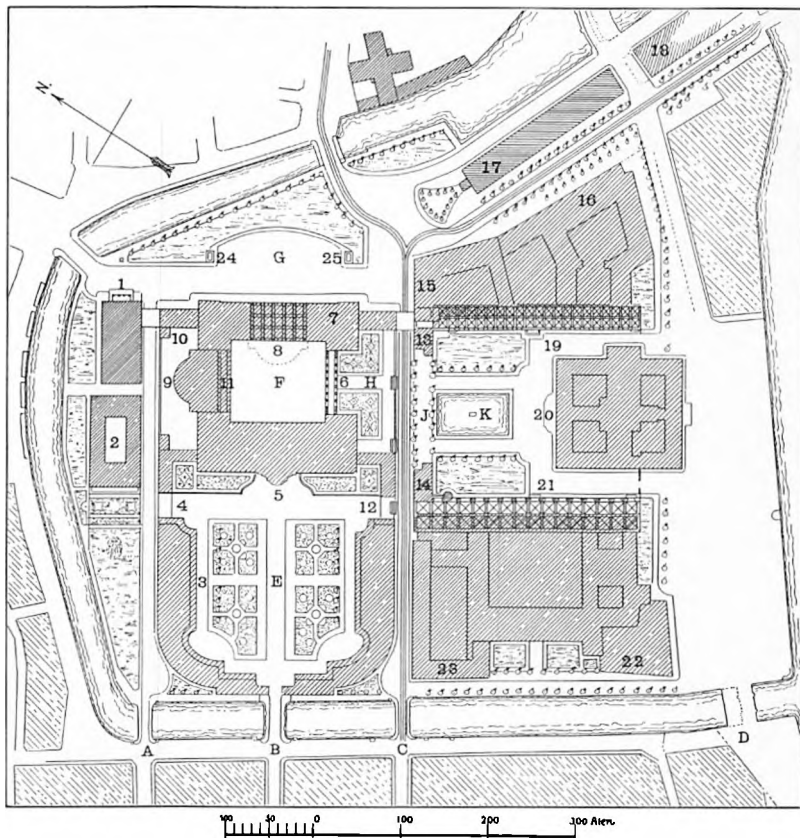
Nyrops plan til Slotsholmen

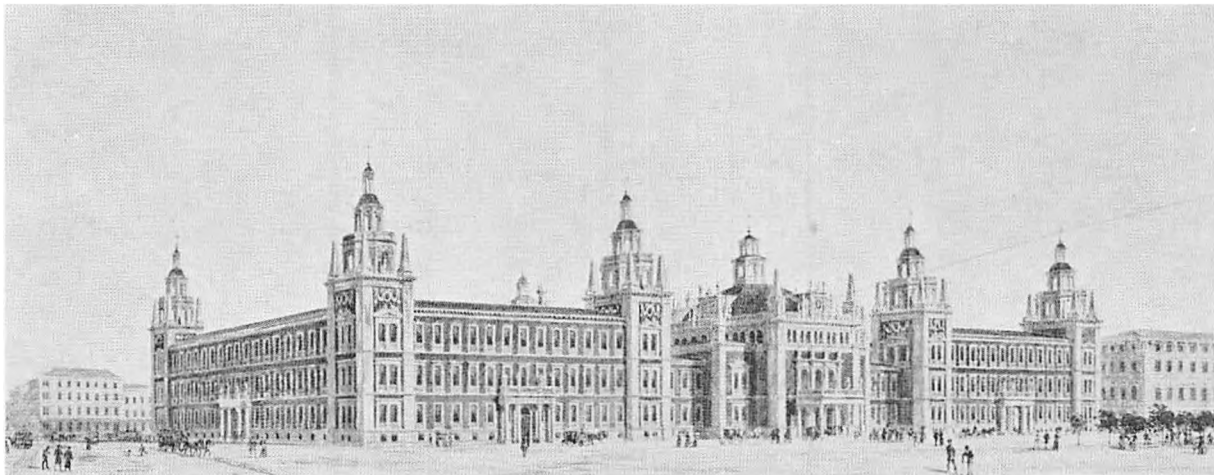
Planen skulle også indeholde et forslag til regulering af bebyggelsen og dens omgivelser.

Efter tidens smag blev der mange anlæg, anlæg langs Slotsholmskanalen fra Stormbro til Holmensbro med plads til en ekstra statue af Christian IV, og anlæg på ridebanen, samt foran det projekterede kgl. bibliotek med et firkantet bassin til minde om Christian IVs gamle orlogshavn, vel første gang den idé lanceredes. Det hele havnebassin havde eksisteret endnu ned i det 19. århundrede. Se billedet nederst. Men blev efterhånden fyldt op og bebygget med marinens fabriksbygninger.

Realiseret er derimod ikke et anlæg i den nuværende rigsdagsgård, Kavalergaarden, som den da hed, og slottets sydfløj, Kavalersfløjen, er på planen erstattet af en kolonnade! Og slottet vises tre-fløjet, dog alligevel med rigsdagen – i nordfløjen. Komplekset ville blive åbnet mod anlægget foran biblioteket.

For også størstedelen af det gamle kgl. bibliotek skulle væk. Altså dog en historisk bygning forsvinde. Ja – men betænk dog, at „den store kommission“ havde dødsdømt hele komplekset på den sydlige del af Slotsholmen, både proviantgård, bibliotek og det lange tøjhus – i sit forslag fra 1883 til omordning af statens bygninger. Man havde også syslet med at udvide slottet med en bygning til rigsdagen, men så kom katastrofen i 1884.

Der var også mange rådhusprojekter

Hovedstadsarkitekterne havde travlt sidst i 80'erne. De kunne på samme tid konkurrere med projekter til Christiansborg og et nyt rådhus. For de sidste udløb fristen 1. marts 1889. Rørende nok havde også den skuffede Theophilus Hansen indsendt en skitse til et rådhus, ikke for at deltage i kappestriden, men i håb om, det ville blive gemt til minde om hans kærlighed til „sin elskede fødeby“. Projektet – øverst – vandt ikke bifald.

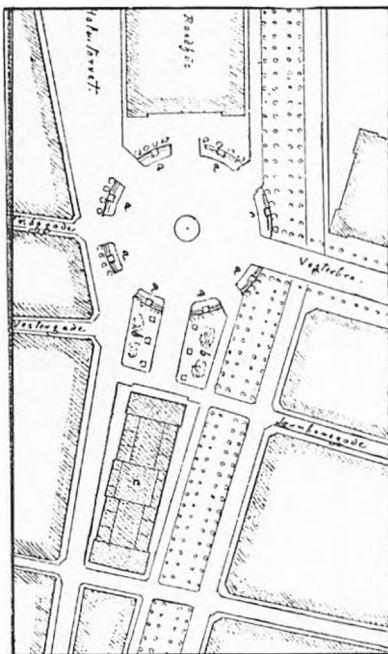
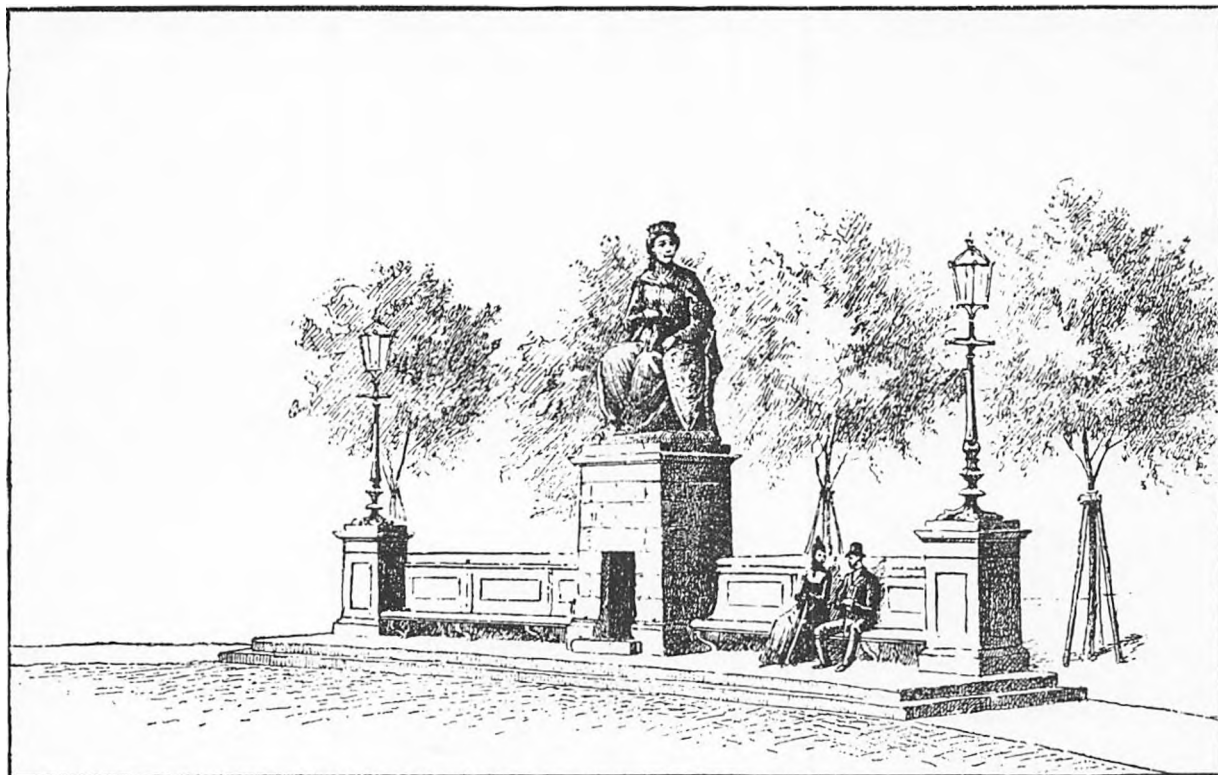
Så lidt som stadsarkitekten, Ludvig Fengers, strengt akademisk gotiske udkast – til venstre – fordi det var tyskpræget. Det var også Valdemar Kochs – næste side, øv. til højre – gotisk som Ludvig Clausens – ved siden af – mere originalt med det fritstående klokkeårn. Bertram og Smiths var i den „nationale“ Christian IVs stil – midten s. 82 tv. – og tilhøjre Meldahls med spanske motiver. I fransk renæssance var English og Kochs – i midten overfor.

Martin Nyrops var heller ikke uden motiver fra fortidens kunst, ikke mindst den danske kaldt gotisk renaissance. Men navnlig hans andet projekt overstrålede så langt de andres, til trods for at flere havde ladet sig påvirke af hans første. Men der blev en længere og heftig holmgang. Meldahl var hovedmodstanderen – Nyrops arbejde ville være blevet kasseret ved akademiets arkitektskole. Men borgmester Borup gennemførte, at byen fik Nyrops rådhus.

En udsmykning efter Meldahls hjerte

Som et ægte barn af klunketiden med dens smag for nips både inde og ude, har Meldahl ret kunnet goutere den plan, hans kollega, V. Klein, i 1890 publicerede til „Omordning af Halmtorvet“, pladsen foran det kommende rådhus, hvis byggegrund ude på voldterrænet, Meldahl forresten selv allerede i 1873 havde udpeget. Klein hævdede, at byen efterhånden mistede flere og flere af sine gamle, smukke partier, og kun få trådte i stedet, som Søtorvet og „Boulevarderne“, endda med „langtfra den maleriske interesse“ som Højbroplads, kanalerne, Grønningen. Frederiksberg Allé var nærmest to rækker almindelige huse og

runddelen ved Frihedsstøtten var ødelagt. Blev man ved at bebygge pladsen dér „med Panoptikoner og Jernbanekontorer, kastede, som det kunne træffe sig, ville det hele ikke blive andet end et Monument for københavnsk Smagløshed“. Det samme burde ikke ske med pladsen foran rådhuset!

Pladsen foran rådhuset burde anlægges som en runddel med et større monument i centrum og små dito i udkanten samt mindre i de to anlæg. Alt som talt ud af Meldahls hjerte!

Og planen selv var som inspireret af et brev, han selv allerede i 1872 havde skrevet, og som skal citeres herefter.

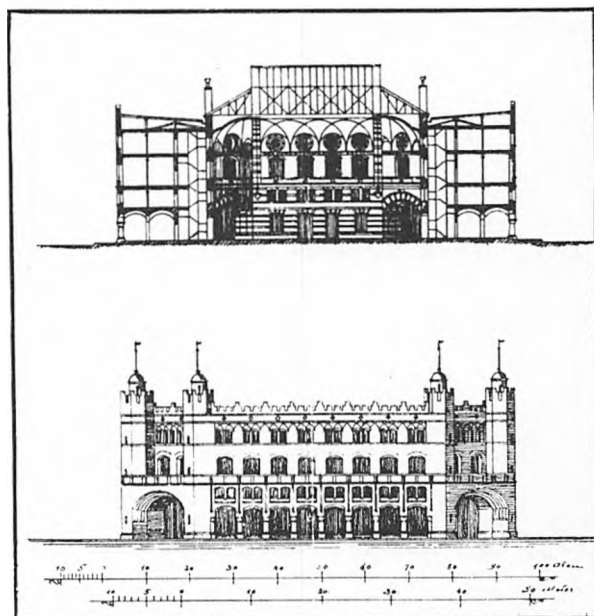
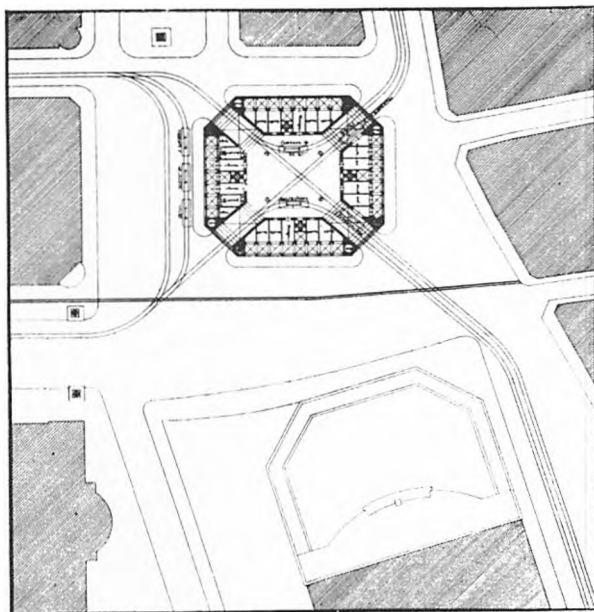
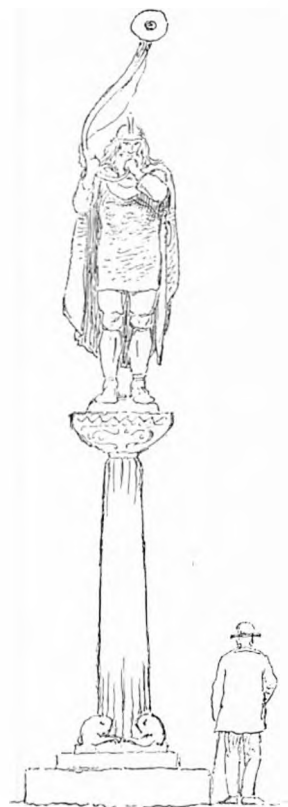
Meldahls vision

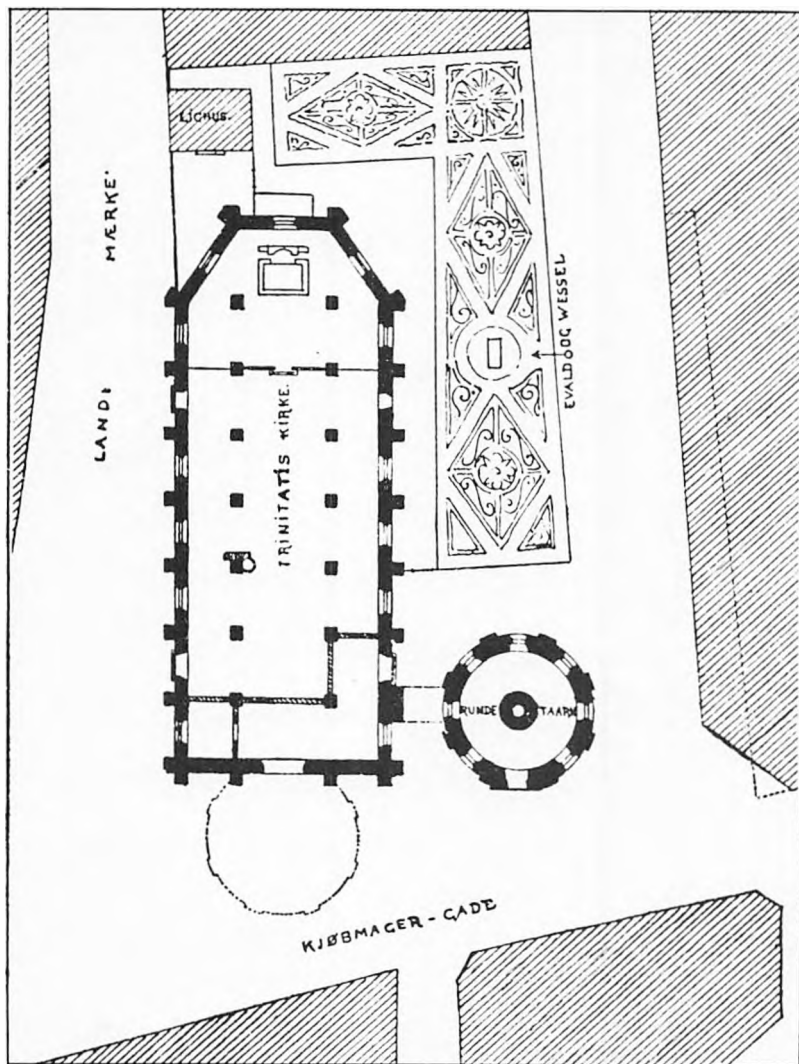
„Tænk, hvor kunde Kjøbenhavn blive en skøn By! Naar der i Vesterbrogade, vestre lille Allé, blev opstillet Statuer af Statsmænd, der førte os op til det Monument, som Frihedsstøtten betegner, omkring Frihedsstøtten 4 Statuer af Mænd, der hjalp Kongen at gøre det Værk og saa ind mod Byen Statuer af de Mænd, der førte os videre ad den frie Udviklings Vei og saa det ny Justitspalais paa det ældre Halm-torv – Ved Frederik d. 7s Statue paa Slotspladsen en Række Buster af hans Tids fremragende Mænd og i Østerallé forlænget i lige Linie ind til Bredgade en Række af de Statsmænd og Landbrugere, der havde ofret sig for Landet, og for Enden af Bredgade, der stod Danmark omgivet af Jylland, Slesvig og Øerne i 3

Hovedgrupper ude ved de 3 Allé-hjørner. I Alléen ud mod Toldboden stode saa Danmarks Søhelte. Tænk saa Partiet langs Søerne, langs Langelinie og Havnen lige til Gasværket og saa Partiet ved Rosenborg Have og botanisk Have, og naar vi engang faar udvidet Gaderne fra Frederiksberggade til Kongens Nytorv og Kjøbmagergade. Tænk, hvor ville vi lave Danmarkshistorie, hvor vilde vore Børn ikke huske alt igjen i Billedet af de Mænd, der lavede Historien ...“

Et stenpanoptikon uden lige. Det ville jo blive en rædsel.

Man tilgiver lettere de kommunalfolk, der projekterede en centralstation for sporvejene på Rådhuspladsen. Før havde der været tale om at lægge en katolsk domkirke. Rådhuspladsen måtte nøjes med de hedenske lurblæsere. Den første, tegnet af gamle Lorenz Frølich, blev opstillet på prøve.

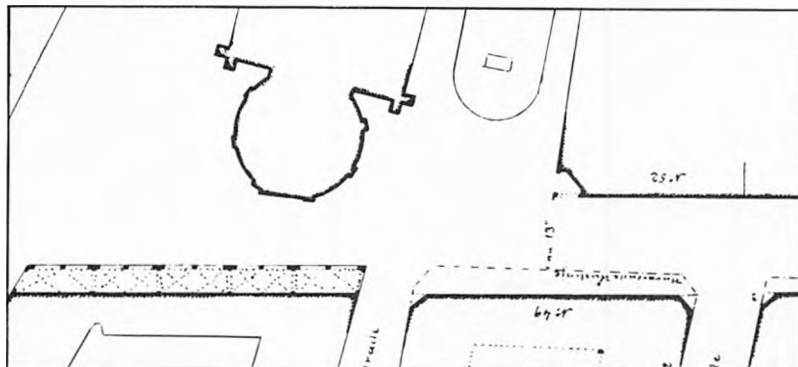

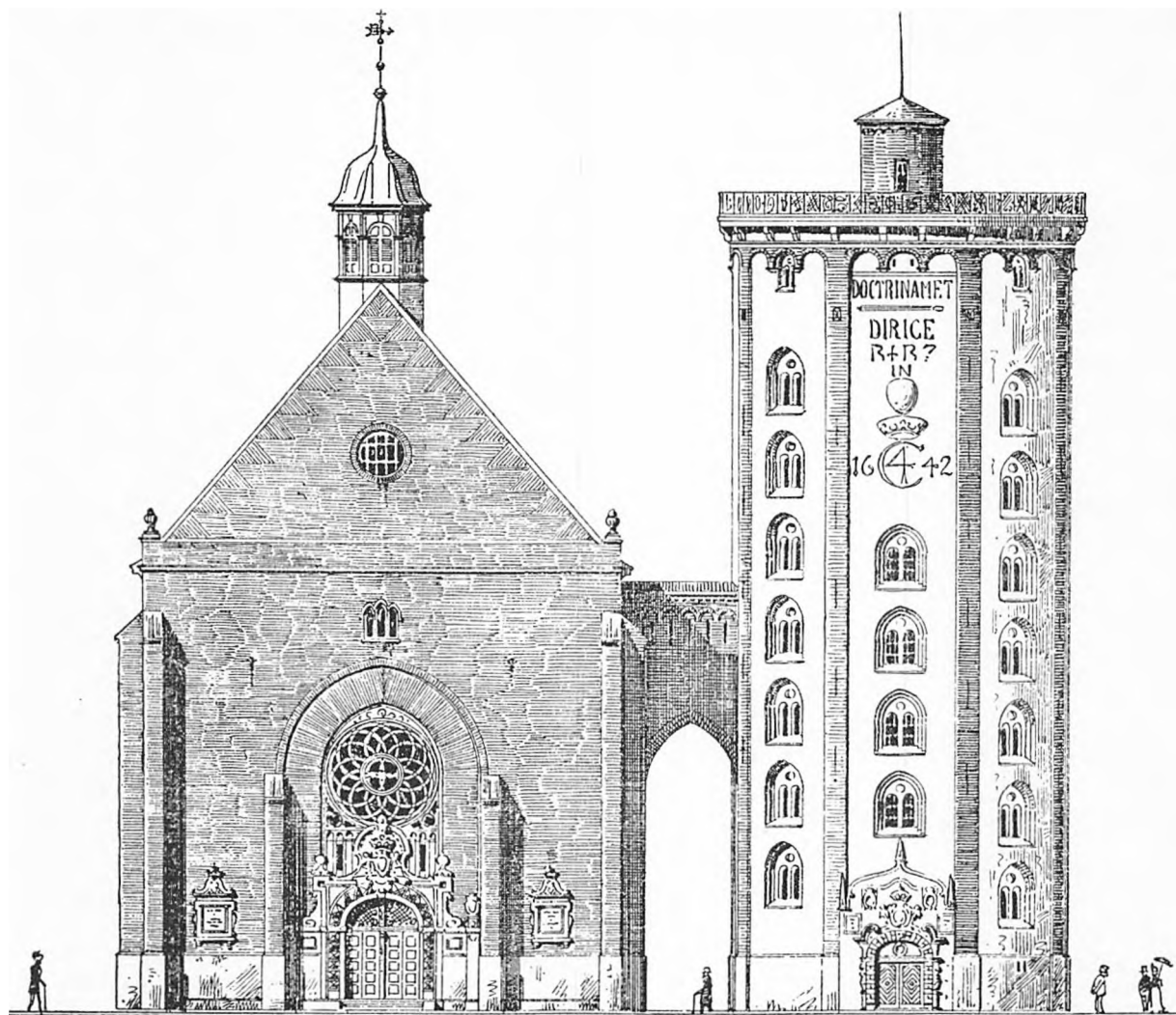

Købmagergades udvidelse

Rundetårn er ikke først i vore dage blevet en „anstødssten“ for trafikken, som det blev kaldt i en artikel om Regensen. „Den fredelige studentergård er nu vidne til den mest rastløse færdsel, måske i hele byen, og er som en anstødssten for den. Den stærkeste strøm af fodgængere, køretøjer, cykler, gule og grønne omnibusser osv. er her trængt sammen i et såre snævert farvand mellem Scylla og Charybdis, mellem Rundetårn på den ene side og Regensen på den anden. Og Rundetårn får vi vel lade blive stående, som bonden sagde – hvad ville så være rimeligere end at rive Regensen ned? Thi plads, plads, det er det, det kommer an på for tiden. Dog vi ville håbe, at det ikke sker således.“ Disse bekymrede linjer i dagtidens stil stod i tidsskriftet „Arkitekten“ 21. maj 1897, som tekst til et par skitser af arkitekt Martin Borch, der foreslog at indrette en buegang for fodgængere i nederste etage af Regensens kirkefløj ud mod Købmagergade, en væsentlig forbedring af færdselsforholdene, „thi kørebanen ville på det farligste sted blive bredere, end den er længere nede og oppe i gaden“.

Samme år den 3. december fremsatte arkitekt Carl V. Petersen sit forslag til en forbedring af kollegaens projekt, nemlig samtidig med Regensens ombygning at „beskære“ de to ejendomme nr. 49–47–45, hvor Købmagergade var snævrere – kun 13 alen bred. Se planen nederst.

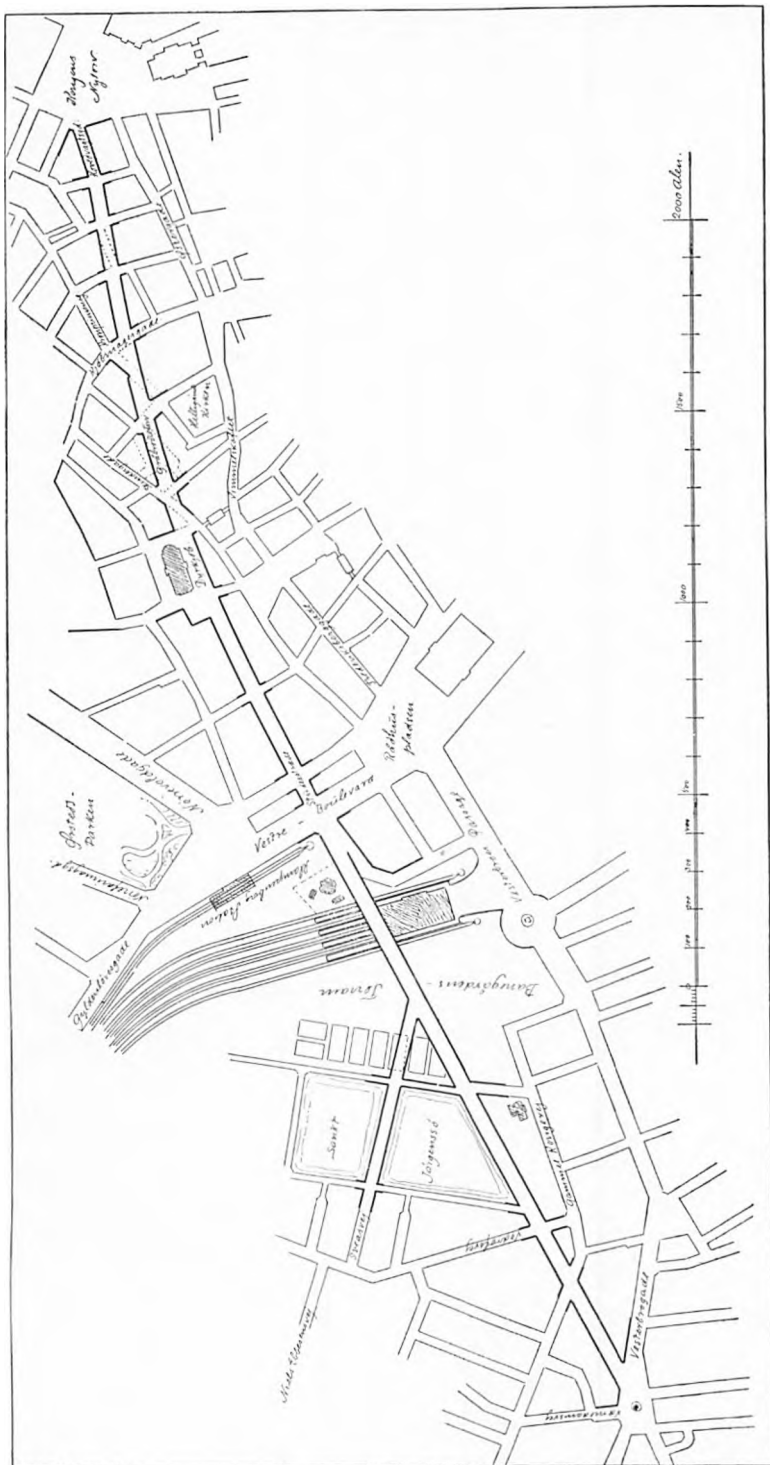
- og Rundetårns flytning

Men så optrådte i samme organ det følgende år, den 8. juli 1898, endnu en arkitekt med et tredje, nok så sensationelt projekt. Bladet omtalte de andre forslag og den selvfølgelig mest rationelle løsning, nemlig at fjerne selve „den genstand“, som spærrede vejen. Der var nu tale om intet mindre end at flytte Rundetårn! Det var den siden så kendte Anton

Rosen, især husket som Paladshotellets bygmester, der havde undfanget planen ved at høre om de store grundmurede bygninger, man havde flyttet i Amerika. Rundetårn skulle underbygges med stålrudder og på dem transporteres hen til pladsen syd for kirken. Købmagergade ville derved her blive dobbelt så bred som resten af gaden.

„Man har løst et af vor bys brændende spørgsmål uden at forandre hverken Regensen eller tårnets ydre, mens man tværtimod åbner mulighed for at skaffe byen en ny arkitektonisk seværdighed i den nye kirkegavl“.

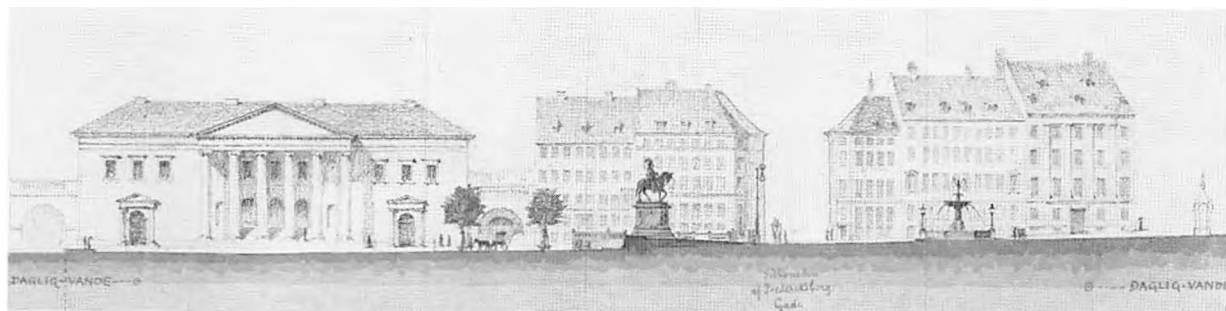
Man nøjedes til slut med Martin Borchs buegang. Selv om det også i nyere tid har været på tale at flytte Rundetårn.

Parallelgader til Strøget

Selv om trafikken dengang ikke var noget mod nu, fandt man de middelalderlige gader snævre nok til den stadig voksende færdsel. Der kom forslag til gadereguleringer her og der eller anlæg af nye gader, i 1897 endda et par stykker, der skulle lede en del af trafikken udenom Strøget. En ophavsmænd, husejer, cand. polit. Kornerup mente, kommunen burde tage sig af de større reguleringer. Forslaget drejede sig dog kun om en forbindelse fra Højbroplads til Rådhuspladsen. Det andet forslag, arkitekt Valdemar Thisted, gjaldt en større distance, nemlig anlæg af en 35 meter bred gade fra Kongens Nytorv til Vesterbros Torv, drejede sig altså om en parallelgade til Strøget, men i det hele en næsten lige, direkte forbindelse mellem Frederiksberg, Vesterbro og den gamle by.

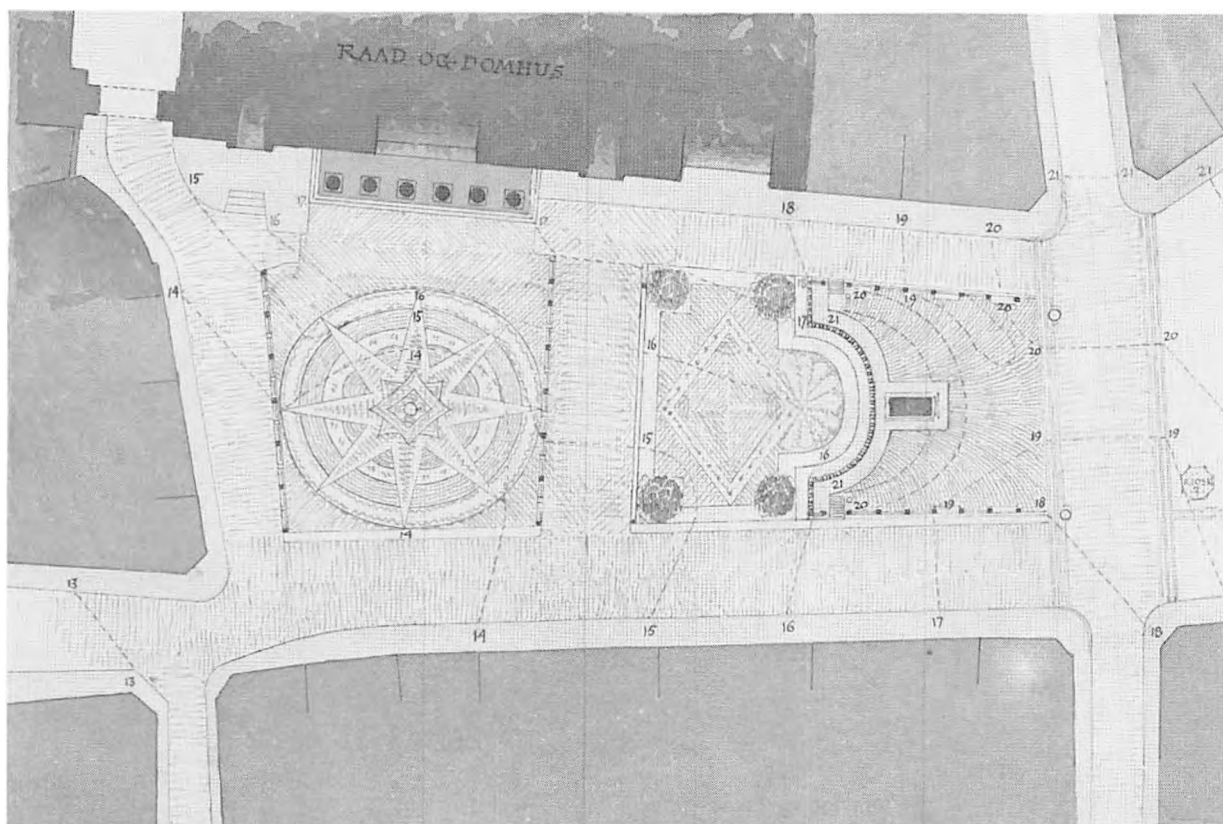

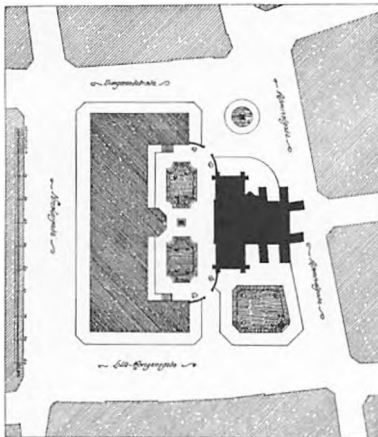
Nytorv som haveanlæg

Det var Christian IV, der anno 1606 gav befaling til anlægget af Nytorv, så det kunne være meget passende her at rejse en rytterstatue af denne monark, byens anden grundlægger, som Hans J.

Holm foreslog det i 1897, samtidig med han havde givet tegning til en omlægning af hele pladsen med et af de i datiden så yndede kunstfærdige anlæg, dog heller ikke her realiseret.

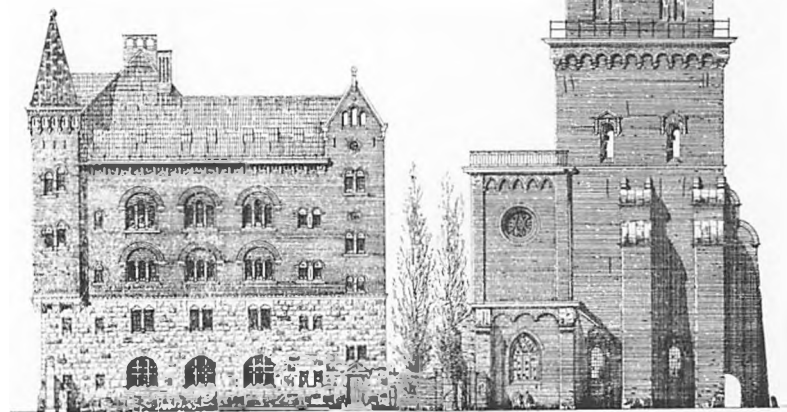
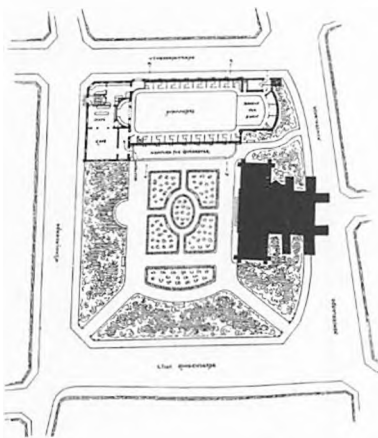
Planen blev vel fremsat, fordi torvet snart skulle nedlægges som sådant. Fra 1910 ophørte salget fra de ambulante butikker, slagtervognene, der i tætte rader fyldte hele pladsen.

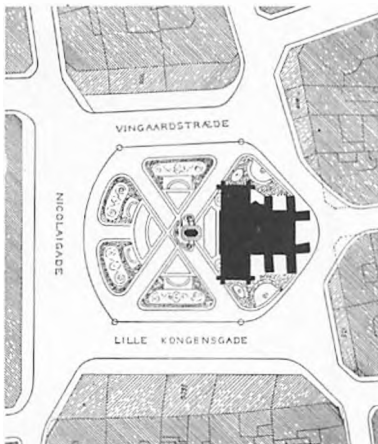
Nikolaj kirkeplads

Slagterboderne havde allerede fra første færd forarget mange. Ikke blot gejstlige, også arkitekter og kunsthistorikere fandt det efterhånden usømmeligt som tårnet blev anvendt, underdelen prydet med nødtørftsanstalter og en flytteforretnings skilt over døren i stedet for kirkens skytshelgen!

Flere arkitekter fremsatte med tiden deres forslag. H. F. C. Wenck foreslog – øverst – at lægge en trefløjet borgagtig Statstelegrafbygning på pladsen, C. Leuning-

Borch – i midten – ville opføre en badeanstalt for damer ud til Lille Kongensgade, og Vilhelm Dahlerup – nederst – frilægge hele pladsen som anlæg.

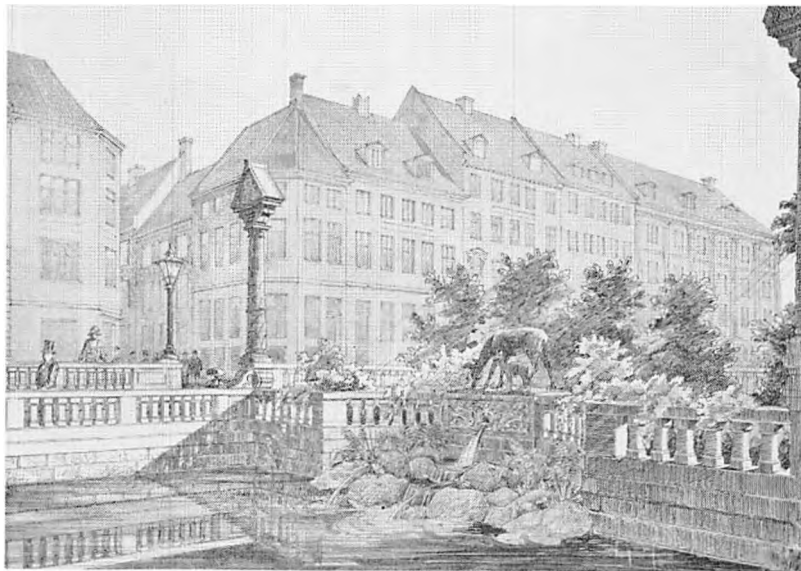

Pladskunst

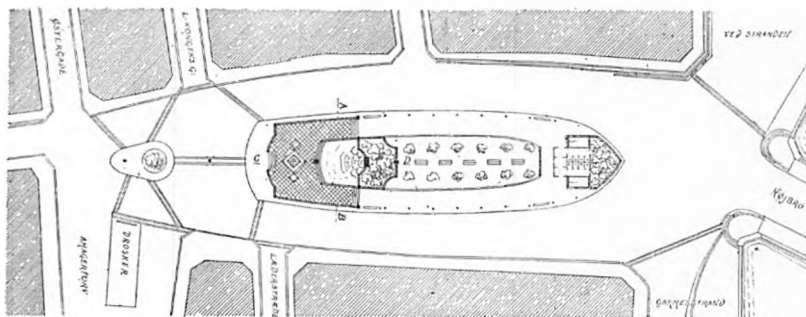
Man syslede i det hele meget med anlæg af pyntelige pladser i de dage. Klein havde ved fremsættelsen af sit Halmtorvprojekt – foran side 84 – fremhævet, at man havde forsømt at give runddelen omkring Frihedsstøtten en passende randbebyggelse med Amalienborg som forbillede! Staten kunne som ejer af det meste af arealet have forlangt bygninger med hjørnepavilloner og fremhævede midterpartier. Men Kleins egen runde plads foran rådhuset var jo som en hund i et spil kegler, akavet lagt i forhold til omgivelserne og med monumentet i centrum midt i den vigtige færdselslinje! Overfor rådhuset burde der lægges „en monumental Bygning, ikke en Spekulationskaserne“, mente han også. Her kunne Glyptoteket passende være bygget, i stedet for i en afkrog bag det kommende rådhus. Men han mødte ikke større forståelse i sin æstetiske vurdering af det gamle bybillede.

Højbroplads

Forskønnelsesforeningen må ikke have fundet Højbroplads slet så malerisk som Klein, siden man bad Nyrop projektare pladsens omdannelse til blomstertorv. De fik sandelig noget at kigge på, en plan, der dog trængte til nærmere forklaring. „Hovedpartiet“, fra oven set som en båd med stævnen mod Højbro, var asfalteret og et par tommer højere end kørebanelen. Nærmest Amagertorv var en alendyb forsænkning, omgivet af en balustrade og belagt med ita-

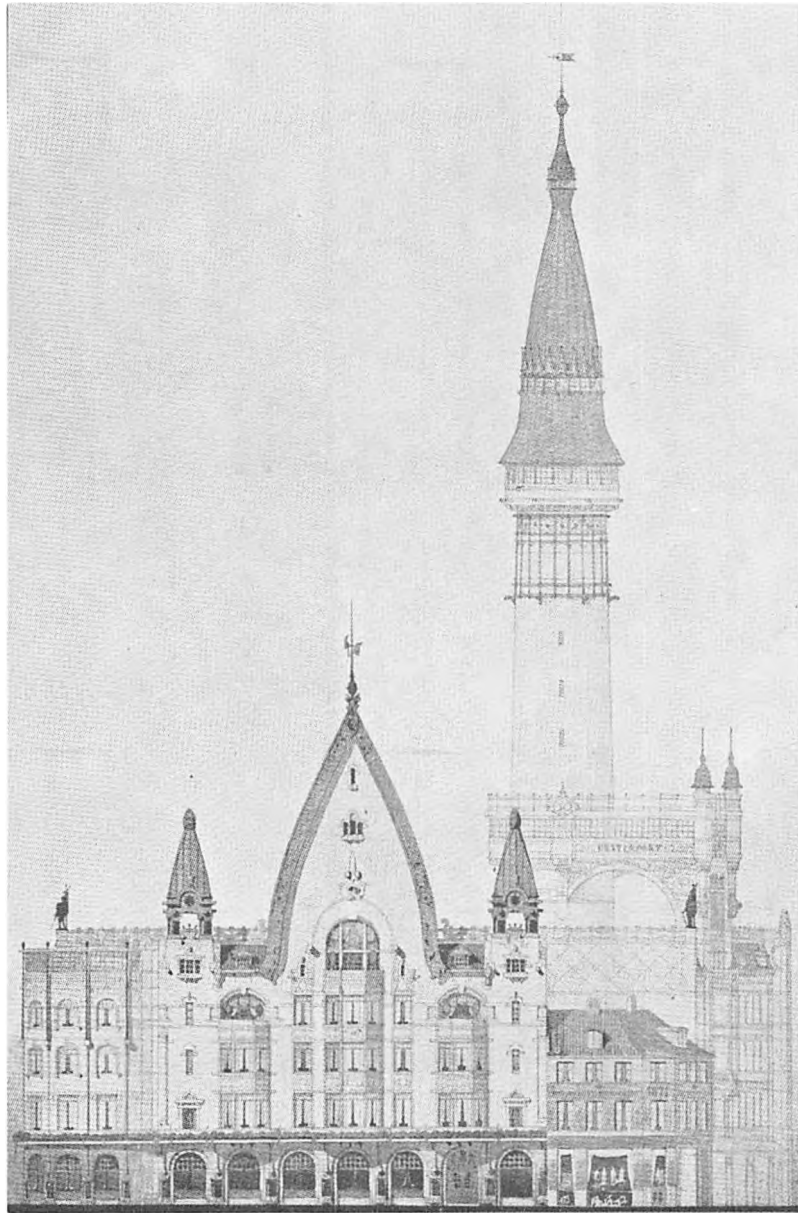

Martin Nyrops projekt

liensk mosaik, i den igen et bassin, der blev fyldt med vand fra et rindende væld! Bag ved var et „bosket“ samt en række bænke mellem to træer, og uden for dem plads til blomstervogne på begge

sider. Her lå tillige et nødtørftshus og et „bosket“. Og så er endda ikke nævnt det søde hjortepar, hinden og kiddet! Som ses på projektet øverst. Det kunne være blevet så yndigt.

Højest utraditionelt og fantasifuldt var Anton Rosens konkurrenceprojekt fra 1901 til en bygning mellem Strøget og Vester-gade. Det slanke udsigtstårn, der målte 135 alen til spirtoppen var som hele bygningen udført i kridt-

sten for at fremhæve det røde rådhus, og „ved byporten med sin silhuet give en mindelse om by-våbenet“. Knap så opsigtsvæk-kende var andre projekter, fra ne-den Lemches og Thonnings samt Vilhelm Fischers foretrukne.

Rådhuspladsen

Rådhuspladsen blev selvsagt ikke anlagt efter Kleins plan eller be-bygget efter fastlagte retnings-linjer, men bygherrerne ønsker.

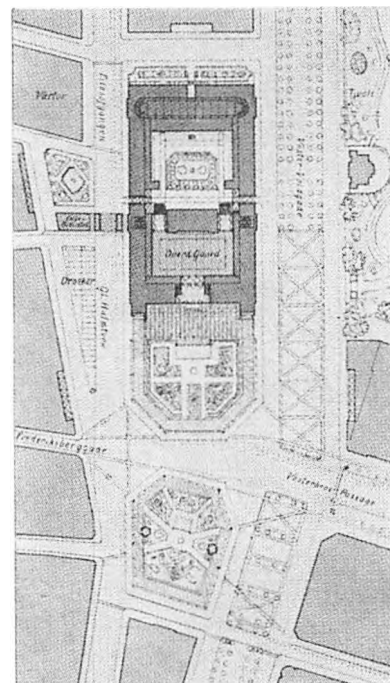

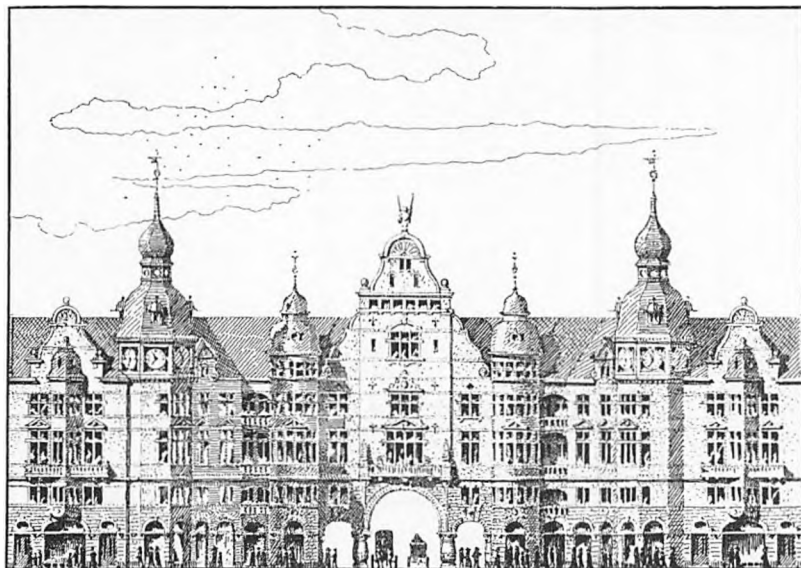
Slutstenen på klunketiden

Er det uretfærdigt at kalde også Nyrop et barn af klunketiden? Med alle sine detaljer, figurer og masker, mennesker og dyr, brandmænd og vægtere, isbjørne og hunde, hvad det nu alt sammen er – og den skinnende guldbisp på facaden, den eneste af dem, der spiller en væsentlig rolle i helhedsbilledet, modsat de mange små, de kræver et studium at finde, men som øger bygningens charme.

Man ser et par eksempler på Krøyers billede i Rådhusbiblioteket herover. Mesteren står mellem sin konduktør Emil Jørgensen og murerformand Heinrich Krone, henholdsvis til højre og venstre.

Også Nyrops pladskunst var præget af samtidens smag, hans Højbroplads såvel som hans forskellige forslag til Rådhuspladsen. Nyrop havde endda fablet om at stille Gefionsspringvandet op foran Rådhushaven, som det fossende vand skulle forsvinde i. Det var dog ikke forudsat på hans projekter til pladsen, hvor rådhuset til gengæld er helt omgivet af prydanlæg, og hverken Vester Boulevard eller Vester Voldgade regnet for færdselsårer af betydning, ja, sidstnævnte ført igennem den biblioteksbygning, han ville lægge foran Vartov! Se planen her.

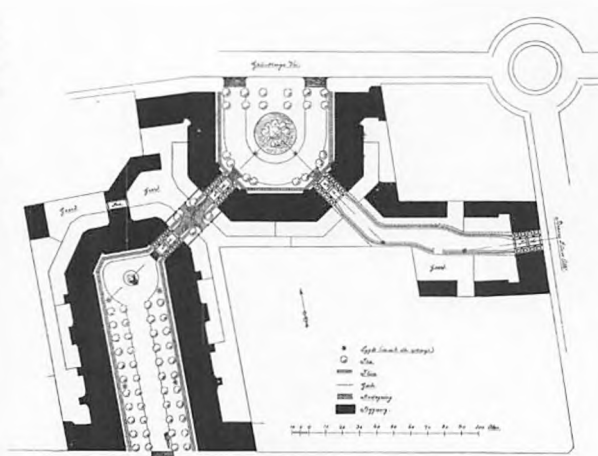
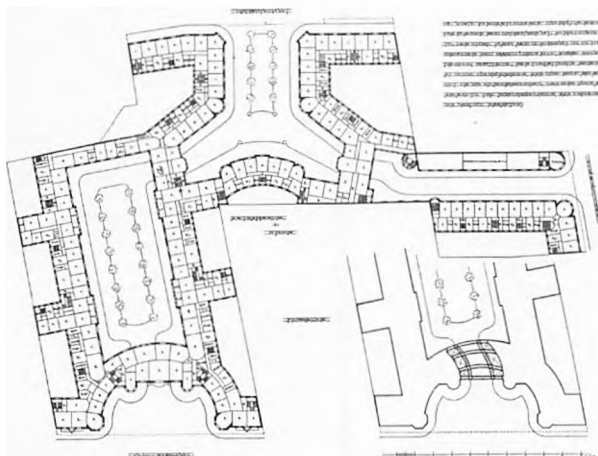
En besværlig byggegrund

Det vrirlede med konkurrencer i tiden før og efter år 1900. Arkitekterne kunne komme ud for svære opgaver som bebyggelsen af den grund mellem Gammel Kongevej, Bianco Lunos Allé og Grundtvigsvej, som et privat konsortium gerne så „tilvejebragt en forbindelse mellem“. Arealet var sammenstykket af mindre villagrunde, også den, hvor Grundtvig

havde boet i årene 1859–67. Huset skulle naturligvis rives ned, men Rolf Schröder, der fik førsteprisen for sin plan – nederst til højre – havde inderst på den åbne plads mod Gl. Kongevej, tænkt „rejt et Mindesmærke for Grundtvig, som sammen med de 2 andre Pladser – Grundtvigsplads og Pasteurs Plads – skulle forskønne Frederiksberg“!

Klunketidens stil

Som Schröder havde også Richard Bergmann tilstræbt en „lys og luftig Plan“. Men „hovedtanken var, at bygningen mod Gammel Kongevej kunne blive så rentabel som muligt“. At bygningen var trukket tilbage i en bue, gav „større facadestrækning“ med store herskabelige lejligheder i etagerne og flere butikker i stuen. Et springvand med siddepladser kunne måske gøre sit til, at „øjet måtte hendrages på komplekset“. Nutildags ville man gøre store øjne ved en nybygning som denne! Men dengang et dagligdags syn, selvom stilarterne skiftede. Der var dog dem, der mente det utilfredsstillende med disse stilerligninger som arkitekten Valdemar Koch i sit forsvar for Nyrop mod Meldahl, der ellers havde givet hans eget rådhusprojekt prisen! Nu havde man i et århundrede bygget i den ene stilart efter den anden. Nyrops fejl var, at han med støtte i den gamle havde skabt sin egen stil, og derfor skulle han kanøfles!

De ville alle tage hensyn til Børsen

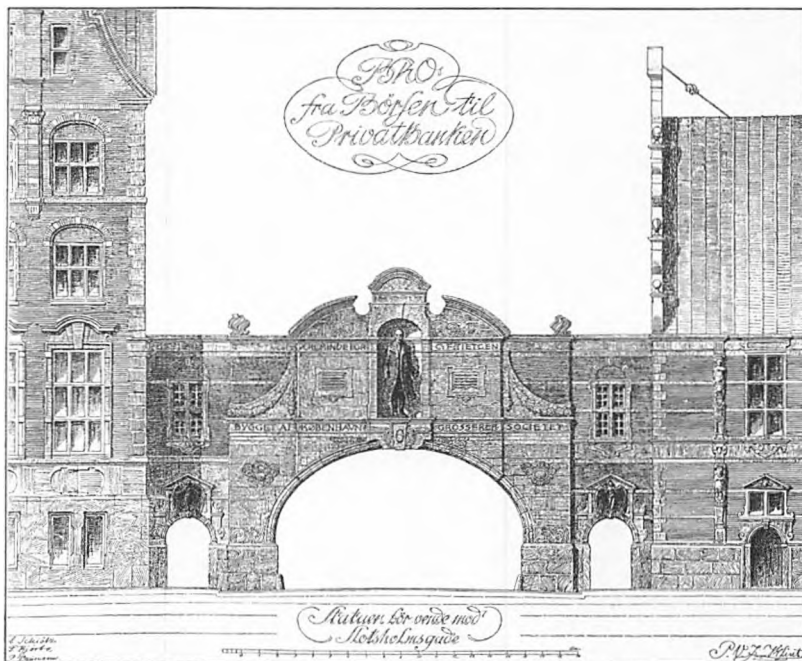
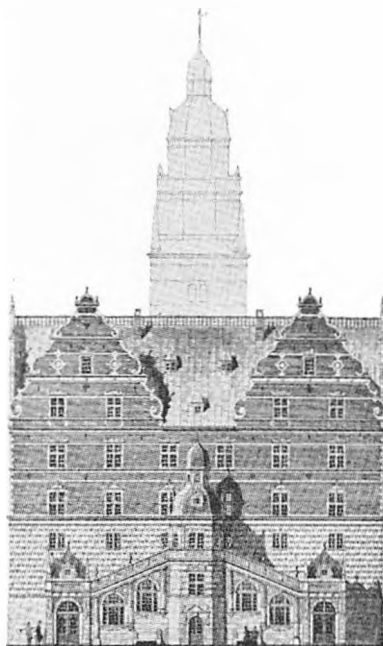
Huset herover står i grel modsætning til det omtrent samtidige på forrige side. Martin Borch havde til sit projekt til Privatbanken med velberåd hu anvendt sin sædvanlige enkle form, den lidt tunge, gotiske renaissance med strenge linjer og røde mure for at give den farvestrålende og billedsmykkede børsbygning det rette relief.

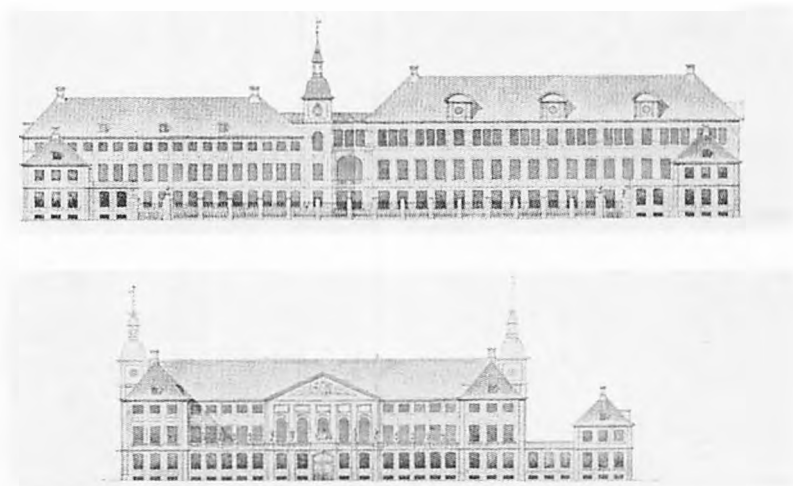
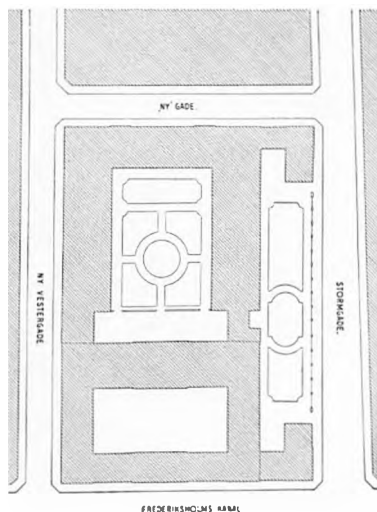
Og de stejle kviste skulle minde om forgængeren, det ved opførelsen halvtredie århundrede før højlig berømmede bygningskompleks, de „Syv søstre“. Borch var jo en af de få arkitekter, der kunne gøre det gamle til deres eget.

Men publikumstække havde projektet ikke, bladene skrev om pakhuspræg, og at bygningen „ik-

ke var et prægnant udtryk for tiden“. De andre deltagere havde arbejdet i renaissance. Albert Jensens projekt ses herunder.

Kunstnerisk set var Borchs det bedste, Axel Bergs det dårligste, som man valgte! Mere mærkeligt P. V. Jensen Klint kunne foreslå broen mellem Børs og bank som et monument over Tietgen!

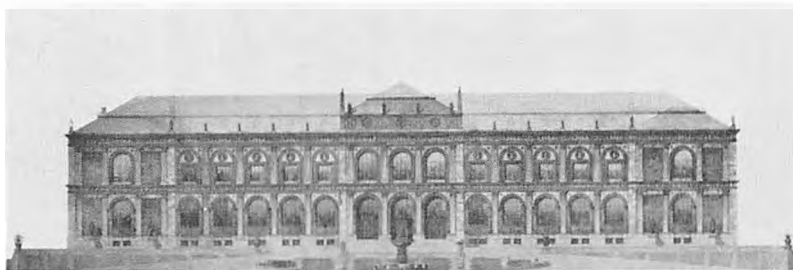

Museumsbyggeriet igen

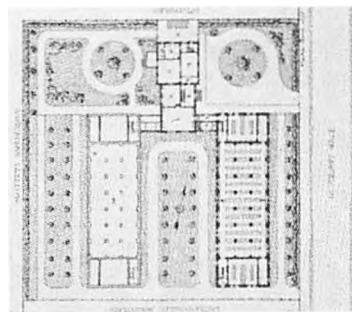
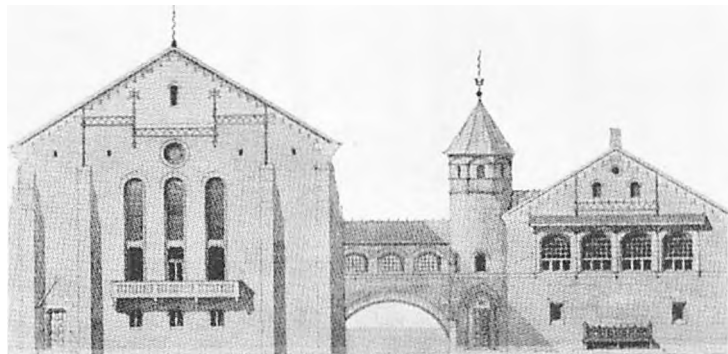
Det lykkedes ikke at få bygget et nyt nationalmuseum inden 1890, den frist, der var sat for at få lov til at opføre det ved siden af Kunstmuseet.

Plan til udvidelse af palæet i den gamle stil udarbejdet af professor Storck – som plan og opstalt har viser – mødte modstand på Rigsdagen.

Kunstmuseet stod færdigt 1896, hvor der efter planen 1872 skulle have ligget en kirke. Dahlerups projekt var unægtelig mere festligt end L. Clausens her viste.

Landsarkivet i København.

Kastellet som park og museum

Det var først i årene efter 1917, der blev arbejdet med planer om Nationalmuseet i Kastellet, det mest skånsomme af de projekter, der gennem tiderne havde truet det militære etablissement med udslettelse. Barbari var det naturligvis, at der ved Frihavnsanlægget i 1894 brutalt blev skåret en jernbanelinje gennem de grønne volde. Alt taget i betragtning var det måske billigt sluppet. Meldahls eviglange Østallé af vejtræer og statuer blev aldrig til noget, men endnu i 1903, da den gamle husarkasernes grund skulle bebygges, og Grønningen anlægges som boulevard, kunne der ikke sælges grunde mod kastelsgraven, før det var afgjort, om der her skulle være et villakvarter, der da også er indtegnet på planen, endda også langs Søndre Frihavnsvej! Indtegnet på planen er også et forslag til bevarelse af kastelsterrænet som park! Ideen var fremsat i 1898 af Turistforeningen! Parken skulle i forbindelse med Langelinjeanlægget være centrum for sporten med sportsplads på Kastelspladsen. Planen var på opfordring af en Kastelsparkkomité i 1901 udarbejdet af stadsingeniør Ambt, arkitekt Eugen Jørgensen og landskabsgartner Edv. Glæsel.

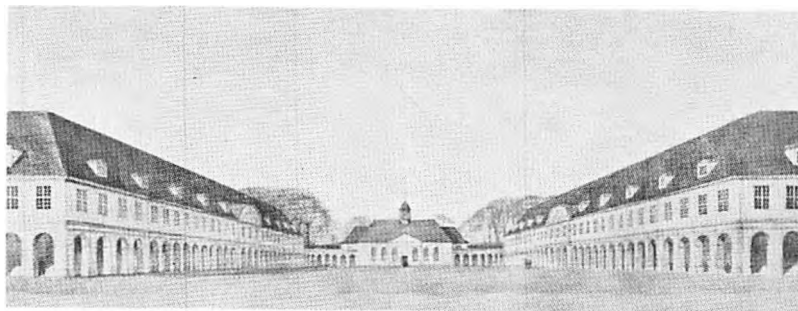
Heldigvis blev ingen af projekterne til virkelighed, heller ikke de senere museumsplaner. Se th.

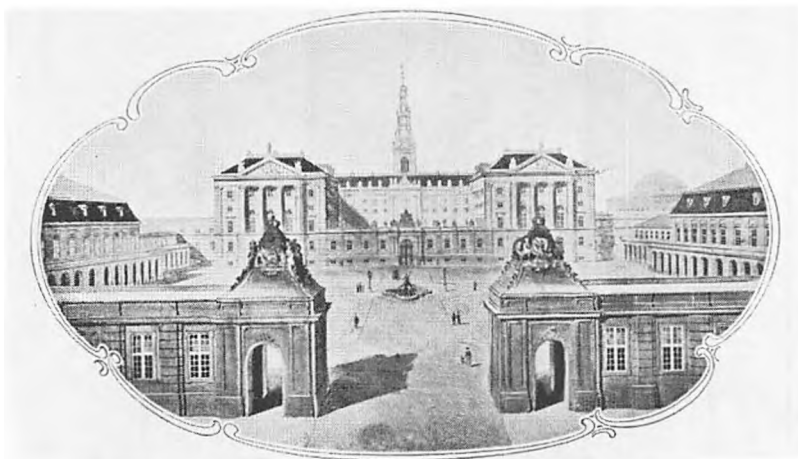
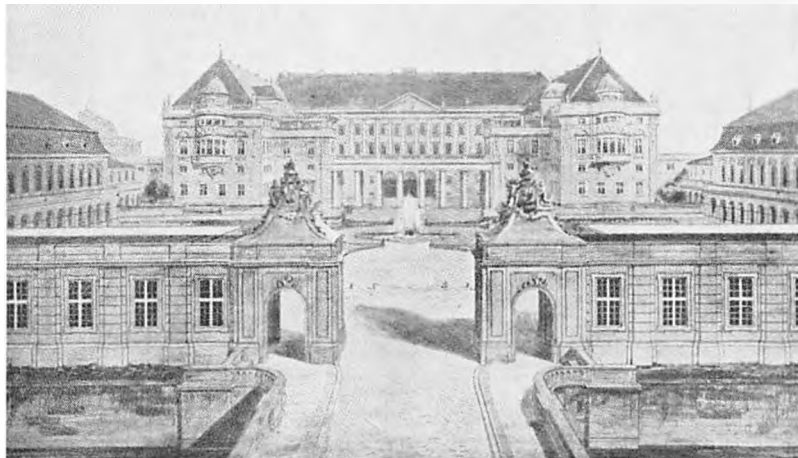
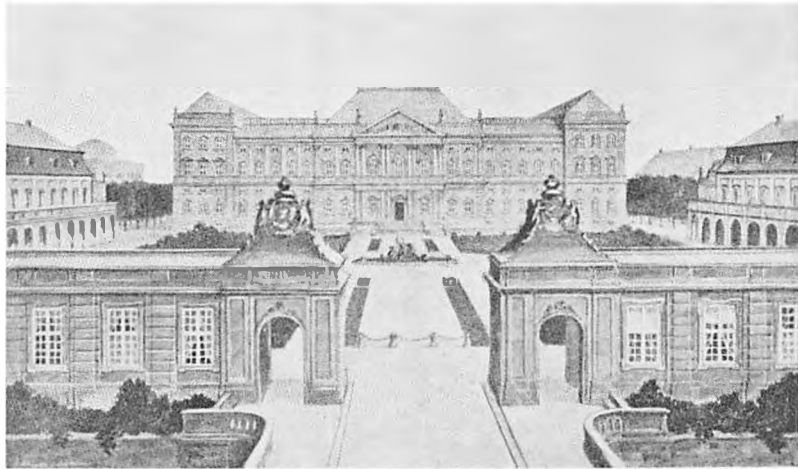
Heller ikke vor tid har lige stor respekt for ældre arkitektur, heller ikke når det gælder Nyrop. Hans landsarkiv var på sin vis et projekt, for en udvidelse skulle

ske ved at opføre en tvillingbygning til magasinfløjen vis-à-vis denne. I stedet for har man bygget en kolossal sodsort bunker, der skæmmer hele gadebilledet. Nyrops muntre herregårdspastiche med læsesal og tjenesteboliger har man sløjft til fordel for

en idéforladt moderne forbindelsesfløj, og haven foran arkivet er brolagt! Der var sin tid en arkivar, der ikke ville søge chefstillingen og bo i en grøn oase midt i Nørrebro's stenørken. Nu havde han ikke behovet at gøre sig slige bekymringer.

Slotsprojekter igen

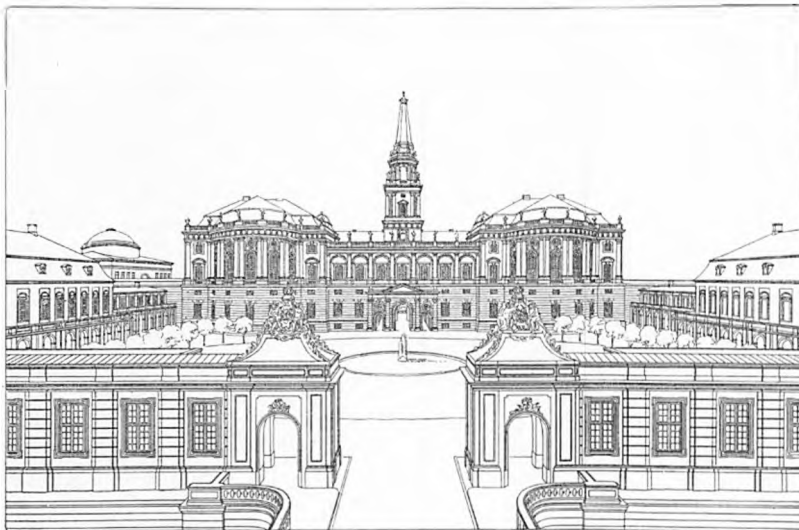
Havde den første konkurrence ikke ført til et positivt resultat, blev den ny nærmest en skandale, både på den ene og den anden for ikke at sige også den tredje måde. To år efter systemskiftet i 1901 bestemte regering og rigsdag med uvant hast, at nu skulle det være alvor med slotsbyggeriet, nemlig i anledning af Christian IXs nær forestående regeringsjubilæum.

En fri konkurrence blev udskrevet, og en bedømmelseskomité nedsat på ikke mindre end 26 medlemmer, deraf kun 5 arkitekter, blandt dem de to antagonister Meldahl og professor Hans Holm, hvem fulgte de øvrige tre, Ulrik Plesner, Axel Berg og H. Storck. Så red den kammerherre alene!

Det var nærmest på forhånd afgjort, at Nyrop burde være manden. Hans rådhus vidnede jo om hans dygtighed.

Holm havde udtalt, at det slet ikke gjaldt om at finde det bedste projekt, men hvem der stod bag de forskellige, så man kunne få den rette mand til at bygge!

Og det bedste projekt var absolut ikke Nyrops. Selv hans fortalere havde en lang række anker og sagde i bedømmelsen sig selv imod. Først udtalte man, at slotets helhed og forbindelsen med Ridebanen var hævdet, så projektet måtte være „forfattet af en talentfuld kunstner“, og sidst stod der, at bygningens arkitektur ikke harmonerede med bygningerne omkring ridebanen, og i det hele taget efter fleres skøn manglede noget af den festlige værdighed, som kunne ønskes.

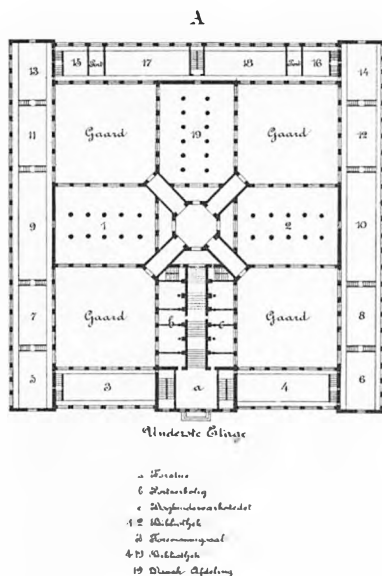
12. Brummer og Mørk-Hansen: Fagade mod Ridebanen

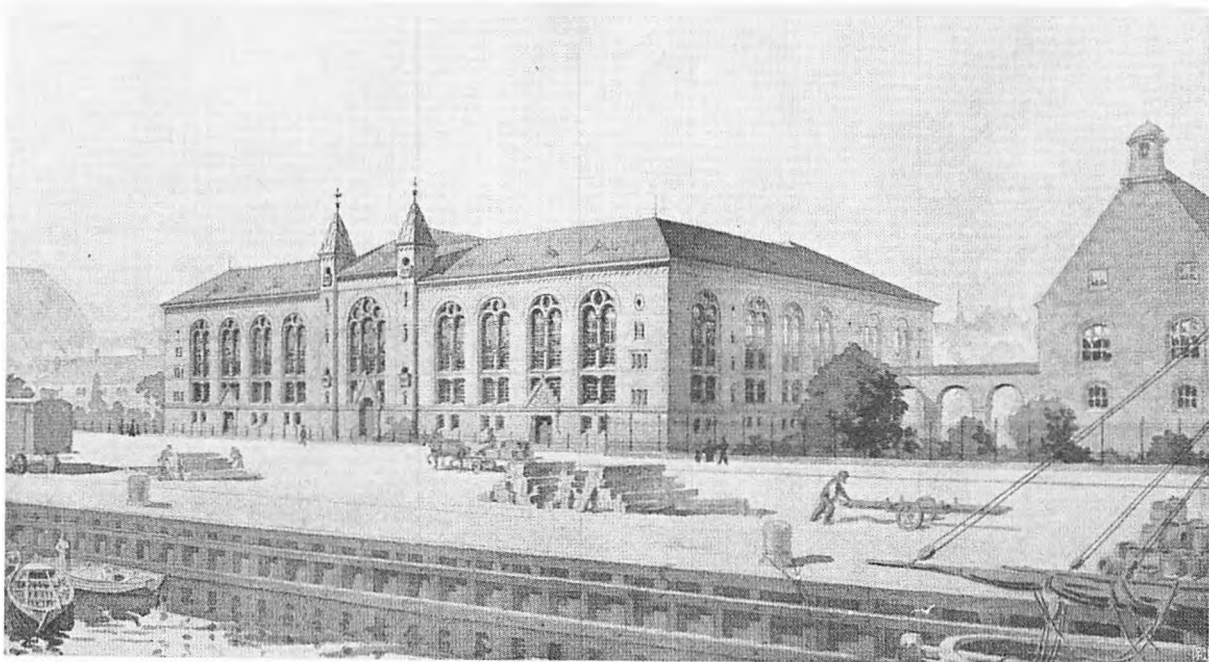
Trods alle svaghederne kom Nyrops projekt alligevel med i første klasse. Man havde nemlig ordnet præmieringen således, at tre blev sat i første række. Rådhusets byg-

mester kunne man dårligt udelade og kun placere forrest, og hans projekt havde i hver fald den fordel, at det var det billigste! Hvad også havde spillet en

rolle ved bedømmelsen, blev det direkte sagt! I første række kom videre A. Clemmensen og Thorvald Jørgensen, hvis vidt forskellige projekter heller ikke var fremragende. Alle tre er vist ovenfor i samme rækkefølge, som de her er nævnt, og blev belønnet med hver 6000 kr. og ret til at deltage i en ny konkurrence, hvad ikke tilkom dem i anden række, de to arkitektpar, Sylow & Fischer samt Mørk-Hansen og Brummer, der tilmed måtte nøjes med hver 1500 kr. Værst var det dog, at Mørk-Hansen og Brummer oprindeligt havde stået i første række og var blevet flyttet ned, fordi man opdagede hvem de var! Meldahl havde røbet dette overfor Brummer, hvis her viste projekt tilmed har præget Thorvald Jørgensens Christiansborg!

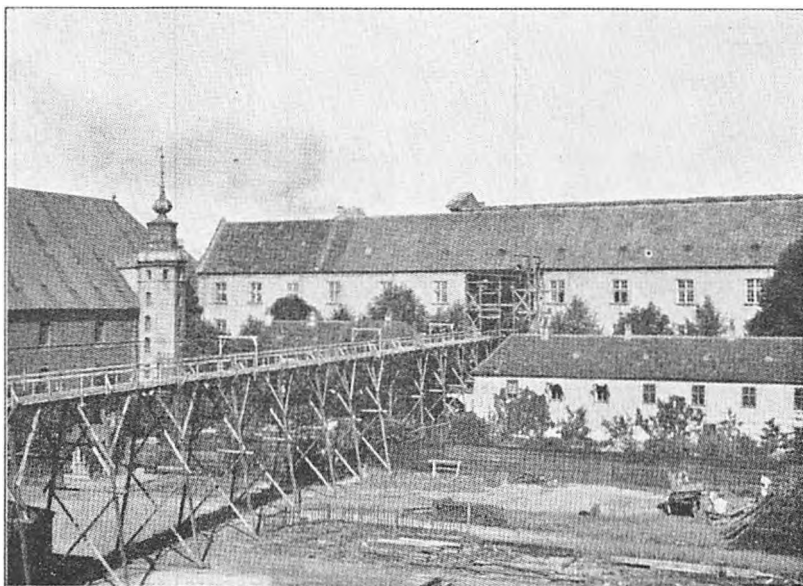
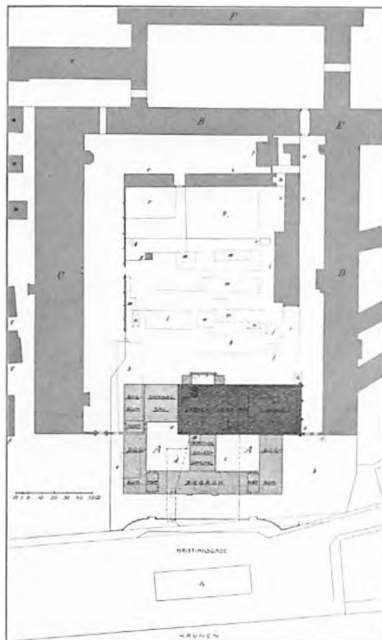

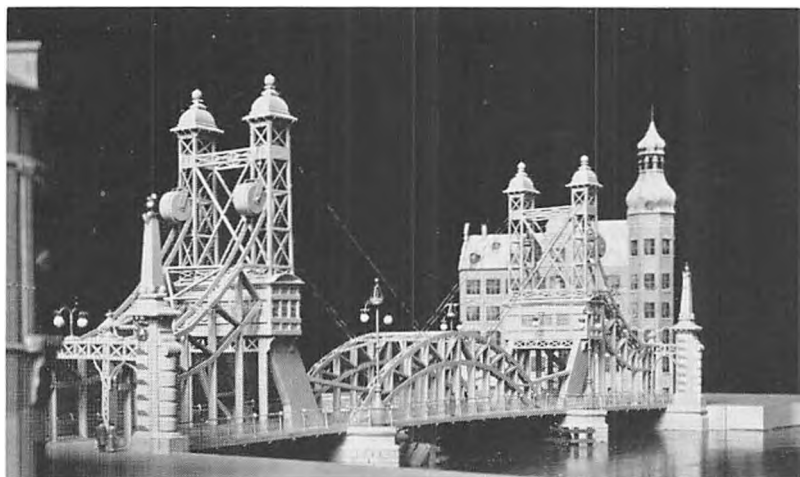
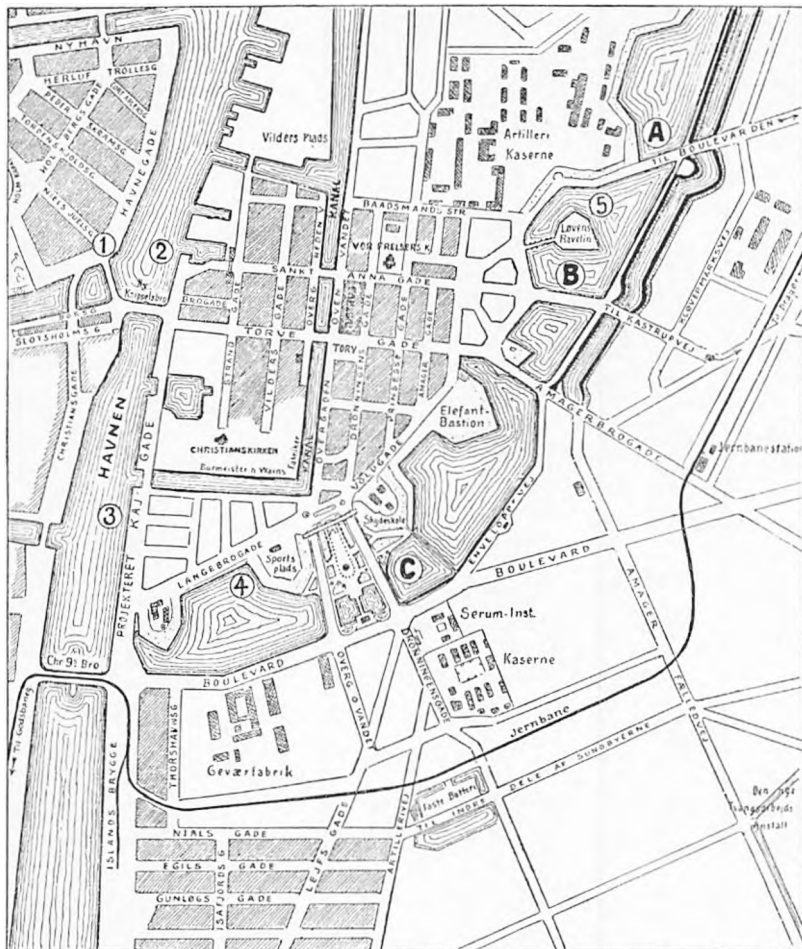
Det blev Tøjhusgrunden til sidst. Loven kom i 1897. Holm havde tegningerne færdige i 1900, og da Bruun havde taget sin af-

sked samme år, fik han også opfyldt sit ønske om, at hovedindgangen blev fra Tøjhusgården – den senere Bibliotekshave – i stedet for mod Havnegade, som på

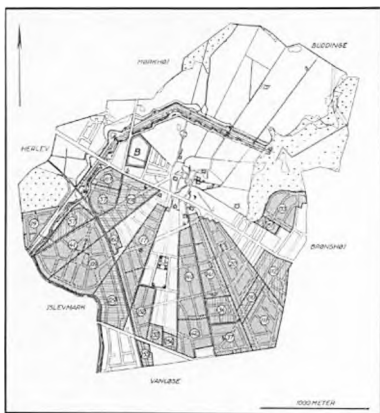
billedet herover. Herunder ses, hvor praktisk det var, at biblioteket kom til at ligge lige overfor det gamle, så bøgerne kunne flyttes ad den interimistiske bane.

Christianshavnsplaner

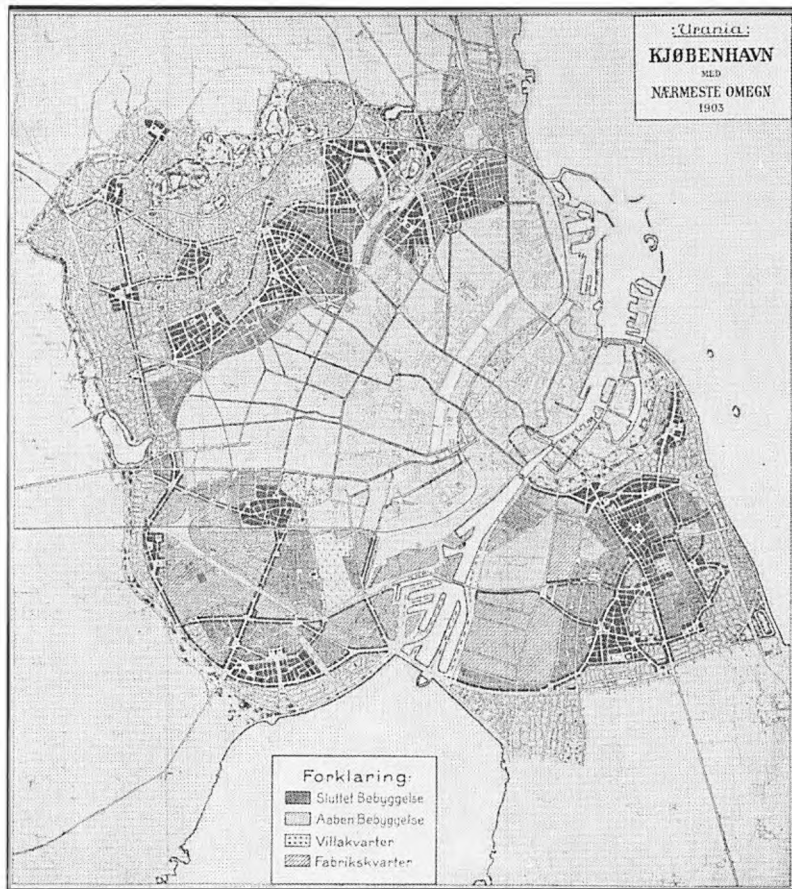

Christianshavn har til de sidste dage bevaret sit gammeldags særpræg, ja, blot få minutter fra den rivende trafik på Torvegade været som en provinsidyl. „Politivennen“, bladet med den altid vågne kritik, skrev dog allerede i 1801 en artikel: „Hvorfor Kristianshavn er anset så meget slettere end Kjøbenhavn“. Terminologien i sig selv antyder også byens særstilling. Men Christianshavn var dog en del af Voldenes København og havde også mærket de snærende bånd. Den stigende befolkningstilvækst havde fremmet en tættere og højere bebyggelse. Driftige christianshavnerne skøttede ikke stort om dette særpræg og ville vil billige Wildes foran omtalte havneplan, der regnede med at voldene snart ville gå samme vej som Københavns. Men militæret beholdt volden som led i befæstningen. Til alt held! 25 år senere havde formanden for grundejerforeningen, apoteker Victor Pedersen sammen med arkitekt Eigil Fischer udarbejdet planen her, der på ingen måde gik ind for at sløjfe volden, men blot foreslog tre gennembrydningen for at skabe bedre forbindelser med omverdenen, og på den måde puste liv i kvarteret. „Christianshavn var grundlagt som forretningsby, og kun handel ogandel kan hæve den“, havde man før sagt. Nu var forbindelsen med København god nok med de to nye broer, selv om Knippelsbro var et monstrum! Dog ikke det her viste!

Københavns landsbyer

Var Christianshavn Christian IVs første udvidelse af Københavns stadsområde, fulgte der efter hans tid ingen andre, før man i henholdsvis 1901 og 1902 gjorde Københavns kommunes areal på 24 kvadratkilometer tre gange større med „de indlemmede distrikter“, som det officielle navn så smukt lyder! Det var Brønshøj kirkesogn med byerne Brønshøj, Uterslev, Emdrup og Vanløse, af Hvidovre sogn Valby og Vigerslev, samt Sundbyerne af Tårnby sogn. Forudsætningen var naturligvis den kolossale vækst af hovedstadens befolkning. De spåmænd havde skønnet forkert, der som Meldahl troede, at den øgede befolkning magelig ville kunne få plads indenfor søerne til år 1900! Nu måtte man også have plads udenfor kommunegrænsen, hvor det åbne bondeland strakte sig om landsbyerne, kun her og der lidt købstadmæssig bebyggelse. Man var dog klar over, at bebyggelsen ikke burde brede sig uden regler, og i en international konkurrence udskrevet 1908 sejrede Stadtgeo-

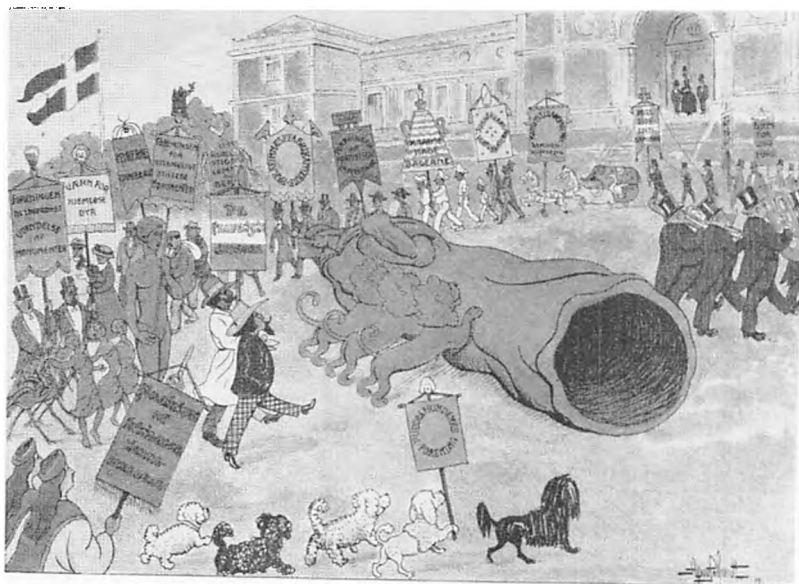
meter Carl Strinz, Bonn. Vinderprojektet ses her. Iøjnefaldende er ikke mindst det efter tidens mode vildsomt slyngende vejnet, dog kun fulgt i ringe udstrækning. En svaghed var også, at der slet ikke var regnet med ejendomsgrænser, der spillede en stor rolle ved datidens udstykninger. Man kan iagttage begge ting ved at sammenligne den lille plan af Husum fra 1941 med samme areal lige overfor på den større plan og konstatere, at udstykningen er sket anderledes. Og hver udstykning har fået den mærkeligt spidsede

facon, fordi Husum by i 1809 blev delt mellem gårdmændene ved den såkaldte stjerneudskiftning. Lodderne strålede ud fra gårdene i byen, bredere og bredere jo nærmere de kom skellet til nabobyerne, en højst upraktisk måde at dele bymarken på, og som kun havde den fordel, at de konservative bønder kunne blive boende på deres gårde inde i landsbyen. Den landmåler, der hjalp bønderne ud af fællesskabet, projekterede samtidig hovedgadenettet i det moderne Husum syd for Frederikssundsvejen.

Den gavmilde brygger Carl Jacobsen

Carl Jacobsen, „Bryggeren“, var på sin vis en original, som når han med en rød rose i munden kørte gennem byen i åben vogn. Men tillige en mæcen i et format, København hverken før eller siden har haft. Som det største resultat af hans gavmildhed må vel nævnes Glyptoteket, som hans måske mindste den forkætrede men verdensberømte Lille havfrue.

Kasserede statuer

Fra „Blæksprutten“ stammer de spøgefulde billeder på denne side. Øverst værger kunstkere adgangen til Kongens Have, hvor det var påtænkt at placere billedhuggeren Bøgebjergs besynderlige Grundtvig med fugleburet, et resultat af den side 113 omtalte

konkurrence. Havens brogede komparseri af statuer ser opskræmte til, og planen blev lykkeligt afværget. Nederst flyttes det ikke mindre ildesete Danmarksmonument – der dog i 20 år hævdede pladsen foran kunstmuseet – til et sted i Østre Anlæg.

Ikke alle bryggerens gavtilbud blev modtaget med lige stor begejstring. At det trods modstand lykkedes ham at genrejse Nikolaj spir var trods alt til gunst for bybilledet. Og ville det have været så stor en ulykke, om han også havde fået sat spir på Frue kirke?

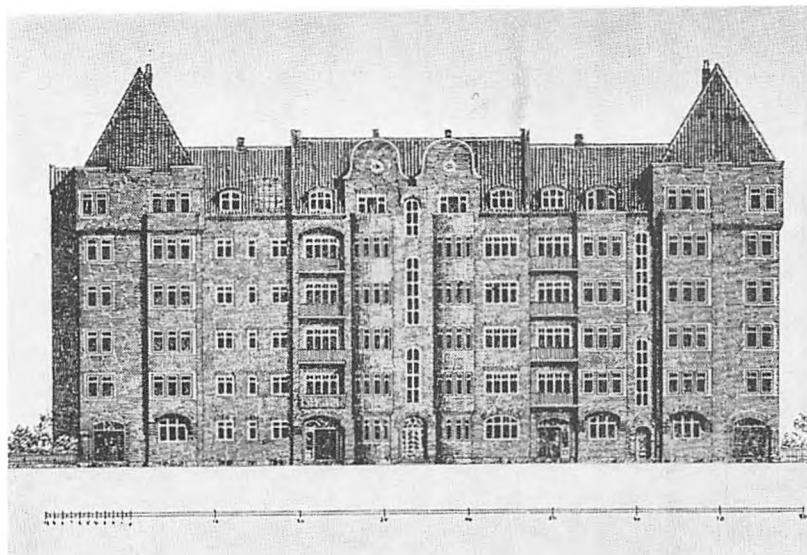
Hørup i Kongens have

flydelse og betydning var vel nok fuldt så stor blandt den intelligent-radikale ungdom, der i ham så sin fører“. Men Willumsen var især inspireret af Bransagers mindeord om Hørup på talerstolen under de gamle bøger. „Det græd og lo på een gang i bondens sind, når Hørup talte til ham ude i den danske Sommer“. Men Hørup selv blev i øvrigt højst forundret, da man gjorde ham til indenrigsminister, i den første venstre regering i 1901. Hans statue var for så vidt nærmest et fejlgreb. Og æstetisk set svarede figuren i dens første enkle og stilfærdige skikkelse egentlig bedre til relieffernes bondefigurer i deres statiske ro.

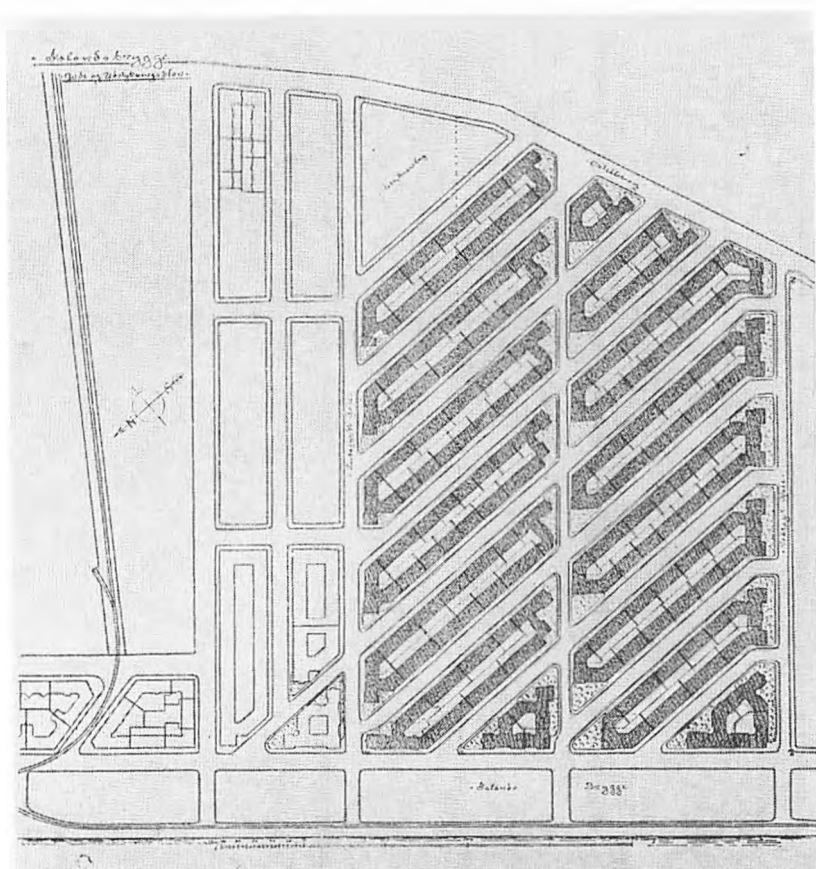
Willumsens Hørupmonument i Kongens Have blev jo sprængt i luften under besættelsen, en af tyskerhåndlangernes onde handlinger. Selvsagt måtte det på denne baggrund genrejses, trods det statuen næppe nogensinde har hørt til de folkeyndede. For øvrigt var selve figuren, som billedet viser, i det første udkast klassisk rolig og vidt forskellig fra den dramatisk bevægede endelige udformning. Lignede den Hørup bedre end voksmodellen? Mon politikerne ikke ærgrede sig over, de havde indvendt, at Hørup ikke var bredskuldret nok? Som statuen blev, må den nærmest opfattes som et monument for Venstres sejr og dermed bondestandens endelige frigørelse. Det blev da også, allerede om udkastet sagt, „at det næppe er helt rigtigt, når Hørup fremstilles som netop bondens talsmand og frigører. Hans ind-

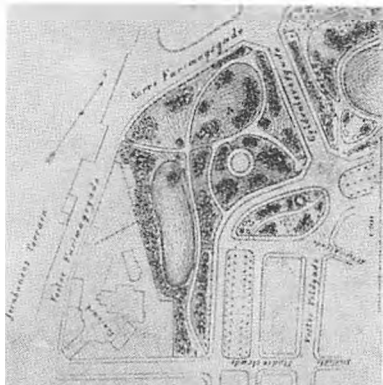

Plesners Islands brygge

„Plesners facader til de såkaldte Åhuse på Åboulevard betød det samme i etagehusets arkitektur som Nyrops Rådhus i det monumentale“, skriver Knud Millech, Plesner havde i sjælden grad sans for „klumpen“, og helheden, selv om hans facader ingenlunde var uden detaljer og levende nok, det hele dog stort i linjerne, også hvad angår den sparsomme dekoration og de vælske gavle og tinnede tårne, egentlig mere renæssance og middelalder end barok, bygningerne helt borgagtige. Selv den projekterede bebyggelse på Islands Brygge, som vises på denne side. Projektet er udført i fæl- lig med Åge Langeland Mathiesen til en konkurrence udskrevet i 1906, dette „romantiske, men alligevel stærke og karakterfulde projekt, langt mere overbevisende end Gundestrups 1. præmie, der blev fulgt“. Romantisk var projektet, og dansk i præg som alle Plesners bygninger, hvoraf det nu kommer sig? Vel også fordi den varmt røde mursten spillede en så altdominerende rolle i deres fremtoning, og drog tanken mod de røde herreborge i det danske land. Og som Millech også har sagt: „Nationalromantikken havde fortrinsvis holdt sig til den store arkitektur. Ulrik Plesner fastlagde denne linie på et borgerligt plan. Samtidig førte han den videre med endnu større frisindethed og et endnu mere dansk præg.“

Studenternes borg

Det borgagtige kom ret på sin plads, da Plesner byggede sin studenterforeningsbygning og den kunne spejle sig i den gamle voldgrav. Ikke blot et stolt og imponerende skue, men også et solidt byggeri ude og inde, et af byens få klubhuse, der nu synes at have overlevet sin opgave. Studenterforeningen er også resultatet af en konkurrence – i 1908, da Plesner og Langeland Mathiesen vandt førsteprisen. Når denne fuldførte bygning omtales her, er det fordi placeringen ved voldgraven naturligvis var taget i betragtning ved projekteringen. Men ak! Som set herover tegnede billedet sig kun således en stakket stund. Da bygningen blev indviet 1910 lå den knejsende borg endnu ud mod Aborreparken, blevet til engang i 80erne, på en del af voldterrænet. Men inden 10 år var omme forsvandt den ved anlægget af Boulevarden, og Studenterforeningen fik den nok så triste og indeklemte beliggenhed, som nederste billede viser. Som studenternes klubhus havde Studenterforeningsbygningen overlevet sig selv, og den er nu afhændet.

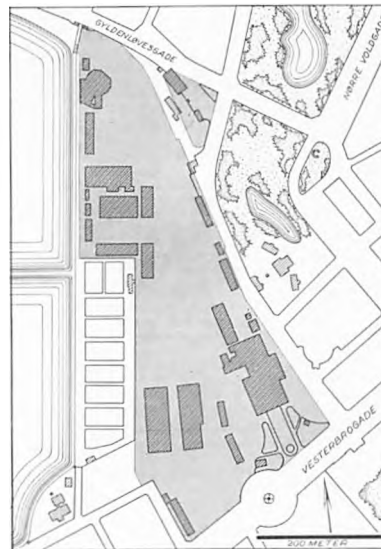

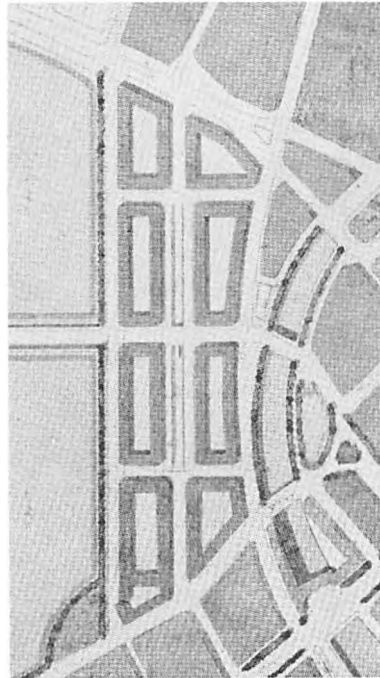
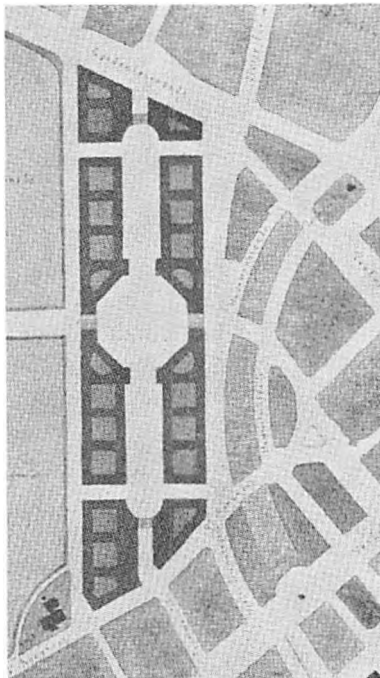
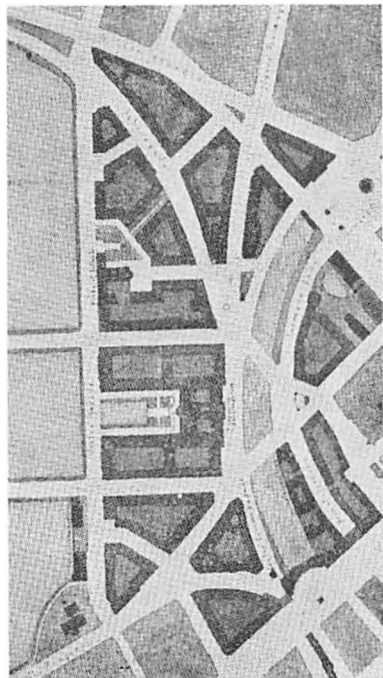
Det gamle banegårdsterræn

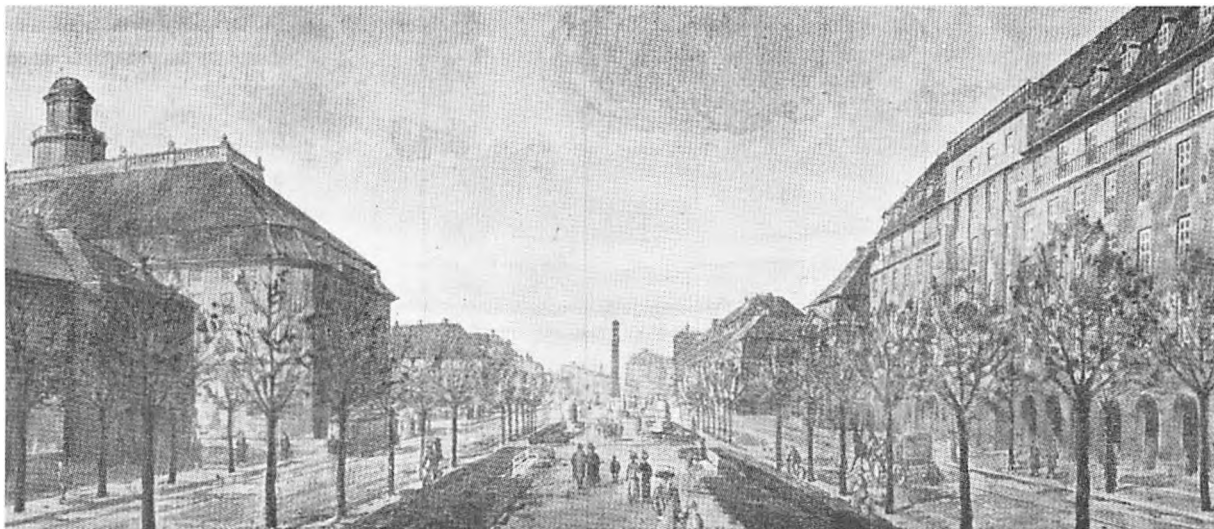
Det tog mange år at få det gamle banegårdsterræn bebygget, især mellem Farimagsgade og St. Jørgens sø, skønt de første planer forelå i 1886, da man syslede med

Hammerichs boulevardbane og regnede med en ny banegård på den nuværendes plads. Banegården fra 1864 lå idyllisk ved Stadsgraven med det areal planen vi-

ser – herover. I 1904, da staten havde overdraget kommunen arealet for 15 millioner, udtalte Hammerich, at der ikke skulle tjenes penge ved en uheldig bebyggelse som da Nansensgade-kvarteret blev anlagt.

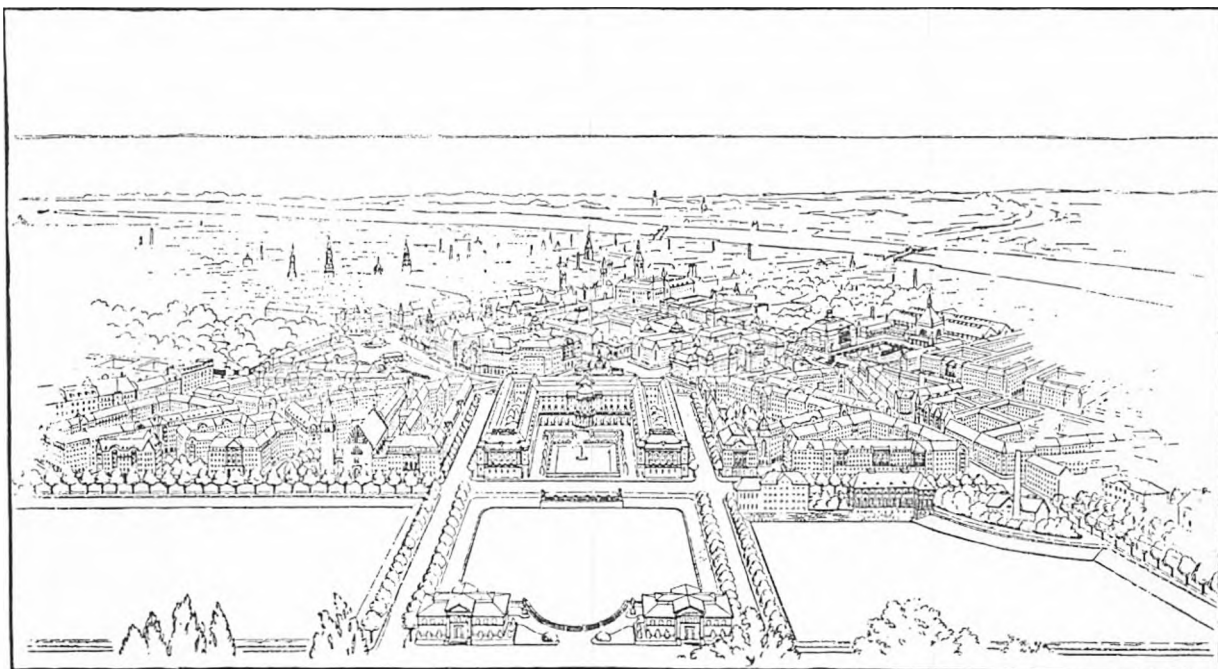

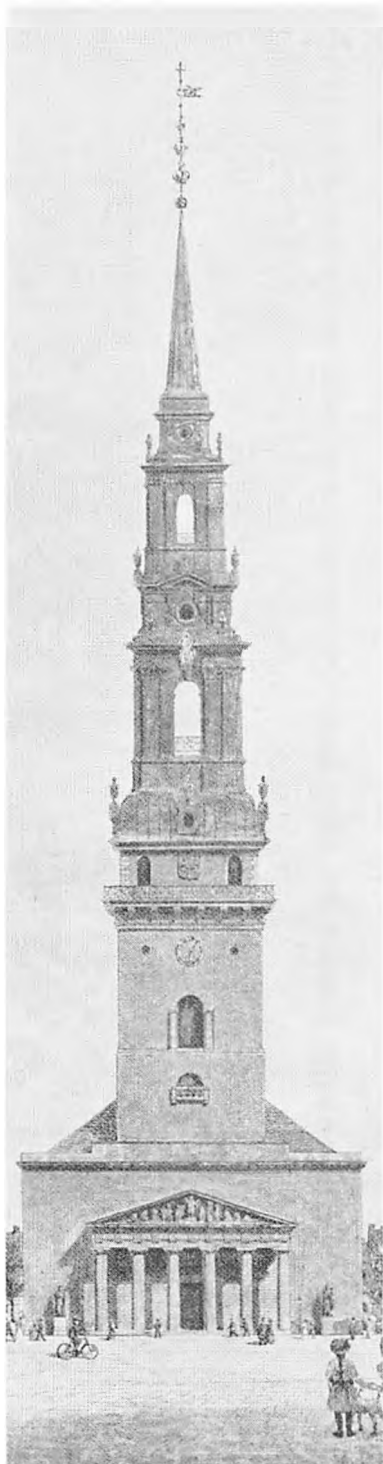

Først da banen skulle føres under Frihedsstøtten, blev der 1910 udskrevet en konkurrence. Første præmie fik arkitekterne Eigil og Holger Rasmussen samt afdelingsingeniør Nobel for et teknisk som kunstnerisk lige fortræffeligt

projekt – herunder og plan længst tv. overfor – dog med de skæve karreer og krumme gader så tidsypisk, at det hurtigt gik af mode. Et så storstilet byggeri med pompøse anlæg, også på Frederiksbergssiden, og Vesterbrogade med

allétræer og forsænket midterpromenade som „Unter den Linden“ i Berlin lod sig naturligvis ikke gennemføre. Anvendt blev heller ikke Edvard Thomsens monumentale plan i midten, men i alt væsentligt planen fra 1928 th.

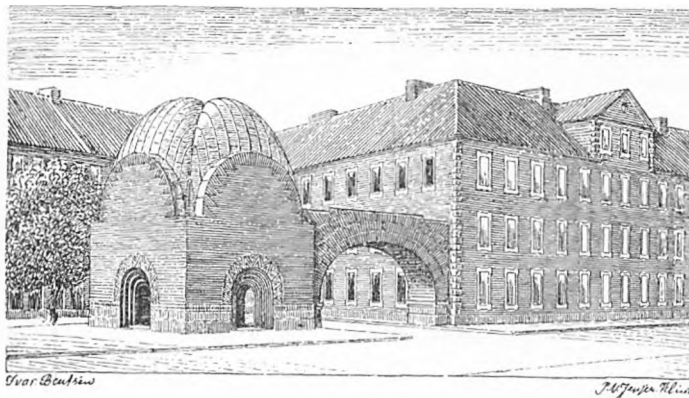

Frue kirkes spir - Frihedsstøttens omgivelser

Næppe havde brygger Jacobsen fået sat spir på Nikolaj kirkes tårn, en af hans mange gaver til byen, førend han ville genrejse Thuras himmelhøje spir på C. F. Hansens Frue Kirke. Det havde været savnet allerede ved genopbygningen, og korset opfattet som et gravminde Herunder hviler Frue kirke! Nu vakte det derimod vild protest således at ændre et af C. F. Hansens hovedværker. Ministeriet gav dog i 1910 sit min-

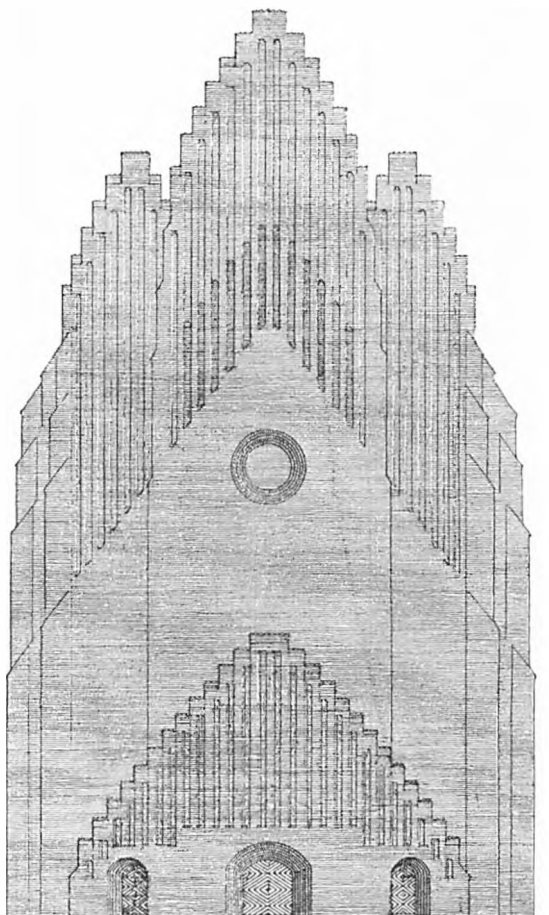
de. Men Carl Jacobsens død forhindrede, at billedet til venstre blev virkelighed – som heller ikke prospektet herover, så lidt som det nedenunder, professor Kampmanns projekt til regulering af Frihedsstøttens omgivelser, i hans karakteristisk kraftige stil, dog ikke uden indflydelse på senere projekter til bebyggelsen af det gamle jernbaneterræn, også vinderprojektet fra 1910, der inspirerede fantasibilledet herover.

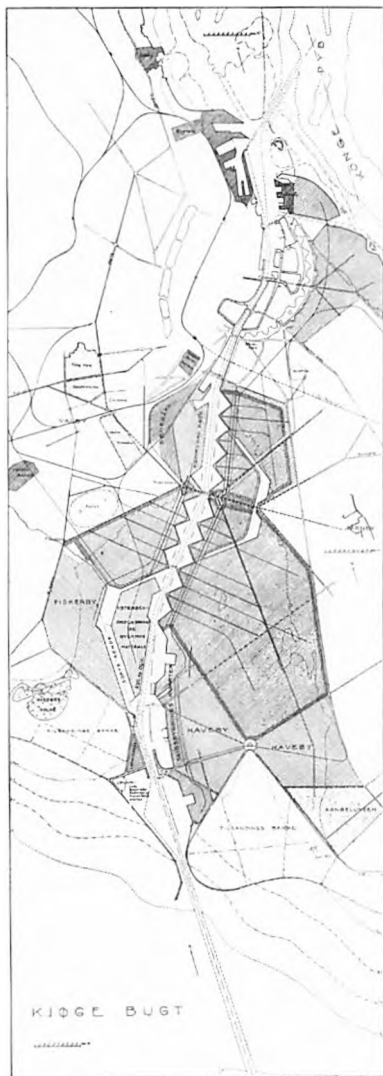

Grundtvigsmindesmærket

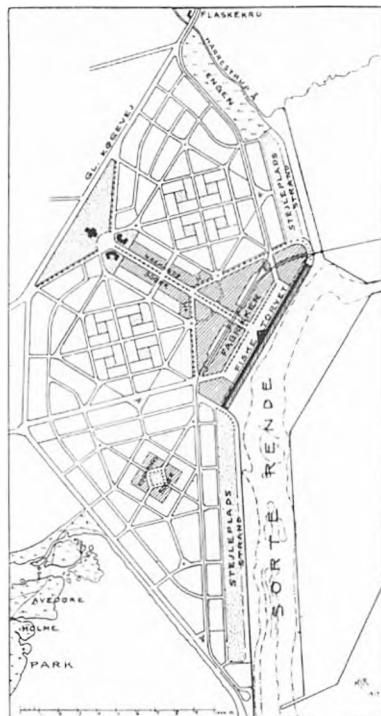
En første konkurrence om et mindesmærke for Grundtvig, fremkaldte Niels Skovgaards knælende Grundtvig med de fremrakte håndflader, ikke netop så monumental, som man havde tænkt sig. Til denne forestilling svarede måske bedre i anden omgang Hansen-Jacobsens højt tronende seerskikkelse – til venstre øverst – Grundtvig som den „vidtskuende høvding, der så ind i fremtiden“. Skønt Hansen-Jacobsen havde vundet førsteprisen, valgte man et andet projekt til udførelse, P. V. Jensen Klindts „Grundtvigstårn“, det første udkast til Grundtvigskirken – til højre. Klindt havde også sammen med Ivar Bentsen deltaget i den første konkurrence med den øverst til højre viste djærve og monumentale bygning, tænkt placeret foran Vartov. Men man byggede tårnet – og siden kirken på Bispebjerg. Charles Schou fandt den rette plads til biskestoppens kirke synlig vidt og bredt i omegnen.

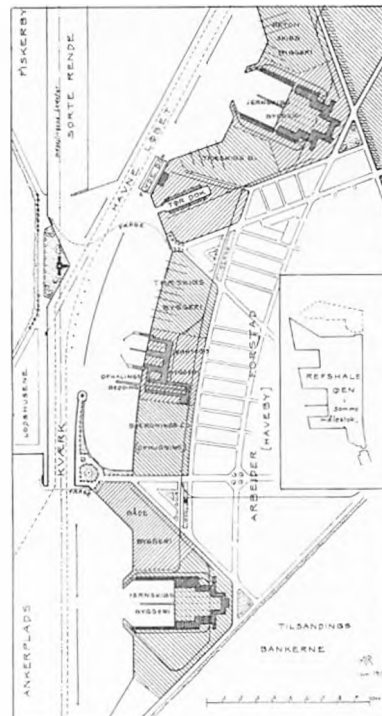
Raavads sydhavnsprojekt

„Det bliver ikke til noget, det er alt for stort“, mente arkitekt Alfred G. Raavad, at mange læsere ville sige, når de havde læst hans artikel: „Havn og Industri som Elementer af Byplanen“, publiceret 1918 i tidsskriftet „Arkitekten“. Men en generalplan skulle netop være så storslået, at den

ikke kunne udføres omgående. Det ville da også være 100 år, inden de havneanlæg var fuldført, som han havde skitseret og anså for nødvendige, hvis Københavns havn skulle klare sig i konkurrencen med de andre Østersøhavne. „Planens ledende tanke var, næstefter at tilvejebringe navigabelt sejløb mellem Øresundets dybe vande i nord og syd, den at påvise udstrakte arealer for udviklingen af den storindustri med tilsvarende handelslempelser, som formentlig vil blive betingelserne for Danmarks nationale fremgang i den ved verdenskrigen skabte ny internationale tilstand“.

Første verdenskrig led mod slutningen, da projektet blev fremsat, i hovedprincippet jo identisk med grosserer Andersens og grev Danneskjolds tidligere

fremساتte, men dimensionerne større, og planen mere detaljeret. Først og fremmest måtte der skabes et sejløb af passende dybde og bredde, den sidste med de gængse og forudsete maksimale skibstyper nødvendigvis på 125 meter, så der måtte skæres en bred bræmme af Christianshavns historiske havnefront. Men det ville være en „vandalisme“ at bevare det gamle, hvis det hæmmede udviklingen!

Raavad ville som Danneskjold skabe en sundhavn, en „channel harbour“ med fri gennemsejling og de trekantede bassiner udenfor denne, så kajlinjen fik den savtaktede facon, der ses på totalplanen til venstre.

Det var også et gode, at der ville blive arealer på 30 kvadratkilometer til industrianlæg.

Raavads havneanlæg ville blive langt mere omfattende og forholdsvis billigere at bygge end dem. havnevæsenet planlagde nord for Frihavnen på den ubeskyttede kyst, endda til gene for villakvartererne i Hellerup. Anlæggene mod syd ville ligge anderledes sikkert med land på begge sider. Raavads projekt foreslog også, hvad København i høj grad måtte mangle, anlæg af en fiskerihavn, der ville kunne „rumme hele den danske fiskerflåde“ med tilstødende torv og torvehal, frysehuse, røgerier, preserveringsfabrikker, trankogeri, ja, en „hyggelig haveby“ mellem havnen og Gammel Køgevej, alt sammen vist på midterplanen overfor. En eller flere havebyer kunne også bygges for arbejderne på de skibsbyggerier, der var projekteret som et særlig afsnit af havnen, et større område, hvad den indsatte plan af Refshaleøen tydeligt nok viser. Se planen til højre side 112. Af største vigtig-

hed var, at sejladserne gennem havnen blev hæmmet mindst muligt.

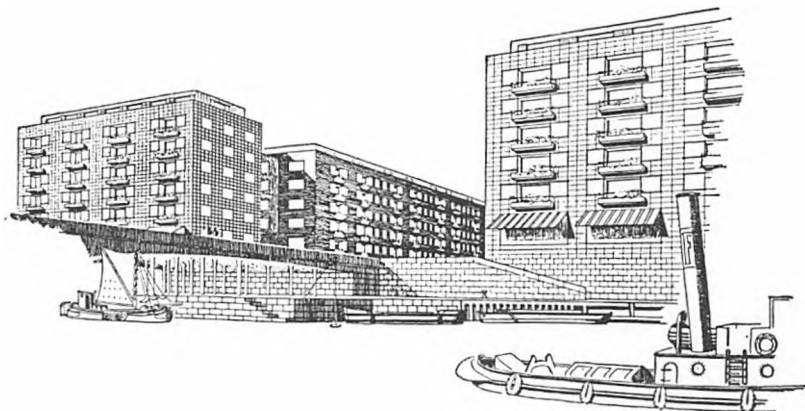
De to broer skulle bygges om med større spændvidde, så hvert fag kunne åbnes for sig, og en tredje anlægges ved Enghavevej. Og så skulle de suppleres med tunneller og færgeoverfarter.

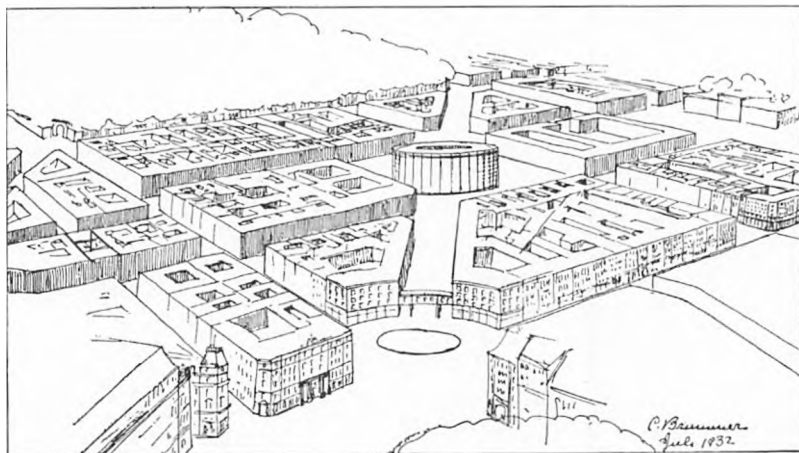
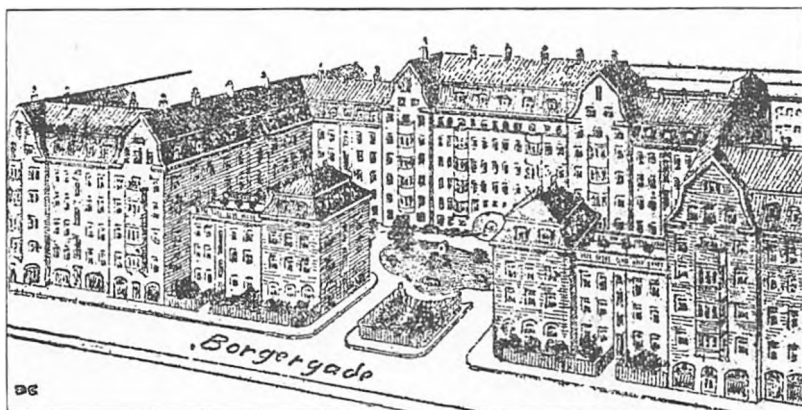
Raavads storstilede havneplan blev først publiceret efter havnedirektør Høllers havneplan var udkommet i 1917 med forslag om havneudvidelser både nord for

Frihavnen og øst for Amager samt mod syd, hvor den fra starten skarpt kritiserede Sydhavn efterhånden blev etableret.

Højbro over havnen

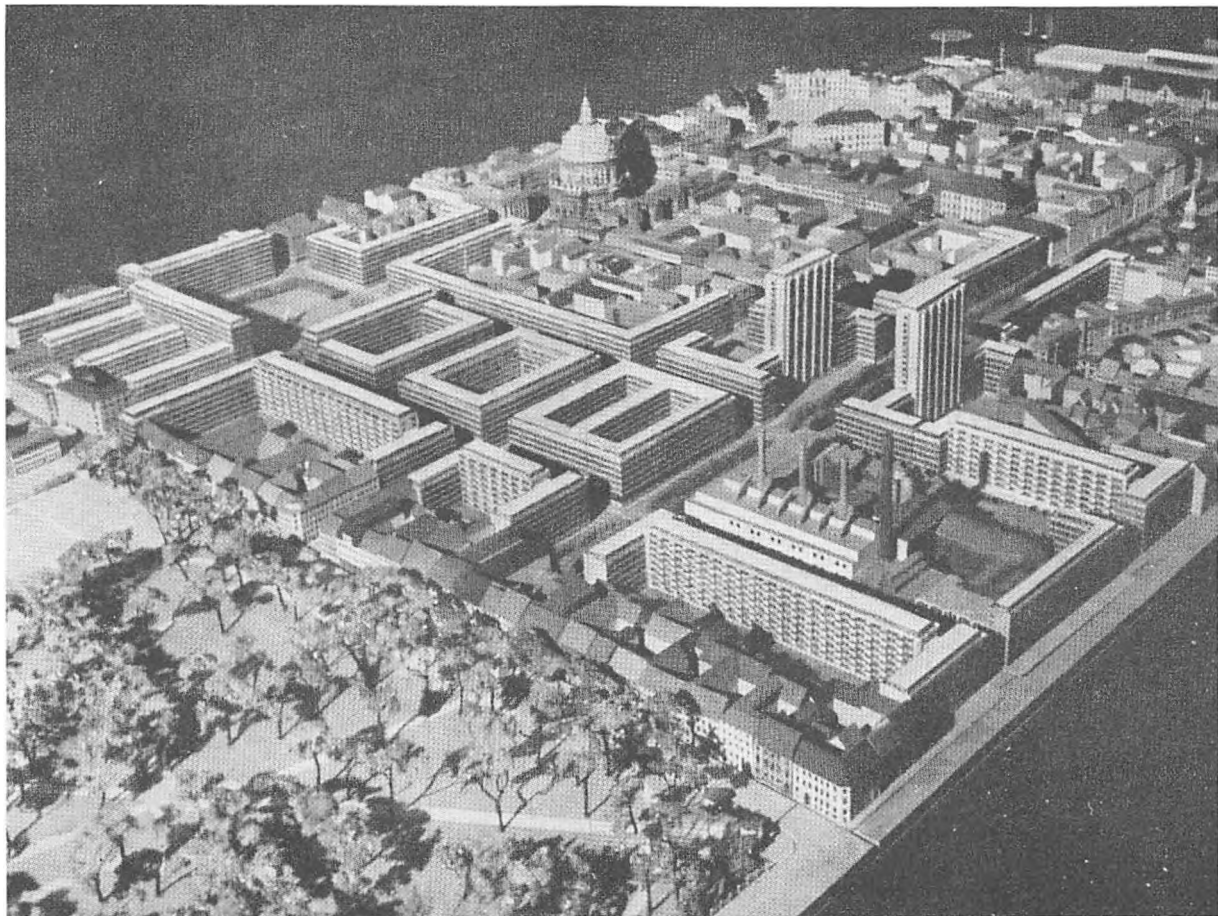
Udført blev ikke professor Kaj Gottlobs herover viste konkurrenceprojekt til en højbro over havnen fra 1926, så lidt som hans udkast til bebyggelsen ved den ny Knippelsbro fra 1937.

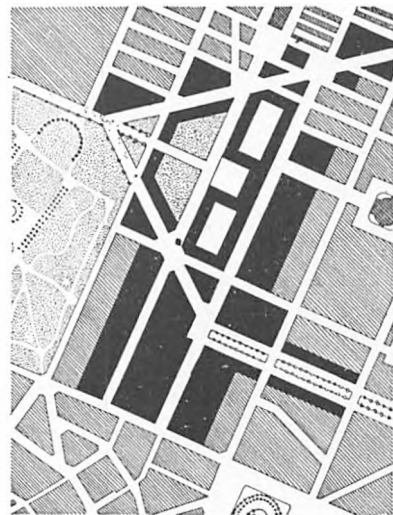
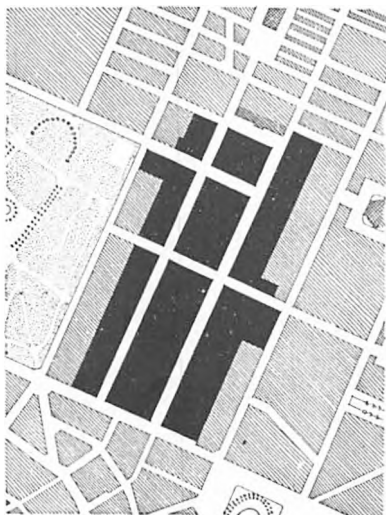
Den store sanering

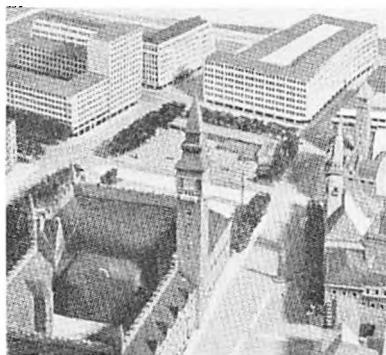
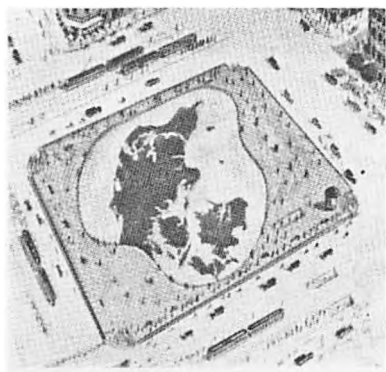
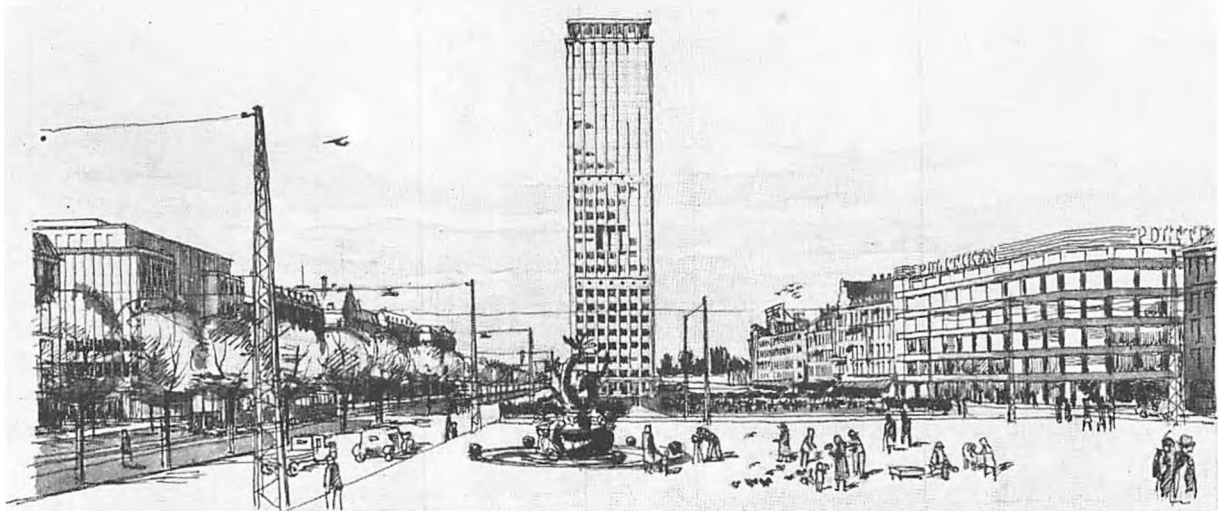
Midt under besættelsen, i 1942, tog man fat på den hidtil største sanering af byens ældste kvarterer, det omkring Adelgade og Borgergade, som man længe havde haft kig på. Sukkerhusets brand i 1912 havde fremkaldt projektet i midten. Et privat forsøg på sanering af Prinsensgadekvarteret førte kun til en konkurrence i 1919, og således gik det andre. Arkitekt Brummers forslag fra 1932 – nederst til venstre – måske inspireret af Christian IVs Sankt Annæ Rotunda og den gamle Helsingørvej (-gade), ville genoplive denne som en bred skrågade mellem Sølvgade og Kongens Nytorv, midtvejs afbrudt af et stort parkeringsanlæg til 600 biler. Eigil Fischers plan med to skrågader ses til højre overfor. Kommunens mere enkle blev stillet i bero indtil saneringsloven fra 1939 gav magistraten magt som Hitler, sagde man, „det

alvorligste angreb, der nogensinde i det civiliserede Europa var rettet mod den private ejendomsret". Og med borgerrepræsentationens beslutning tre år senere, var kvarterets dødsdom fældet.

Modellen herover viser, hvad man stillede imod, og luftbilledet overfor den gamle bebyggelse, sammenstuvet både horisontalt og vertikalt. Også her var etage stablet på etage. Det gjaldt for huse som side- og baghuse, så de snævre skaktgårde opstod. Se billedet side 114. Gadeplanen var stadig den enkle, som her ses.

Mere og mindre ejendommelige projekter

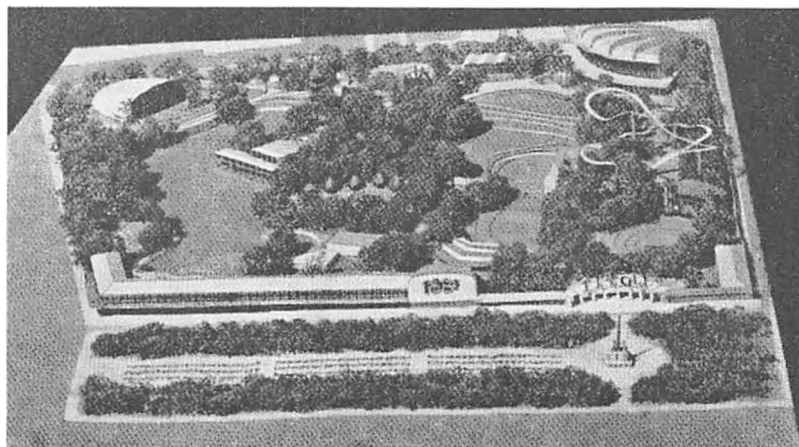
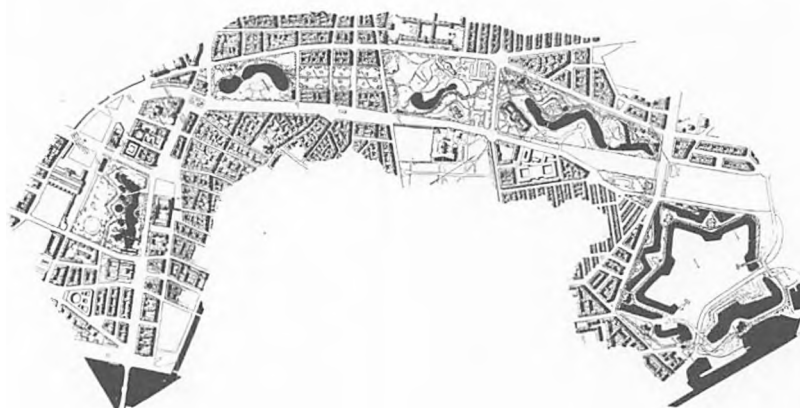
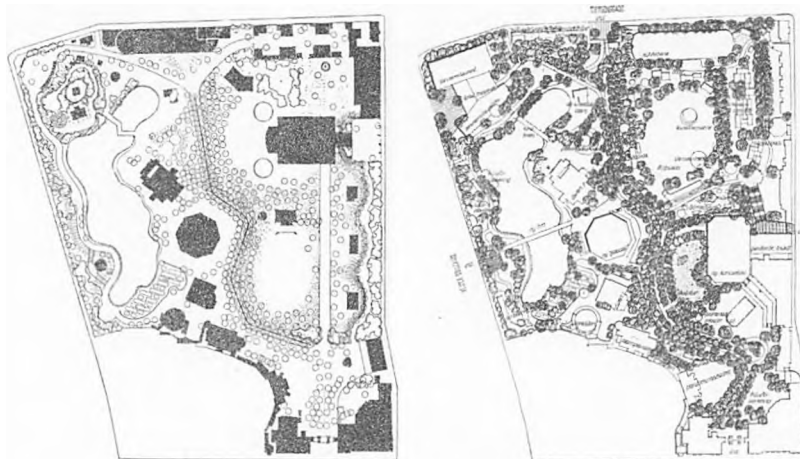
Arkitekterne Tyge Hvass og Eigil Fischer i samarbejde med direktør S. Bøgelund-Jensen fik tredjepræmie for det ikke så opsigtsvækkende projekt, vist nederst til venstre. Navnlig fordi det havde løst opgaven på en enkelt og lidet bekostelig måde, dels ved træplantninger, der skulle holde sammen på pladsen, dels ved facadereguleringer, idet det ny Helmerhus tillige skulle bygges ind på boulevarden, så gabet ikke blev så bredt! Med trafikken nu ikke nogen ideel løsning. Omvendt ville professor Palle Suenson og civilingeniør Henrik Halberg forlænge Rådhuspladsen med et anlæg, der strakte sig til det ved Jarmers tårn og dermed til Ørstedsparken for således at genskabe en del af det forsvundne

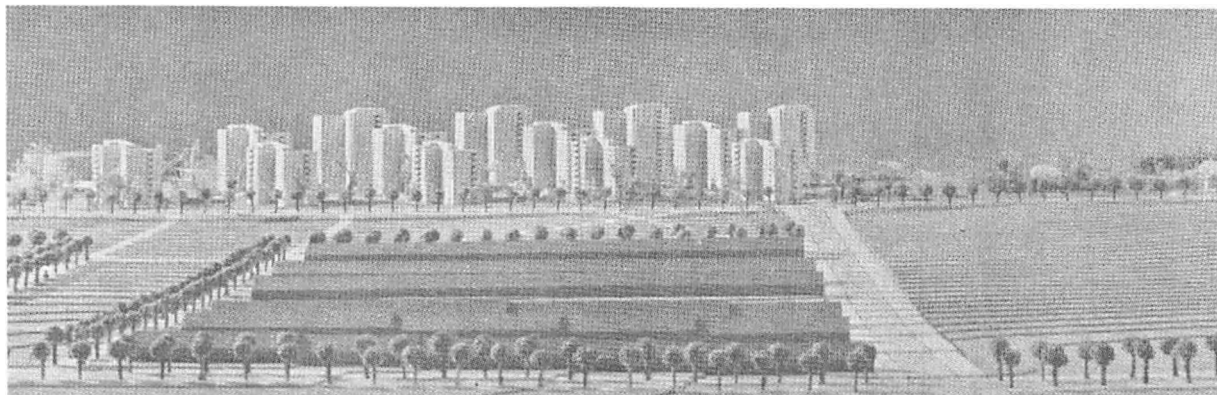
grønne bælte omkring byen. Men mod nord skulle der placeres en skyskraber – en kontor- og forretningsbygning på 20 etager.

Et bassin med Danmarkskortet i græs og bronze behøver næppe at kommenteres. I det hele har intet af de præmierede forslag inspireret udviklingen på Rådhuspladsen, dog at Muslingeskallen er blevet fjernet og sporvejstrafikken, altså nu bustrafikken, løber langs siderne af pladsen. Og så er endelig et af Schlegels programpunkter blevet efterlevet, det, som forudsatte, at der skulle rejses et H. C. Andersen-minde-mærke ved Rådhushaven. Samtidig forsvandt også det eneste ægte af hovedstadens boulevard-navne. Vester Boulevard blev til H. C. Andersens Boulevard.

Tivoli

Trods hovedstadens i det hele nådige skæbne under besættelsen, blev der jo slået enkelte skår i bybilledet, således ved Schalburtagen af det elskede Tivoli. Det stadig voksende besøg, stigende i takt med befolkningens vækst i Storkøbenhavn, har naturnødvendigt ændret havens mere intime karakter. „Gradvis er den fra småborgerlig idyl blevet en storstads stærkt trafikerede folkepark.“ Det var klart, der måtte lægges en udviklingsplan, som efter branden i 1944 tillige blev genopbygningsplan. Og i 1945 udskrev Politiken i efteråret en konkurrence, der fremkaldte 48 projekter. Kun få havde rørt ved hovedproblemet, evakueringen af Tivoli, udrensning af en del af „gøglet“. Så godt som alle gik ud fra, at haven skulle beholde sine hidtidige funktioner, rokerede blot lidt rundt med deres beliggenhed, også vinderne af 1. og 2. præmie, hhv. Tove og Edv. Klindt-Larsen og H. E. Langkilde sammen med Ib Martin Langkilde, hvis projekter vises øverst i midten og til højre. Førstepræmien blev givet til det mindst bebyggede og andenprisen til det mest beplantede. En tredjepræmie fik det nederst viste projekt af E. Hartvig Rasmussen, T. Miland Petersen og Rut Speyer, der regnede med Fritz Schlegels projekterede anlæg med Frihedsstøtten ud mod Vesterbrogade. Og en helt igennem ny bebyggelse. Helt for sig selv stod Preben Hansens projekt, der opfattede det udrensede Tivoli som et led i byens grønne parkbælte!

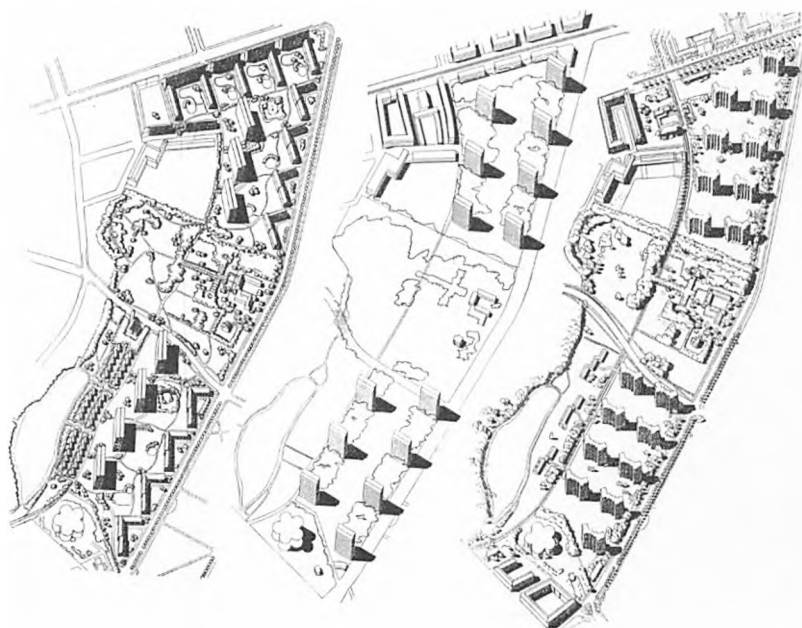

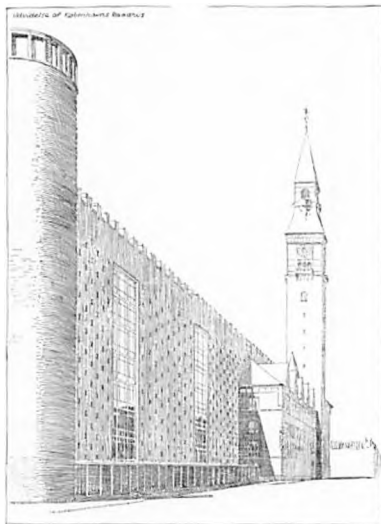
Højhusenes opmarch

Den tog sig så flot ud, modellen flunkende ny oppe hos stadsingeniøren på Københavns rådhus. Flot, ja, men for fantastisk et projekt til, at det skulle blive til virkelighed i Kongens København, hvis man ellers kan regne de „indlemmede distrikter“ med til det begreb. Men stadsingeniøren var den initiativrige Olaf Forchhammer, som allerede to år før havde inspireret planen til et andet højhusbyggeri, endda uden for kommunegrænsen, på de jorder ved denne, som København og Gladsaxe ejede i fællesskab, det senere så imponerende Høje Gladsaxe, der dog først blev færdigbygget i 1960'erne. Da havde Bellahøjhusene allerede knejset på deres bakkekam siden 1952. En konkurrence om bebyggelsen af det store og særprægede areal var udskrevet i 1945. De tre herunder viste præmierede projekter røber arkitekternes interesse for at bygge i højden. Projektet til venstre, af I. Wendelboe Jensen og Valdemar Pedersen, viste „en harmonisk fordeling af den ret stærkt differentierede bebyggelse på fra 3–12 etager, foruden rækkehuse,

det i midten, at Otto Frankild og Peer Abben „med korte og fritliggende, for hinanden forskudte, 15 etager høje blokke“ skabte et stort, fritliggende parkareal og endelig det tredje, af Hartvig Rasmussen, Miland Petersen og Rut Speyer med husblokke på 12 etager, havde „en passende udnyttelse af arealerne og med en ret

god bevaring af den landskabelige natur“. De tre projekter blev hver præmieret med 4000 kr. 8000 fik et enkelt projekt af Mogens Irming og Tage Nielsen i samarbejde med ingeniør P. O. Brems. Husblokkene ud mod Bellahøjvej var her på 7–10 etager, og der lå rækkehuse ned mod Degnemosen.

Rådhusudvidelse

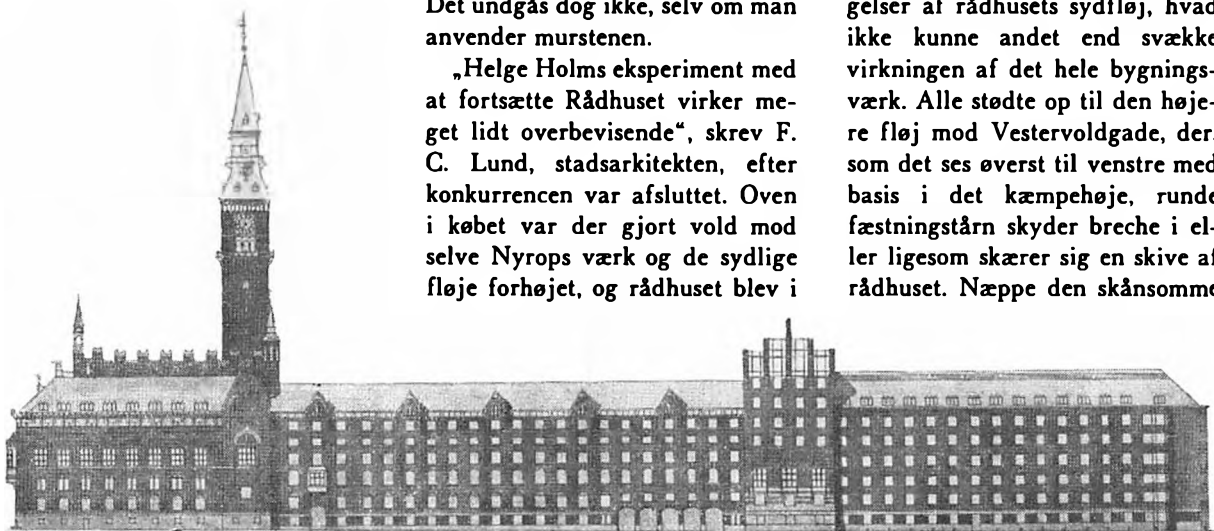
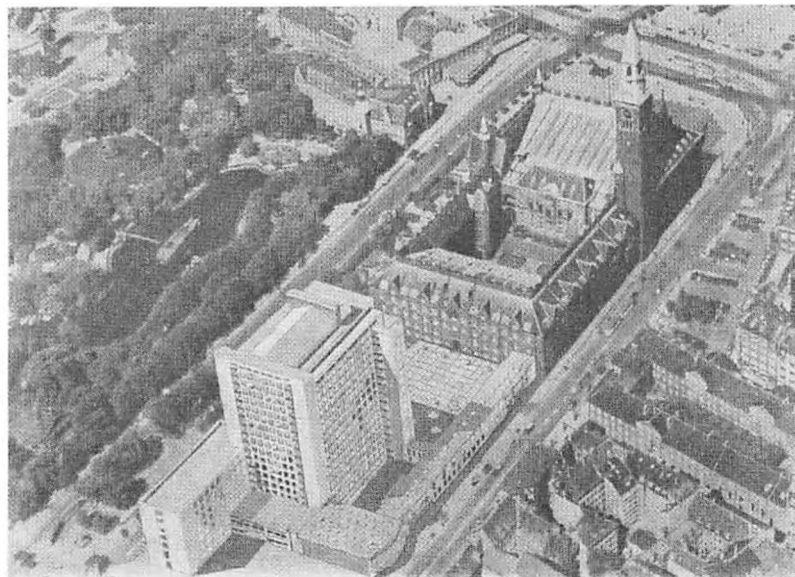
Kun få år efter idékonkurrencen om Rådhuspladsen blev der indbudt til en mere konkret kappestrid om en udvidelse af selve Rådhuset, placeret i karréen mellem dette og Stormgade. Måtte man da ikke føle det som naturstridigt eller som helligbrøde at koble en tilbygning til dette ud-

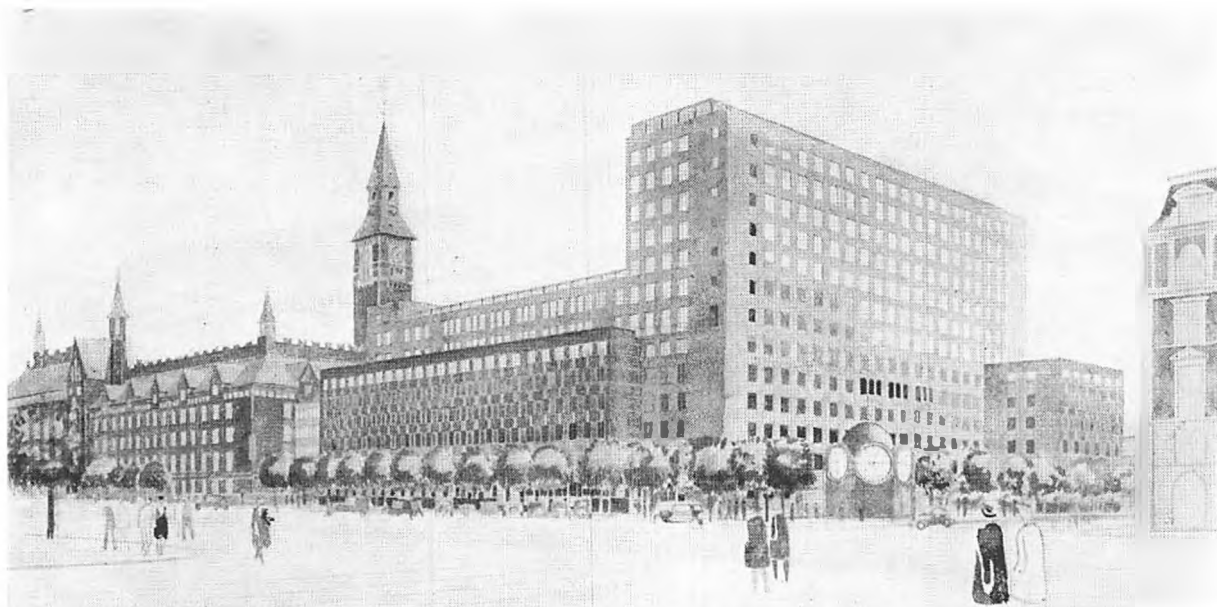
prægede enkelthus, der nok kunne fortjene at ligge frit til alle sider. Det hed dog i indbydelsen, at udvidelsen skulle ske med størst mulig hensyntagen til Nyrops bygning. De fleste af deltagerne mente vel, de havde fulgt denne parole og således ikke handlet mod den droit morale, man har over for kunstneriske frembringelser. Det undgås dog ikke, selv om man anvender murstenen.

„Helge Holms eksperiment med at fortsætte Rådhuset virker meget lidt overbevisende“, skrev F. C. Lund, stadsarkitekten, efter konkurrencen var afsluttet. Oven i købet var der gjort vold mod selve Nyrops værk og de sydlige fløje forhøjet, og rådhuset blev i

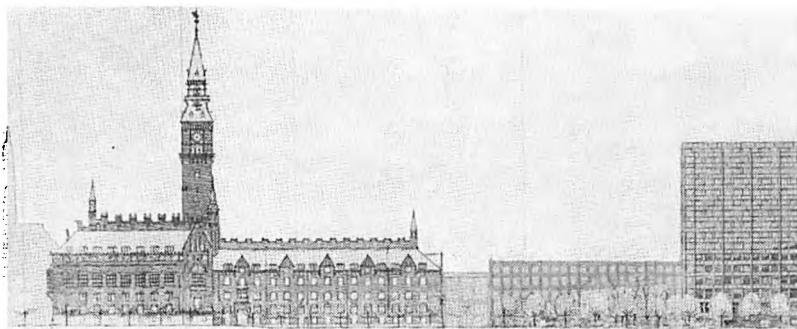
hvert fald ikke som det ses herunder halvanden gang bedre eller kønnere ved at gøres lige så meget længere.

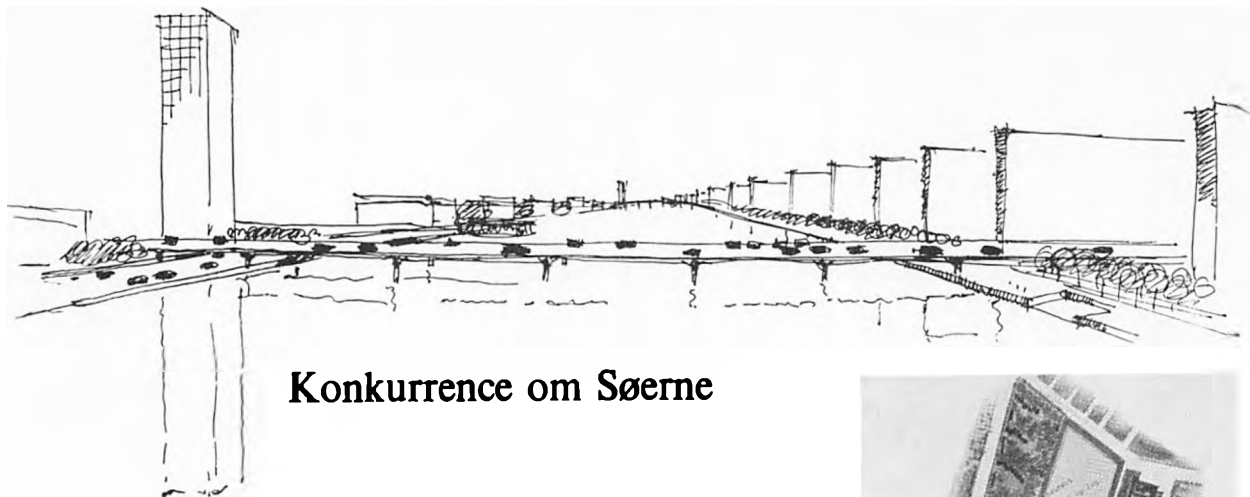
Et andet projekt, udført af trekløveret Steen Eiler Rasmussen, Poul Kjærgaard og Mogens Biilmann, viste på sin vis endnu mindre hensyn. Ud mod boulevarden skulle ligge tre parallelle gentagelser af rådhusets sydfløj, hvad ikke kunne andet end svække virkningen af det hele bygningsværk. Alle stødte op til den højere fløj mod Vestervoldgade, der, som det ses øverst til venstre med basis i det kæmpehøje, runde fæstningstårn skyder breche i eller ligesom skærer sig en skive af rådhuset. Næppe den skånsomme

behandling, der var dekretet. Projektet blev ganske vist købt, selv om dommerkomitéen dog måtte „tage afstand fra den måde hvorpå rådhusets arkitektur forlænges ud i facaden mod Vester Voldgade“. Men bortset fra dette åbenbare brud på enhver droit morale, er det egentlig et ganske skægt projekt. Resten af projekterne var skåret efter så nogenlunde samme læst med et højhus af mindre eller større højde, længere eller kortere fra rådhuset. På en måde måtte man foretrække de bredere huse, der flugtede med rådhusets tagrygning, som Erik Møllers øverst til højre. Første præmie fik det nedenunder af Tyge Holst og Philip Arctander, fjerde Flemming Gruts øverst til højre side 118, et indkøbt forslag af Fritz Schlegel og J. Juul Møller herover.

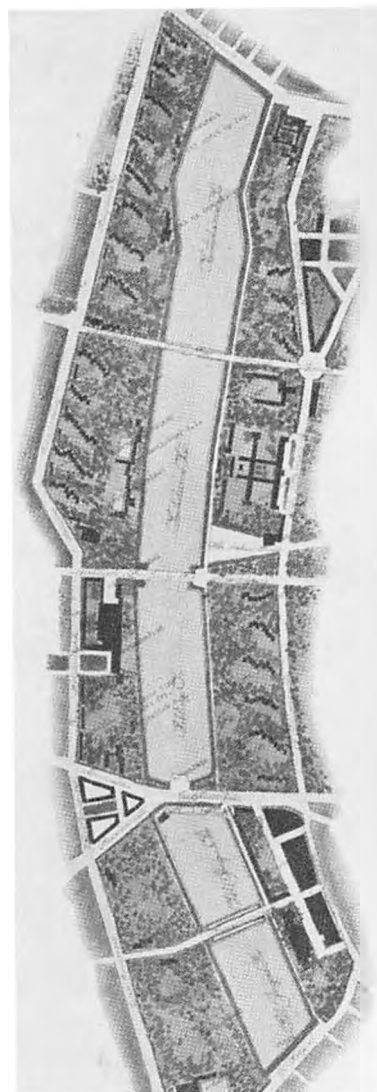
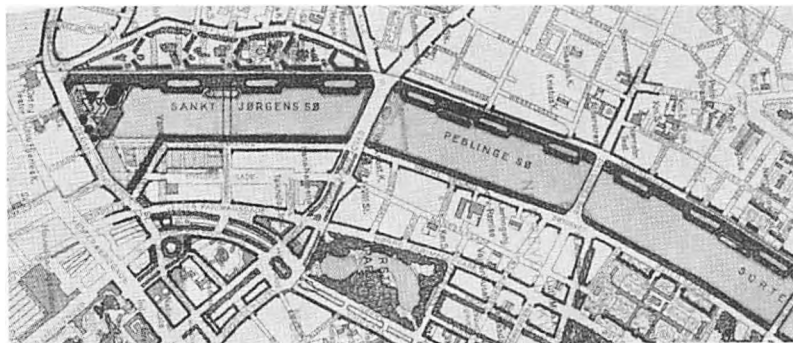

Konkurrence om Sørne

Selvom Sørne fik deres trivielle firkantede facon allerede i 1725 ved man fra gamle billeder, især Købkes, hvor idylliske de tog sig ud for godt 100 år siden. Den nuværende tilstand stammer fra tyverne, da man trods protester fjernede de private bådebroer med deres lysthuse, og ingenlunde fulgte borgmester Hedebo's parole: „Der burde ikke være lange, snorlige stenkajer, men bølgede, græsklædte og beplantede bredder“. Den nye tilstand blev også kritiseret, og en konkurrence 1950 affødte 53 forslag.

Førstepræmien blev tildelt arkitekterne Albert Gehrke Hansen og

Henning Jensen, der søgte at få søerne til at ligne en flod. Lysningerne i det grønne, beplantede bælte på vestsiden skulle anvendes til soppedamme, svømmebassiner, læpladser osv. Andenpræmievinderne Sven Hansen og Max Brühl ville tværtimod understrege bassinkarakteren med mure og beplantninger, men foreslog en radikal sanering af kvarteret langs søerne – se planen til højre, og øverst, hvorledes Boertmann, Glahn og Sørensen tilstræbte en lignende stram indramning og sanering samt fritliggende højhuse, der åbnede et parkområde ind til Voldterrænet.

Konkurrence om et område på Frederiksberg

Villakvarterets dødsdom

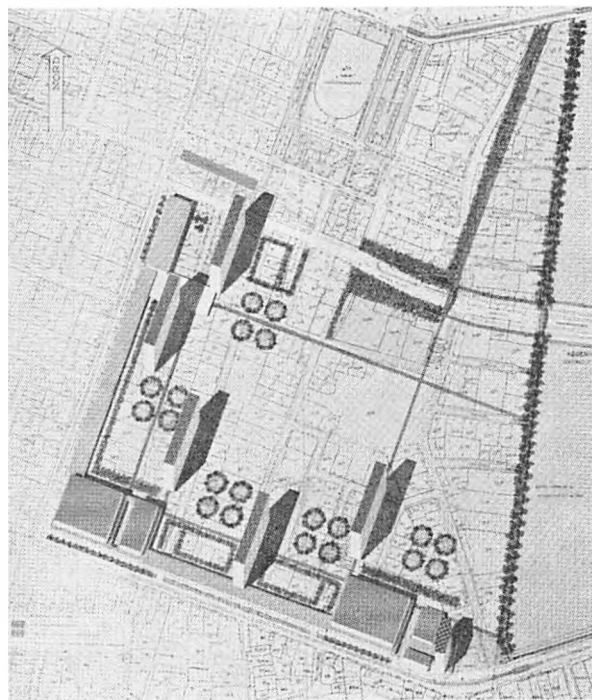
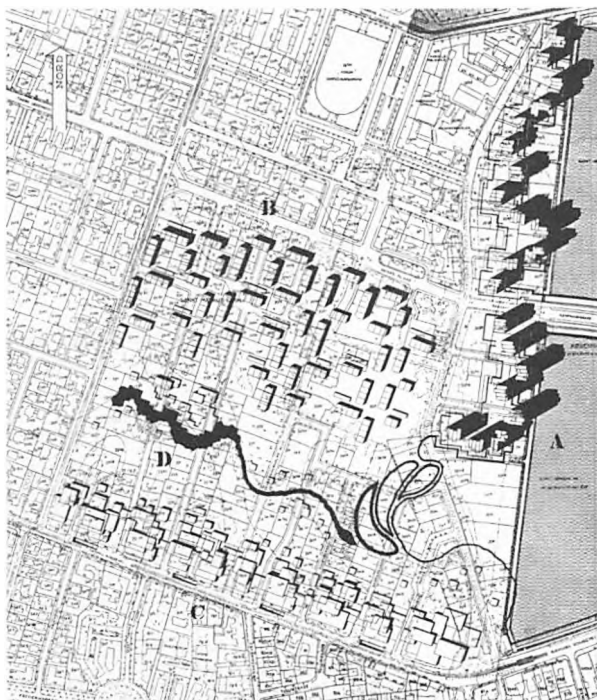
I stærk modsætning til de i almindelighed sirlige arkitekttegninger står denne løst henkastede skitse, der skal illustrere højhusbebyggelsen på Frederiksborgsiden af Sankt Jørgens sø efter førstepræmieprojektet – herunder – udført af Jørn Utzon, på den tid meget omtalt for sit operahus i Sydney. Trods anden nonchalance, fandt man dog at opdelingen i tre be-

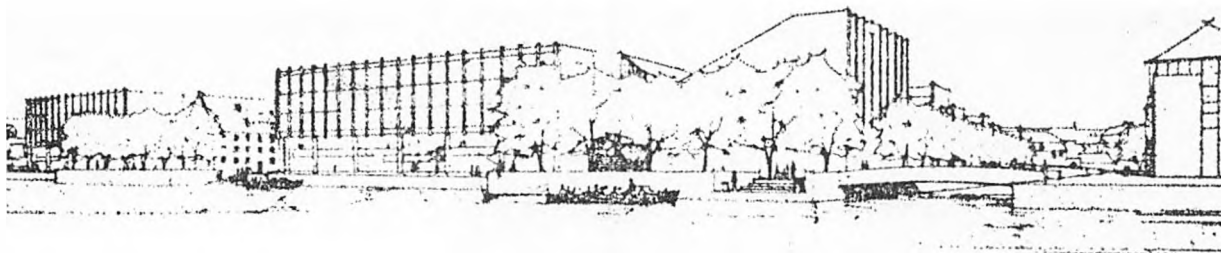
byggelsesområder, punkthuse ud mod søen, et mere traditionelt boligkvarter og et erhvervskvarter ved Gammel Kongevej, gjorde den værdig til førsteprisen.

De andre fleste projekter var mere kompakt bebyggede, bortset fra det herunder til højre af Poul Henn. Erichsen, Erik Lunøe-Nielsen og Bernt Winding, der ville koncentrere hele boligbebyggel-

sen til 5 højhuse på 25 etager.

Nu, 14 år efter konkurrencen synes det at skulle blive til alvor med denne sanering. Forlydender i Pressen er gået ud på, at man opgiver Utzons plan. En højhusfront langs St. Jørgens sø ville ellers netop have været af god virkning.

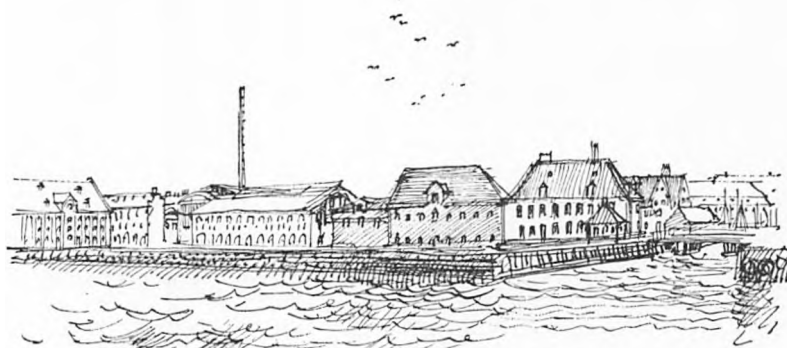

Marinemuseum på Christianshavn

Kunne højhuse – rettere punkt-huse – være på deres plads langs den frederiksborgske søfront, ville de nok også være at foretrække langs Københavns havnefront, i stedet for de firkantede kolosser, kommunen synes at ville pakke den ind i. Man imødeser også i frygt og bæven, regeringsbyggeriet ved Asiatisk Kompagnis fornemme anlæg. For staten er jo intet helligt, endnu mindre end for kommunen.

Ak, Christianshavn! Øverst ses, hvordan man har tænkt Wilders-plads vil tage sig ud, når de mere end to hundrede år gamle huse fra dengang pladsen blev grundlagt i 1738, er vejet for moderne byggeri.

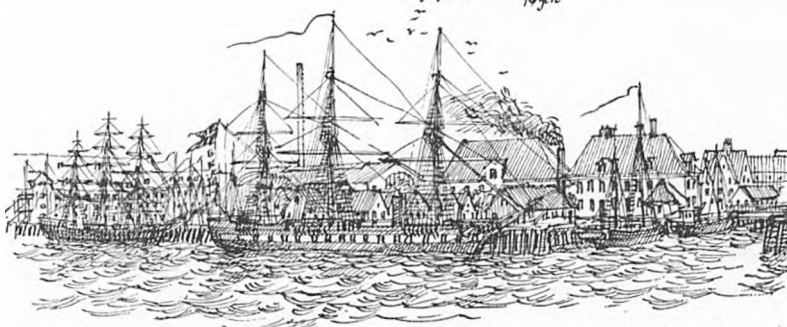
Projektet vist på de nederste billeder er på sin vis lige så fantastisk, som det, vist allerførst i bogen, dog at det arbejdende marinemuseum, som arkitekt Bo Bonfils har skitseret, lod sig realisere, hvis ikke pengene spillede nogen rolle! Et sådant historisk havnebillede ville jo blive enestående i hele verden. Og så ville det mere storslåede minde fra sejl-skibenes tid, fregatten Jylland endelig finde en værdig placering. Ufatteligt småligt, at det ikke forlængst er sket!

Wilders Plads i sin nuværende skikkelse, set mod Øst fra Havnegade.

Bo Bonfils 1972

Vippebro til
Havnemuseet
Handels- & fiskerihavn
Skipperhuse fra
Skibsmagt m. beboelse
Værksteder til
Jylland og skole-
skibe
Rigets
Indgang til
museet
Christians-
havns
villaver.

Georg Stage II

Skibsfregat "Jylland"

Galass "Brims" Sten-fisker

Forslag til arbejdende maritimt museum på
Wilders Plads. Bo Bonfils 1972

Skibsfregat

Vippebro

Skibsmagt

Northeast

Fiskerihavn

Skipperbroder & købmand

København

Værksteder, skibslager, ankerstøtte, riget

a. v. v.

Støttesteder

Forslag til andet havnefront på Wilders Plads Chr. Horn Bo Bonfils, 1972

Billednøgle

Da den følgende orientering om illustrationernes proveniens i det hele henviser til litteratur, hvor billederne er gengivet, respektive omtalt, tjener den tillige som kildeangivelser.

De anvendte forkortelser for hyppigere citeret litteratur er:

Arch. (Arkit.) = Tidsskr. Arkitekten.

BB = Fra Bispetid til Borgertid. Borgerstyre = København under Borgerstyre (Fortryk) 1950.

Elling = Chr. Elling: Holmens Bygningshistorie 1932.

Hartmann = Hartmann, Jørgen: København.

KK 800 år = Mogens Lebech: København og københavnere i 800 år 1967.

KbFN = København Før og Nu I-VI.

Lor. Kort = Vilh. Lorenzen: Håndtegnede Kort I-II.

L v. Haven.: Vilh. Lorenzen: Lambert v. Haven 1936.

Millech. Knud Millech: Danske arkitekturstrøm. 1850 - 1950.

Nat. = Nationalmuseets Arbejdsmark.

Rådhusplads = Mogens Lebech: Rådhuspladsen, som den blev og den kunne være blevet.

Weilb. Bygn. = Dansk Bygningskunst i det 18. Aarhundrede.

6. Pol. Illustr. Søndags-Suppl. 1910. 18/9. 7. KK 800 år 29.

8. Øv. tv. KbFN I 56, th. BB 24. Ned. KK 800 år 22.

9. Øv. BB 25-27. Midt. KK 800 år 22. Ned. sstds. 23.

10. Øv. Lor. Kort 1 II. Lebech: Christiansh. 16. Ned. tv. Lor. Kort 1, IV. XVIII. BB 84, 94.

11. KK 800 år, mal. Rosenborg.

12. Øv. tv. Bruun: København II 90 (Udsnit). Th. KbFN III 9. Ned. BB 70.

13. Øv. KbFN II 10. Ned. BB 70. 2. IV, th. 2 V. BB 145.

14. Tv. (Pol.) Danmhist. 8, 2., th. Krabbe: Kastellet genn. 300 år.

15. Tv. sstds (5), th. Lor. Kort 2 III 1. Ned. L. v. Haven 17.

16. Øv. tv. Lor. Kort 2 VI, BB 70, Gl. skibe 59f. Øv. th. (Pol.) Danm.hist. 8 140. Ned. Lor. Kort ,tv. 2 IV, th. 2 V.

17. KK 800 år 44.

18. Øv. tv. Lor. Kort 2 XXII, BB 162 I. L. v. Haven 44. Th. Danske Ridderordner 1903 (51). Ned. Udsnit af Resens kort, se side 17.

19. Øv. Josephson: Tessin i Danmark 24. Midt. sstds 45. Ned. (Pol.) Danm.hist. 8 496.

20. Lor. Kort. 2 XII. Tv. BB 109. Th. øv. Stik Marselis, 1718. Midt. Hartmann: Kbh. 34. Ned. KK 800 år 161. Fot.

22. Øv. tv. Lor. Kb. Palæer I. Th. mal. Rosenb. KK 800 år 40. Ned. Weilb. Bygn. 6f.

23. Øv. tv. Sstds 41. Th. Pol. Danm.hist. 9 16. Ned. Weilb. Bygn. 42.

24. Øv. BB 149. Ned. sstds. Smign. Elling 38, 65f.

25. Øv. tv. Weilb. Bygn. 88. Th. KK 800 år 49. Midt. Lor. Kort 2 XXX, BB 173-79. Ned. Kort 2 XX, BB 118.

26. Tv. Thura 104. Midten og th. L. v. Hav. 28.

27. Thura 113f. 28. Elling 65, 67.

29. Øv. og ned. th. sstds 96 og 45. Ned. tv. KbFN I 299.

30. Øv. Weilb. Bygn. 78. Ned. tv. Voss: Nic. Eigtved. Th.

Lor. Kort 2 XXXI.

31. Øv. Voss o. anf. st. Ned. BB 163.

32. Meldahl: Frederikskirk.. Øv. pl. XIII, ned. pl. V, X.

33. Sstds tv. pl. XXIV, th. XXXIII, XXXIV.

34. Øv. Eigtveds projekt set i forh. til Amalienb. KbFN III 38. Ned. Jardins do. BB 126.

35. Øv. tv. Harsdorff 252. Th. KhFN III 283, ned. 277.

36. Øv. BB 134. Ned. Tegn. i Kobberstiksam. 1. KhFN III 336.

37. Arch. XXI 1918-19 107-111, Weilb. Af Kolonnadens Forhist. Fot. se Weilb. Bygn. 222.

38. Øv. KbFN II 208. Midt. Arch. 1902-3, Till. XXXIII. Ned. Hendriksen: Københavns Raadh. 2.

39. Øv. KhFN II. Ned. Otto Norn: Nicolai Taarn 56.

40. Sstds tv. 355, th. 55.

41. Tv. sstds 39 og th. ned. 67. Th. øv. Hermansen: Fra Rundet. til Prinsens Palæ (9).

42. Øv. Norn o. anf. st. 77. Ned. Hugo Matthiessen: Kbh. Gader 21.

43. Øv. KbFN II 70. Ned. tv. Hartmann: Kbhvn 83. th.

44. Bramsen Gottlieb Bindesbøll. Øv. 55. Ned. 56.

45. Sstds øv. 104, ned. 117.

46. Øv. KhFN III 282. Tv. og ned. Tegn. i Stadsark. Vill. Krist.: Kbhvn 1840-57 39.

47. Øv. Borgerstyre 3. Ned. tv. KhFN III 316, th. 43.

48. Tv. København 1840-1940 17, th. BB 215.

49. Øv. Hartmann: Kbhvn. 2. Ned. Millech 155.

50. Lebech: Rådhuspladsen, som

- den blev . . . 8f.
51. KhFN IV 212.
 52. Øv. tv. Frederiksb. genn. Tid. 1956 27, th. Millech 49. Ned. Frederiksb. anf.st. 46f.
 53. Frederiksb. 300 år 107. Ned. Tilegnet V. Koch.
 54. Smaastudier tilegn. C.A. Jensen 100f. Weilb. Bygn. 130.
 55. Tv. Hist. Meddel. Kbh. 1971, 61, 67, th. Millech 108.
 56. Øv. III. Tidende 1965-66 139. Ned. sstds 1871-72 139.
 57. Sstds 1864-65 125.
 58. Sstds 1859-60. 51.
 59. Øv. Sstds 1866-67. Ned. B&W Museet 28f.
 60. Øv. III. Tid. 1865-66 60. Midt. sstds 1868-69 318. Ned. sstds 1866-67.
 61. Bogen om Langebro. Øv. og midt. 45f. Ned. 29.
 62. III. Tid., KhFN IV 168. Ned. sstds 296.
 63. Tv. Om ad Nørregade . . . 93 (KB). Th. øv. KhFN (Nat.). Midt. Arch. Ned. KbFN II 283.
 64. III. Tid. 1867-68 126. Ned. Sstds Vill. Kristens. Kbh. 1840-57 43-47.
 65. Øv. KbFN III 279. Midt. sstds ned. Millech 1165.
 66. Rådhuspladsen 12.
 67. Sstds (III. Tid. 1872-73).
 68. Anderseniana 2 I 260, 262f. Ned. tv. KhFN III.
 69. Sstds 256, 266, 268, 272.
 70. Øv. Betænk. 1883, pl. II. Ned. Nat. Arbm. 1933 10.
 71. Arch. 1903-04 Ludvig Clausen
 72. Ude og Hjemme 1883 336.
 73. Sstds 338. Fot. Lebech.
 74. Øv. Borgerstyre 36. Ned. Lebech: Nyboder 79.
 75. Øv. KbFN IV 297. Ned. Hammerich: Banegaardsforh. 22.
 76. Kjerulf: Københavnerliv. 1883-94. 40. Midt. og ned. Archit. 1903-04 Tillæg. Fig. 22, 24.
 77. Øv. KK 800 år, 122. Ned. tv. Arch. foran anf. st. Fig. 77. Th. III. Tid.
 78. Øv. Archit. 1903-04 39. Midt. og ned. sstds. Tillæg. Fig. 42, 49.
 79. Sstds. Fig. 28, 54. Midt. Millech 198.
 80. Archit. anf. st. øv. Fig. 70, ned. 75.
 81. Sstds. Fig. 80. Ned. KbFN I.
 82. Hendr. Københ. Raadh. Øv. 22, midt. tv. 29, th. 27. Ned. 17.
 83. Sstds øv. tv. 29, th. 25, midt. 27. th. 25. Ned. 24.
 84. Rådhuspl. 24.
 85. Meldahl og hans Venner. Th. og ned. Rådhuspl. 22, 25.
 86. Arkitekt. 1896-97 261, 1897-98 474. 87. Sstds. 1897-98 712.
 88. Sstds 1896-97 272, 333.
 89. Tegn. i Stadsark.
 90. Archit. 1902-03 34f, 37f, 42.
 91. III. Tid. 1889-90, 142.
 92. Rådhuspl. 26, Arch. 1900-01 281, 283, 285.
 93. Rådhuspl. 20, 23.
 94. Arch. 1903-04 254f, 292.
 95. Øv. Millech 225. Ned. tv. Arch. 1900-01 61, 1902-03 291. 291.
 96. Øv. Nat. Arbm. 1938 11f. Midt. tv. Borgerstyre 19. Arch. 1902-03 291. Ned. Millech 220.
 97. Borgerstyre 29. Nat. Arbm. 19 395.
 98. Bierfreund: Det danske Slot 13, 20, 27.
 99. Øv. sstds. Ned: Brunner: Mennesker, Huse og Hunde 89.
 100. Øv. th. KbFN I XXX. Tv. Det kgl. Biblioteks gamle og nye Hjem 38, 40.
 101. Sstds øv. 11, ned. tv. 42, th. 50.
 102. Mallings: Byen rundt 42. Ned. Foto, Havnevæsenet.
 103. Kbhvn. De indlemmede Distrikter tv. 6f, th. 23.
 104. Blæksprutten, tv. 1911 23, midt. og ned. 1921.
 105. III. Tid. 1905-06 510. Ned. KbFN III 109.
 106. Millech 258.
 107. KFN IV 291.
 108. Øv. tv. KbFN IV 277, th. Borgerstyre I, Ned. sstds 6, 12.
 109. Øv. Borgerstyre 55. Ned. KbFN IV 213.
 110. Tv. Forskønnelsen 1911 34. Øv. th. 17, ned. sstds 25.
 111. Øv. tv. Arch. 1913-14 145, Forskønn. 1912 86. Ned. th. sstds 1913 94 th.
 112. Arch. 1917-18 265, 250.
 113. Arch. Særhæfte 83, ned. 67.
 114. Øv. tv. BB 140, th. KbFN III 134. Tv. midt. 142. Ned. BB 138.
 115. Øv. KbFN III 144. Ned. sstds. 140. 116. Rådhuspl. 28.
 117. Sstds 30f.
 118. Arch. 1945. Ugehefte 63f, 66.
 119. Øv. KbFN V 173. Arch. anf. st. 14.
 120. Arch. 1946. Månedsh. 48, 59, 40.
 122. Havekunst 1951 49, 34, 40.
 123. Arkit. 1959 157, 160, 165.
 124. Pol. 12. 3. 72.

Billedredaktion og tilrettelæg-
ning af bogen skyldes forfatteren.
Bogen er trykt i offset hos
Rønholt & Co. Reproductionen
skyldes Clipho A/S, og indbindin-
gen er foretaget af Durland & Co.
Mogens Lebech © 1973
SV Press A/S
MCMLXXIII
ISBN 87 416 1121 7

